

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
Π.Μ.Σ.: ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ – MBA in DIGITAL BUSINESS

«ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΝΟΜΑΔΩΝ»

ΚΑΤΡΑΝΑ ΣΟΦΙΑ
Α.Μ.: MBA19015

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΓΙΑΝΝΑΣ

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2022

Η Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Ο Επιβλέπων Καθηγητής

κ. ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΓΙΑΝΝΑΣ

Βαθμίδα

[ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ]

κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΟΣ κ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΨΑΡΟΜΗΛΙΓΚΟΣ

Βαθμίδα

[ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ]

Βαθμίδα

[ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ]

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η υπογράφουσα **Σοφία Κατράνα** του **Γεωργίου**, με αριθμό μητρώου **MBA19015** φοιτήτρια του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων, της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

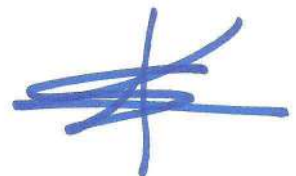
«Είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του διπλώματός μου».

Ημερομηνία

19/05/22

Η Δηλούσα

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ – ABSTRACT

Η παρούσα εργασία μελετά το φαινόμενο των Ψηφιακών Νομάδων, τόσο σε παγκόσμιο, όσο και τοπικό επίπεδο. Η πανδημία οδήγησε εκατομμύρια ανθρώπων σε απομακρυσμένη εργασία, κάτι που έγινε εφικτό με τα επιτεύγματα στην τεχνολογία, τα οποία κι έλυσαν τα δεσμά, που «έδεναν» τους εργαζόμενους με τον φυσικό τόπο εργασίας τους και επέτρεψε σε κάποιους από αυτούς, να περιπλανώνται. Τι υπάρχει όμως πίσω από αυτήν την εξέλιξη; Μήπως είναι η αρχέγονη φλόγα του νομαδισμού, που ανέκαθεν συνόδευε την ανθρώπινη ύπαρξη και επηρέασε καταλυτικά την ανθρώπινη ιστορία ή μήπως είναι ένας ακόμη μετασχηματισμός στην εργασία, απαραίτητος για την επιβίωση του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής; Σκοπός μας είναι να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα. Παράλληλα και καθώς ζούμε στη χώρα του Ξένιου Δία, εξετάζουμε εάν η Ελλάδα, θα μπορούσε να προσελκύσει Ψηφιακούς Νομάδες. Αφού μελετήσαμε τη διαθέσιμη βιβλιογραφία και αρθρογραφία, ζητήσαμε από Ψηφιακούς Νομάδες, που βρήκαμε στο Διαδίκτυο, να απαντήσουν σε ανώνυμο ερωτηματολόγιο και πραγματοποιήσαμε και μία (διαδικτυακή) συνέντευξη. Κάποια αποτελέσματα της έρευνάς μας ήταν αναμενόμενα και κάποια όχι. Όταν όμως επιχειρήσαμε να τα ερμηνεύσουμε σε συνάρτηση με άλλες έρευνες και σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα, όπως η μετανάστευση, διαπιστώσαμε με ανησυχία, ότι βρισκόμαστε σε μία μεταβατική περίοδο για τους εργαζόμενους και την εργασία εν γένει. Σε μία παγκόσμια αγορά, το τρέχον σύστημα παραγωγής χρησιμοποιεί την τεχνολογία, ώστε να μειώσει στο ελάχιστο δυνατό, όλα όσα αποτελούν, κόστος εργασίας και τις έννοιες της ελευθερίας κι ευελιξίας, για να πείσει, για τα οφέλη αυτής της αλλαγής. Οι προκλήσεις είναι πολλές και αγγίζουν πολλούς τομείς. Σημαντικές προκλήσεις όμως, έχει να αντιμετωπίσει και η χώρα μας, εάν θέλει να φιλοξενήσει Ψηφιακούς Νομάδες.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ – KEYWORDS

νομάδες, ψηφιακοί νομάδες, νομαδισμός, ψηφιακός νομαδισμός, business nomad, nomadic companies, digital nomad, e-lance economy, gig economy, δικτυακό

κεφάλαιο, κοινωνικό κεφάλαιο, ευέλικτος καπιταλισμός, ιδανικοί προορισμοί ψηφιακών νομάδων, ψηφιακοί νομάδες και Ελλάδα, digital nomad visa, slowmad, μεγάλη παραίτηση, platformization, μικροεργασία, μετανάστευση, ψηφιακοί μετανάστες

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ιδέα αυτής της εργασίας οφείλεται στα διαδικτυακά μαθήματα: «*Δεκαεννέα μικρά μαθήματα για έναν μεγάλο κόσμο*» της Καθηγήτριας Ιστορίας ΕΚΠΑ κας Μαρίας Ευθυμίου.

Η υλοποίηση της εργασίας δε θα ήταν εφικτή χωρίς την υποστήριξη της οικογένειάς μου & των φίλων μου, την καθοδήγηση του κ. Γιαννά και την κριτική ανάγνωση της Καθηγήτριας Ιστορίας ΕΚΠΑ κας Κων/νας Φιλοπούλου & του Στελέχους Επιχειρήσεων κ. Στέφανου Καλυβιώτη (McGill University). Ευχαριστώ επίσης τον Ψηφιακό Νομάδα κ. Mike Holp για τη συνέντευξη που μου παραχώρησε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: 300 ΑΙΩΝΕΣ ROLLING STONES	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΑ.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΑ	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΑ.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΙΔΑΝΙΚΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΝΟΜΑΔΑ.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΝΟΜΑΔΙΣΜΟ	46
ΕΝΟΤΗΤΑ 7.1: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ.....	46
ΕΝΟΤΗΤΑ 7.2: ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΝΑΝ Ψ.Ν.....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΜΑΣ & ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ILO (2021).....	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: ΨΗΦΙΑΚΟΙ ΝΟΜΑΔΕΣ ή... ΨΗΦΙΑΚΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ;	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ:	99
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: VIDEOS.....	106
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	108
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ.....	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ: ΠΙΝΑΚΕΣ	134

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ιστορικός William McNeill (2007) στον πρόλογο του βιβλίου του *Η Άνοδος της Δύσης*, υποστηρίζει πως ο σημαντικότερος μηχανισμός της κοινωνικής αλλαγής, είναι η επαφή με τους ξένους και πως ο ιστορικός οφείλει πάντα να διερευνά τις επαφές με διαφορετικούς πολιτισμούς (ασχέτως αν είναι καλοδεχούμενες ή όχι), όταν εντοπίζει ιστορικά σημαντικές κοινωνικές αλλαγές (σ. 18). Για παράδειγμα, σε όλους εμάς, που έχουμε μάθει την ιστορία από την πλευρά της Δύσης, διαφεύγει ότι τα τρία πιο σημαντικά στοιχεία της ευρωπαϊκής εξάπλωσης και ανάπτυξης, κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης: το μπαρούτι, η πυξίδα και η τυπογραφία, είχαν ανακαλυφθεί στην Κίνα ήδη από τον 10^ο αιώνα (σ. 25). Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, στο βιβλίο του, αναφέρεται συνεχώς στην αλληλεπίδραση μεταξύ των λαών, ξεκινώντας βέβαια από την αρχέγονη αλληλεπίδραση του εγκατεστημένου γεωργού και του περιπλανώμενου βοσκού. Αυτός ο περιπλανώμενος άνθρωπος, ο νομάδας, που δεν κατοικεί κάπου μόνιμα, αλλά μετακινείται από τόπο σε τόπο (Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, n.d.), είναι και το πρόσωπο της παρούσας εργασίας.

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο ανθρωπολόγος Anatoly Khazanov (1994) στην εισαγωγή του βιβλίου του *Nomads and the Outside World*, γράφει ότι ο νομαδισμός είναι κάτι παραπάνω για την ανθρώπινη εξέλιξη και ιστορία, από ένα παράδειγμα οικονομικής προσαρμογής. Οι νομαδικές κοινωνίες έχουν επηρεάσει ουσιωδώς και με πολλούς και διάφορους τρόπους την εξέλιξη των μη νομαδικών κοινωνιών και αντίστροφα, οι νομάδες δε θα μπορούσαν να επιβιώσουν χωρίς τον υπόλοιπο κόσμο (σ. 3). Αμφιβάλλει όμως, εάν ο νομαδισμός θα μπορούσε να επιβιώσει στον σύγχρονο κόσμο (σ. 6).

Στην παρούσα εργασία αναρωτιόμαστε ακριβώς αυτό: έχει επιβιώσει ο νομαδισμός στον σύγχρονο κόσμο, με μία νέα μορφή; Είναι ο ψηφιακός νομαδισμός πράγματι η εξέλιξή του στην ψηφιακή εποχή ή αποτελεί μία προσαρμογή σε νεοφιλελεύθερες προσταγές; Παρά το γεγονός ότι προβάλλεται όλο και περισσότερο ως «επανάσταση» στο εργασιακό τοπίο από τα Μ.Μ.Ε., λόγω της ελευθερίας κι

ευελιξίας που παρέχει, ο ψηφιακός νομαδισμός αποτελεί ένα αναδυόμενο θέμα έρευνας στην κοινωνιολογική βιβλιογραφία (Aroles, Bonneau, & Bhankaraully, 2022) και γι' αυτό αποφασίσαμε να τον μελετήσουμε περαιτέρω. Αναρωτιόμαστε όμως και κάτι ακόμη: θα μπορούσε η Ελλάδα, να αποτελέσει ελκυστικό περιβάλλον για έναν digital nomad; Έχουμε αρκετά πλεονεκτήματα ως χώρα, για να μπορέσουμε να ανταγωνιστούμε διάσημους κι εξωτικούς προορισμούς ή πρέπει να κάνουμε πολλά ακόμη;

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, μετά από μία ιστορική αναδρομή που δείχνει τον αρχέγονο χαρακτήρα του νομαδισμού και τον καταλυτικό του ρόλο στην εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών και της παγκόσμιας ιστορίας, θα εξετάσουμε τη διαθέσιμη βιβλιογραφία σχετικά με τους παράγοντες που ευνόησαν τον ψηφιακό νομαδισμό, τα χαρακτηριστικά των ψηφιακών νομάδων και την κριτική που τους ασκείται. Προτού περάσουμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας, θα αναφερθούμε σε άρθρα κι έρευνες που αποκαλύπτουν τι ζητούν οι ψηφιακοί νομάδες από έναν προορισμό, τι έχουν κάνει άλλες χώρες για να τους προσεγγίσουν και που βρίσκεται η Ελλάδα μέσα σε όλο αυτό. Στο δεύτερο μέρος, θα παρουσιάσουμε τη μεθοδολογία και τα αποτελέσματα της έρευνάς μας για τους ψηφιακούς νομάδες (τους οποίους θα αποκαλούμε στο εξής: «Ψ.Ν.» για συντομία) με τη βοήθεια της περιγραφικής και επαγωγικής στατιστικής, ενώ θα επιχειρήσουμε να τα αντιπαραθέσουμε και με αποτελέσματα έρευνας του ILO¹ (2021), σχετικά με την ψηφιακή εργασία. Η εργασία μας θα κλείσει με μία αναφορά στη μετανάστευση, όπου συζητούμε τα οφέλη, τις αιτίες και τις συνθήκες που έχουν πλέον δημιουργηθεί, λόγω του καπιταλισμού και της πανδημίας και τη θεωρούμε απαραίτητη, προτού παρουσιάσουμε τα συμπεράσματά μας.

¹ International Labour Organization

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: 300 ΑΙΩΝΕΣ ROLLING STONES

Οι άνθρωποι περιπλανώνται από τις απαρχές του είδους. Με αυτόν τον τρόπο εποίκισαν ολόκληρο τον κόσμο. Οι Παλαιολιθικοί άνθρωποι ήρθαν στην Ευρώπη από τη Δυτική Ασία, όταν οι τελευταίοι μεγάλοι παγετώνες, άρχισαν να υποχωρούν προς τον Βορρά (πριν από 30.000 χρόνια περίπου), αναζητώντας τροφή. Ήταν τροφосуλλέκτες και κυνηγοί και ζούσαν σε κοινότητες των 20 – 60 ατόμων, οι οποίες είχαν νομαδικό χαρακτήρα. Γύρω στο 8000 π.Χ., σύμφωνα με ενδείξεις, έφτασαν νέοι πληθυσμοί από την Ανατολή, οι οποίοι εμπλούτισαν «...την παλαιολιθική εργαλειοθήκη...» (McNeill, 2007, σ. 54) των κυνηγών με τόξα, βέλη, δίχτυα και εξημερωμένα σκυλιά. Στο τέλος αυτής της περιόδου (Μεσολιθικής), συντελείται μία τομή στην ανθρώπινη ιστορία: ο άνθρωπος μέσω της γεωργίας και της εξημέρωσης των ζώων, κατάφερε να αυξήσει την τροφή του και να θέσει τις βάσεις του ανθρώπινου πολιτισμού. Αν και αυτή η τομή αποτελούσε τη μεγαλύτερη ανθρώπινη επανάσταση, είχε και ένα βαρύ τίμημα: η βαριά δουλειά στο χωράφι στερούσε από τους ανθρώπους την άγρια χαρά που τους έδινε το κυνήγι, κάνοντάς τους σκλάβους της γης και της σποράς. Τα πρώτα δείγματα γεωργικής καλλιέργειας έχουν βρεθεί στη Μέση Ανατολή και χρονολογούνται γύρω στο 6500 π.Χ. Αρχικά, η γεωργία ήταν δουλειά των γυναικών, ενώ οι άντρες εξακολουθούσαν να κυνηγούν. Όταν όμως τα θηράματα εξαφανίστηκαν, αναγκάστηκαν και αυτοί να ασχοληθούν με τα χωράφια. Μετά την εξημέρωση της γης, σειρά είχαν τα ζώα και η ανάπτυξη μίας στοιχειώδους κτηνοτροφίας, που συνδέονταν με τη σειρά τους με την ανάπτυξη των απαιτούμενων εργαλείων και αγγείων. Το Νεολιθικό χωριό ήταν γεγονός (McNeill, 2007, σ. 59).

Παρόλο που η γεωργία «έδεσε» τον άνθρωπο με τη γη, οι πρώτοι γεωργοί δεν έμεναν στο ίδιο σημείο παντοτινά, καθώς η γη έχανε σταδιακά τη γονιμότητά της και έπρεπε να μετακινούνται σε πιο παρθένα εδάφη. Επίσης, στις περιοχές της Μέσης Ανατολής που άρχιζε η έρημος και το έδαφος δεν προσφερόταν για καλλιέργεια, η εξημέρωση των ζώων δημιούργησε έναν ποιμενικό τρόπο ζωής, χαρακτηριστικό παράδειγμα του οποίου, είναι η πορεία του Αβραάμ και των ανθρώπων του προς τη γη Χαναάν, πολύ αργότερα. Υπολογίζεται ότι, αυτός ο ποιμενικός νομαδισμός, αναπτύχθηκε πλήρως γύρω στο 900 π.Χ., όταν οι άνθρωποι έμαθαν να ιππεύουν (βλ. παρακάτω). Όπως συμβαίνει μέχρι σήμερα, οι ποιμενικοί λαοί θα έφερναν τα ζώα

τους για βοσκή στα θερισμένα χωράφια, οπότε και οι συγκρούσεις με τους γεωργούς, θα ήταν αναπόφευκτες (βλ. βιβλική ιστορία Κάιν και Άβελ) ή θα ανέπτυσσαν εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους. Αυτοί οι δύο τρόποι ζωής (γεωργού και βοσκού) πορεύτηκαν μέσα από δυναμικές αλληλεπιδράσεις σε νέα μονοπάτια, σηματοδοτώντας την έναρξη μίας ανοδικής πορείας χειραγώγησης της φύσης (McNeill, 2007, σ. 62) και ανάπτυξης των πρώτων πολιτισμένων κοινωνιών (3500 π.Χ: Μεσοποταμία, 3100 π.Χ: Αρχαία Αίγυπτος, 2500 π.Χ: Ινδός ποταμός).

Μία τέτοια αλληλεπίδραση εντοπίζεται στις εμπορικές σχέσεις των πολιτισμένων λαών με τους νομάδες της Ευρασιατικής Στέπας, λόγω της εξειδίκευσης που είχαν οι τελευταίοι στη μεταλλουργία («λαοί των πολεμικών τσεκουριών»). Γύρω στο 1700 π.Χ. αυτοί οι λαοί², που μιλούσαν Ινδοευρωπαϊκές και Σημιτικές γλώσσες, είχαν κατακτήσει Μεσοποταμία και Αίγυπτο, εκμεταλλευόμενοι το τόξο και το πολεμικό άρμα δύο τροχών, που πρόσφατα είχαν εφεύρει, ενώ είχαν φτάσει κι έως το δυτικότερο σημείο της Ευρώπης (McNeill, 2007, σ. 151). Ανάμεσα σε αυτούς τους λαούς ήταν και οι Έλληνες, που μάλλον έπαιξαν κάποιον ρόλο στην καταστροφή του Μινωικού πολιτισμού, ενώ 200 χρόνια αργότερα Αρύοι αρματηλάτες κατέστρεψαν τον πολιτισμό του Ινδού, κάτι το οποίο σημαίνει ότι, οι κατακτήσεις δεν οδηγούσαν πάντα σε πολιτισμική εξέλιξη.

Λίγο μετά το 1200 π.Χ. νομάδες της ερήμου, των λόφων και των στεπών, ενώθηκαν και εξαπέλυσαν ένα νέο κύμα επιδρομών ενάντια στα παλιά και νέα πολιτισμένα κέντρα της Μέσης Ανατολής (Αίγυπτος, Ασσύριοι και Χετταίοι). Αυτό το δεύτερο κύμα δεν ήταν τόσο καταστροφικό, όσο το πρώτο, όμως μετέβαλε τον γλωσσικό και εθνικό χάρτη, καθώς εμφανίστηκαν οι φυλές των Εβραίων, Φιλισταίων, Φρυγών, Δωριέων και Μήδων (McNeill, 2007, σ. 160). Οι Ασσύριοι δεν άντεξαν (600 π.Χ.), ενώ γύρω στο 550 π.Χ. έκανε την εμφάνισή του ακόμη ένας λαός, οι Πέρσες. Σημαντικό ρόλο σε αυτό το δεύτερο κύμα επιθέσεων, φαίνεται πως έπαιξε η σταδιακή τελειοποίηση της ιππικής τέχνης, που τους επέτρεπε να έχουν ελεύθερα χέρια και να εξαπολύουν βέλη, καλπάζοντας. Για την εξεύρεση εύφορων βοσκότοπων, οι νομάδες έπρεπε να ιππεύουν συνεχώς, αλλά και να βρίσκουν τρόπους που διευκόλυναν την ιππευση (ελαφρύς εξοπλισμός και κατάλληλα ρούχα:

² Στο βιβλίο του McNeil (2007) αναφέρονται ως: «θάρβαροι».

παντελόνια). Δημιουργήθηκε έτσι, βαθμιαία, ένα τρομερό κι επιδέξιο ιππικό που συνέχιζε να επιτίθεται και να λεηλατεί Μήδους και Πέρσες.

Από το 500 π.Χ. και έπειτα τρεις νέοι πολιτισμοί διαμορφώθηκαν στην Ευρασία: της Ινδίας, της Ελλάδας και της Κίνας (λίγο αργότερα), αντλώντας στοιχεία από τους προηγούμενους πολιτισμούς (Ινδού, Μινωικού), από τους λαούς που κατέκτησαν αυτούς τους αρχικούς πολιτισμούς και από τις επαφές τους με την Μέση Ανατολή (McNeill, 2007, σ. 215). Τόσο όμως η Ελλάδα, όσο και η Ινδία ήταν προφυλαγμένες από τις επιθέσεις των λαών της στέπας, καθώς μεσολαβούσαν ορεινά τείχη και άλλοι λαοί. Πέρα από την ακτίνα κάλυψης των παραπάνω πολιτισμών, υπήρχαν πέντε μεγάλες δεξαμενές ζωής: η Υποσαχάρια Αφρική, η Ν.Α. Ασία, οι στέπες και τα δάση της βόρειας Ευρασίας, η Αμερική και η Αυστραλία. Οι παραπάνω περιοχές, εκτός των στεπών, παρέμεναν «..πολιτιστικά λιμνάζουσες..» (McNeill, 2007, σ. 284).

Στους επόμενους αιώνες κι έως το 600 μ.Χ., οι παραπάνω μεγάλοι πολιτισμοί ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους, αν και αλληλοδανείστηκαν πολιτιστικά στοιχεία. Παράλληλα, στην ανατολική Στέπα και στην άγονη γη της Μογγολίας, οι σκληραγωγημένοι νομάδες γίνονταν όλο και καλύτεροι πολεμιστές. Ήταν η σειρά των Ούννων να επιτεθούν σε Κίνα και Ινδία, αλλά και στη Δυτική Ευρώπη, πιέζοντας τα Γερμανικά φύλα (McNeill, 2007, σ. 444) και προκαλώντας την τελική πτώση της Ρώμης. Και ενώ στην Άπω και Μέση Ανατολή παρουσιάστηκαν αναγεννημένες αυτοκρατορίες, που απώθησαν αποτελεσματικά τους νομάδες, τουλάχιστον μέχρι τον 10^ο αιώνα μ.Χ., δε συνέβη το ίδιο με την Ευρώπη, η οποία «φιλοξένησε» στα εδάφη της, τις ορδές των Αβάρων.

Από τον 10^ο αιώνα μ.Χ. και έπειτα, δύο γεγονότα επηρέασαν σημαντικά την παγκόσμια ιστορία: οι Τουρκοί και Μογγολικοί λαοί της Στέπας, που εξαπέλυσαν νέες επιθέσεις και η άνοδος του πολιτισμού της Δυτικής Ευρώπης. Κατά τον McNeill μάλιστα, το πρώτο «...ήταν ασύγκριτα πιο επιβλητικό» (McNeill, 2007, σ. 549). Η νέα νομαδική εξάπλωση χωρίστηκε σε τρεις φάσεις: (1) επιθέσεις Σελτζούκων Τούρκων στον Ισλαμικό, Ινδουιστικό και Χριστιανικό κόσμο, που κορυφώθηκαν με την πολιτική τους κυριαρχία επί του Ισλάμ (1000 – 1200 μ.Χ), (2) επιθέσεις Μογγόλων υπό την αρχηγία του τρομερού Τζένγκις Χαν σε ολόκληρη την Ευρασία (1206 – 1227) και (3) την επάνοδο των (Οθωμανών) Τούρκων, οι οποίοι εξαπλώθηκαν σε Ινδία και Ευρώπη

(1300 – 1500). Μάλιστα, ο νομαδικός πόλεμος, επί Χαν, έφτασε στο απόγειό του, καθώς οι τοξότες του ιππικού περικύκλωναν τον αντίπαλο, όπως ακριβώς περικύκλωναν το θήραμα κατά τη διάρκεια της κυνηγετικής περιόδου. Αυτό βέβαια, απαιτούσε άριστο συντονισμό κινήσεων σε μεγάλες αποστάσεις, που ήταν εφικτός μέσω μιας θαυμάσιας υπηρεσίας αγγελιοφόρων και ανιχνευτών. Οι Ευρωπαϊκοί στρατοί έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα, δεν είχαν ακόμη καταφέρει αντίστοιχο συντονισμό. Η θέση των λαών της Στέπας έγινε απελπιστική, μόνο όταν στο πεδίο της μάχης εμφανίστηκαν τα πυροβόλα όπλα, που χρησιμοποίησαν εναντίον τους οι Οθωμανοί (Τούρκοι) (McNeill, 2007, σ. 559). Αυτό, σήμανε και το τέλος της ιστορικής τους σημασίας.

Από το 1500 κι έπειτα, άρχισε να διευρύνεται η πολιτική κυριαρχία της Δύσης, η οποία και σηματοδότησε τον ερχομό της νεότερης εποχής στην παγκόσμια ιστορία. Καθοριστικοί παράγοντες αυτής της κυριαρχίας, θεωρούνται η ανάδυση του καπιταλισμού, η Αναγέννηση, η Μεταρρύθμιση και η ανάδυση του έθνους – κράτους (Wiesner-Hanks, 2008, σ. 214). Οι Ευρωπαίοι κυριάρχησαν πολύ γρήγορα σε όλους τους ωκεανούς του κόσμου, αξιοποιώντας το ριψοκίνδυνο κι επεκτατικό πνεύμα τους, τη στρατιωτική τους τεχνολογία και τις ασθένειες του Παλαιού Κόσμου. Απλώθηκαν στην Αμερική, στην υποσαχάρια Αφρική και στη βόρεια Ασία. Και ενώ μέχρι το 1700 ο Μουσουλμανικός, Ινδουιστικός και Κινεζικός κόσμος δεν είχαν ακόμη επηρεαστεί σοβαρά από τη Δυτική επέκταση, το 1757 μία επιδημία ευλογιάς αποτελείωσε Μογγολικές νομαδικές φυλές, που πολέμουσαν με τους Κινέζους (McNeill, 2007, σ. 717). Γενικότερα, κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, η Στέπα μοιράστηκε ανάμεσα σε Ρωσία και Κίνα και έπαψε να είναι σοβαρός αντίπαλος. Μία πολύ ενδιαφέρουσα εποχή της παγκόσμιας ανθρώπινης ιστορίας είχε τελειώσει...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΑ

Το γεγονός ότι οι νομάδες του προηγούμενου κεφαλαίου έπαψαν να είναι απειλή για τις πολιτισμένες κοινωνίες, δε σημαίνει ότι εξαφανίστηκαν και τελείως. Βεβαίως, η Βιομηχανική Επανάσταση (18^{ος} αιώνας) που απαιτούσε οι άνθρωποι να ζουν κοντά στην εργασία τους και τα σύνορα που επέβαλε η δημιουργία των εθνικών κρατών (19^{ος} & 20^{ος} αιώνας), αποθάρρυνε από τον νομαδικό τρόπο ζωής, κάθε άνθρωπο του πολιτισμένου κόσμου. Ωστόσο, σε κάποιες γωνιές του πλανήτη, όπως στις Στέπες της Μογγολίας, ακόμη ζουν νομάδες μέσα σε πτυσσόμενες σκηνές (yurts) και οδηγούν τα ζώα τους από βοσκοτόπι σε βοσκοτόπι. Νομάδες είναι και οι Βεδουίνοι³, που περιπλανώνται με καμήλες, πρόβατα και κατσίκες από τις αχανείς περιοχές της ερήμου σε πιο εύφορες περιοχές σε Σαχάρα, Αραβία, Ιράκ, Συρία και Ιορδανία. Οι Βεδουίνοι σιχαίνονται τη γεωργική ζωή, δεν συσσωρεύουν αγαθά, καθώς αυτά θα δυσκόλευαν τη μετακίνησή τους και θεωρούν τη βιασύνη, έργο του διαβόλου. Νομάδες είναι ακόμη οι Βουσμάνοι της ερήμου Καλαχάρι, οι Fulani της Δυτικής Αφρικής και οι Masai της Κένυα. Νομάδες είναι και οι Τσιγγάνοι⁴ που βρίσκονται παντού στον κόσμο, εμπορευόμενοι ζώα, επισκευάζοντας μέταλλα και διασκεδάζοντας (Makimoto & Manners, 1997, σ. 5). Παρόλο που οι νομάδες περιγράφονται είτε σαν κάτι εξωτικό, ή σαν κάτι που σύντομα θα εξαφανίσει ο σύγχρονος τρόπος ζωής μας, το 1995, υπολογίστηκε ότι 30 με 40εκ. άνθρωποι εξακολουθούσαν να ζουν ως νομάδες (Schlagwein, 2018, σ. 1). Μάλιστα, οι Makimoto & Manners (1997) στο προφητικό, κατά την άποψη μας, βιβλίο τους: *Digital Nomad*, υποστήριξαν ότι ο νομαδισμός όχι μόνο θα επιβίωνε, καθώς η φλόγα υπήρχε ακόμη, αλλά μπορούσε να γίνει και ο κυρίαρχος τρόπος ζωής μέσα στις επόμενες δεκαετίες. Για να γίνει αυτό, τρία πράγματα έπρεπε να αλλάξουν: η στάση των ανθρώπων (*attitudes*), η τεχνολογία (*technology*) και οι επικοινωνίες (*communications*) (σ. 25). Ας δούμε όμως τι ίσχυε 25 χρόνια πριν και πώς κάποιοι φαντάζονταν το μέλλον...

³ Η λέξη έχει αραβική προέλευση (badāwīn) και σημαίνει: αυτός που ζει στην έρημο (<https://www.etymonline.com/word/bedouin>).

⁴ Ινδικά νομαδικά φύλα που εγκαταστάθηκαν στην Ευρώπη μέσω Ασίας και Αιγύπτου τον 10^ο αιώνα μ.Χ. (<https://www.protothema.gr/stories/article/625108/roma-i-rom-i-tsigganoi-i-guftoi-apo-pou-katagodai-telika/>).

Τόσο στην τεχνολογία όσο και στα δίκτυα επικοινωνίας υπήρχαν ακόμη πολλοί περιορισμοί. Υπήρχαν βεβαίως laptop, κινητά και διαδίκτυο. Όμως το laptop έκανε συγκεκριμένα πράγματα, ήταν βαρύ και μεγάλο, ενώ τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας αντιμετώπιζαν ακόμη προβλήματα. Επίσης, είχαν χρησιμοποιηθεί ήδη ψηφιακές κάμερες, αλλά ήταν ακόμη ακριβές. Τέλος, το διαδίκτυο ήταν δύσκολο για τον χρήστη, όσον αφορά στη σύνδεση, την πρόσβαση στις πληροφορίες και την υψηλή τιμή του. Ας μην ξεχνάμε ότι, ο παγκόσμιος ιστός (World Wide Web) είχε γίνει γνωστός μόλις το 1993, ο Internet Explorer δύο χρόνια μετά και η μηχανή αναζήτησης της Google άρχισε να παίρνει μερίδιο από την αγορά από το 1998 κι έπειτα (Schlagwein, 2018, σ. 3). Τον Νοέμβριο του 1995 μόλις 47εκ. άνθρωποι είχαν πρόσβαση στο Internet (Makimoto & Manners, 1997, σ. 42). Κι όμως, προβλεπόταν ότι όλα τα παραπάνω θα άλλαζαν ραγδαία και ότι πολύ σύντομα τα ψηφιακά ασύρματα δίκτυα, θα αποτελούσαν το πρώτο βήμα προς τον ψηφιακό νομαδισμό. Το δεύτερο βήμα, η τεχνολογία δηλαδή που θα αξιοποιούσε την εξέλιξη στις επικοινωνίες, θα γινόταν πραγματικότητα, όταν μία και μόνο συσκευή θα μπορούσε να επιτύχει ασύρματες επικοινωνίες κάθε είδους (φωνή, έγγραφα, μηνύματα, fax, video, TV, φωτογραφίες). Αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*It will come – but few people are prepared to predict the exact year. Five years is possible, but it could take ten*» (Makimoto & Manners, 1997, σ. 33).

Και η στάση των ανθρώπων; Αυτή, άλλαζε με τα ταξίδια. Μεγάλες εταιρείες που δραστηριοποιούνταν παγκοσμίως και έπρεπε τα στελέχη τους να ταξιδεύουν συνεχώς, διαπίστωσαν ότι θα μπορούσαν να μειώσουν το κόστος από την ενοικίαση γραφείων, αν καταργούσαν την αναλογία: ένας υπάλληλος προς ένα γραφείο. Έτσι, η Ernst & Young στο Λονδίνο, εφάρμοσε την αναλογία δύο προς ένα, από τη στιγμή που τις μισές μέρες, οι εργαζόμενοί της ήταν εκτός γραφείου. Ένας άλλος τρόπος, ήταν η τηλεργασία: πολλές αμερικανικές εταιρείες χρησιμοποίησαν Ινδούς υπαλλήλους για εργασίες ρουτίνας (π.χ. διαχείριση ηλεκτρονικών αρχείων). Δεν απαιτούνταν η φυσική τους παρουσία, το εργατικό κόστος στην Ινδία ήταν χαμηλότερο, μιλούσαν Αγγλικά και ήταν μορφωμένοι. Τα μόνα που χρειαζόνταν ήταν ένας υπολογιστής, ένα ρούτερ και μία τηλεφωνική γραμμή. Άρχισε λοιπόν να αναδύεται ένας εργαζόμενος χωρίς γραφείο, ένας «*business nomad*» (Makimoto & Manners, 1997, σ. 56).

Δεν ήταν όμως μόνο οι εργαζόμενοι που άλλαζαν, άλλαζαν και οι ίδιες οι εταιρείες. Μπορεί η IBM να θεωρούνταν μία αμερικανική εταιρεία με έδρα το Armonk, όμως η κατάσταση μπερδευόταν λίγο αν κάποιος παρατηρούσε ότι δραστηριοποιούνταν σε όλον τον κόσμο, είχε υπαλλήλους από διάφορα κράτη, πλήρωνε φόρους σε αυτά και μπορούσε οπουδήποτε να στήσει μία λειτουργία της. Μία εταιρεία τεχνολογίας θα μπορούσε δηλαδή ένα προϊόν της, να το σχεδιάσει στο Detroit, να το κατασκευάσει στη Shanghai, να φτιάξει το λογισμικό στη Bombay, να αναπτύξει τα μικροηλεκτρονικά στο San Jose και τους αλγόριθμους στη Μόσχα. Από τη στιγμή λοιπόν που όλες οι λειτουργίες της ήταν εν κινήσει, τι την εμπόδιζε να μετακινήσει και την έδρα της; Αφενός το δέλεαρ της κυβερνητικής προστασίας και εύνοιας που απολάμβανε έως τότε, αφετέρου η επιθυμία των στελεχών να βρίσκονται σε οικείο περιβάλλον. Τόσο όμως το πρώτο, όσο και το δεύτερο στο συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης⁵, θα άλλαζαν σύντομα και δεν θα ήταν υπερβολή να μιλάμε για «*nomadic companies*» (Makimoto & Manners, 1997, σ. 59), που θα μετακινούν την έδρα τους σε όποιο σημείο της γης λαμβάνουν τα περισσότερα προνόμια (χαμηλοί φόροι, χαμηλό εργατικό κόστος κλπ).

Εκτός όμως από τα στελέχη και τους εργαζόμενους νομάδες, υπήρχε άλλη μία ομάδα νομάδων που αυξανόταν συνεχώς: οι τουρίστες. Το 1994 ο John Naisbitt⁶ δήλωσε πως τα ταξίδια ήταν η μεγαλύτερη βιομηχανία του κόσμου, καθώς η αξία τους έφτανε τα 3,4τρίς δολάρια (Makimoto & Manners, 1997, σ. 51). Με τον διεθνή τουρισμό να αντιπροσωπεύει το 30% της αξίας των συνολικών εξαγωγών σε υπηρεσίες παγκοσμίως και με τις προβλέψεις να δείχνουν ότι παγκοσμίως οι άνθρωποι θα ταξίδευαν όλο και περισσότερο, δεδομένης της αύξησης των μισθών στον ανεπτυγμένο κόσμο και της μετάδοσης του δυτικού τρόπου ζωής στις οικονομίες της Κίνας, Λατ. Αμερικής, Ινδίας, Ν.Α. Ασίας και πρώην Σοβιετικών χωρών, δεν υπήρχε πιο σημαντική παρακαταθήκη για τον νομαδισμό. Μάλιστα, προβλεπόταν από τους Makimoto και Manners, ότι με την ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, θα εξέλειπαν σύντομα οι ταξιδιωτικοί πράκτορες (!). Εκτός από τους

⁵ Η διαδικασία η οποία οδηγεί στην ενοποίηση οικονομιών και κοινωνιών, μέσω της αυξανόμενης ελεύθερης κυκλοφορίας ιδεών, ανθρώπων, αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων (<https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2002/031502.htm>).

⁶ (1929 – 2021): Αμερικανός Business Guru και συγγραφέας του: *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, το οποίο πούλησε 14εκ. αντίτυπα σε 57 χώρες (<https://www.nytimes.com/2021/04/14/books/john-naisbitt-dead.html>).

τουρίστες, υπήρχαν και οι συνταξιούχοι του ανεπτυγμένου κόσμου, οι οποίοι είχαν ένα αξιοπρεπές εισόδημα και ελεύθερο χρόνο, που τους επέτρεπαν να ταξιδεύουν, συχνά για μεγαλύτερο διάστημα από τους υπόλοιπους. Υπήρχαν επίσης οι νεαροί backpackers, που εκμεταλλευόμενοι κρατικά προγράμματα και το εισόδημα των γονιών τους, αποφάσιζαν όλο και πιο εύκολα, να περιπλανηθούν στον κόσμο, κατά τη διάρκεια των διακοπών τους.

Αυτό που διέκριναν λοιπόν, ήταν ότι οι συνθήκες ξύπνησαν μία νομαδική ορμή στις καρδιές των ανθρώπων. Ο καθένας ταξίδευε για τους λόγους του και φτάσαμε έτσι σε μία ταξιδιωτική «έκρηξη». Αυτό που έμενε να αποδειχθεί, ήταν εάν η τεχνολογία θα βοηθούσε να ξεπεραστούν κάποια εμπόδια, όπως αυτό της απομάκρυνσης από πηγές πληροφόρησης και διασκέδασης ή της απώλειας επαφής με φίλους και συναδέλφους, κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού. Και προς τα εκεί όμως, εντόπιζαν σημαντικές εξελίξεις: οι ηλεκτρονικές συσκευές προβλεπόταν ότι κάθε δεκαετία, θα συρρικνώνονταν τόσο σε μέγεθος όσο και σε τιμή. Επίσης, η χρήση των οπτικών ινών θα «απογείωνε» τις επικοινωνίες, καθώς όλο και περισσότερα δεδομένα, θα μεταφέρονταν με μεγαλύτερη ταχύτητα. Αξίζει να αναφέρουμε, ότι όταν γραφόταν το *Digital Nomad*, χρησιμοποιούνταν καλώδια χαλκού, όπως άλλωστε ακόμη και τώρα, με δυνατότητα 28.800bps και τα καλώδια οπτικών ινών, που ακόμη ήταν στα εργαστήρια τότε, έδιναν δυνατότητα 1.000.000.000.000bps (Makimoto & Manners, 1997, σ. 99). Αυτό που επεσήμαναν ωστόσο οι συγγραφείς, ήταν ότι αυτή η τεχνολογία, θα έπρεπε να φτάσει στον κόσμο σε λογικές τιμές. Σύντομα λοιπόν, θα είχαμε τη δυνατότητα να χρησιμοποιούμε όλο και πιο μικρές συσκευές και την τηλεφωνική μας γραμμή, όχι μόνο για ομιλία, αλλά και για να ανταλλάξουμε με τους φίλους μας videos, φωτογραφίες, σχέδια, μουσική και βιβλία, σα να είμαστε μαζί και όχι μακριά. Το επόμενο βήμα, θα ήταν, να γίνουν όλα τα παραπάνω, χωρίς την εξάρτησή μας από ένα τηλεφωνικό καλώδιο, δηλαδή με τις ψηφιακές ασύρματες επικοινωνίες, ένα πολύ σημαντικό κομμάτι των μελλοντικών δικτύων επικοινωνιών παγκοσμίως.

Από το ολοκληρωμένο σετ εργαλείων ενός Ψ.Ν. (*complete nomadic toolset*) δεν θα έπρεπε να λείπει επίσης, ένα εργαλείο μετάφρασης, ένα ηλεκτρονικό πορτοφόλι, μία συσκευή εντοπισμού και ένα σύστημα που δέχεται εντολές ομιλίας (*voice – operated*). Ας φανταστούμε έναν άνθρωπο που περιπλανάται συνεχώς σε

χώρες με διαφορετική γλώσσα και νόμισμα και προσπαθεί να βρει τον δρόμο του, ενώ οδηγεί. Θα έπρεπε λοιπόν να κουβαλάει ένα λεξικό, να έχει συνεχώς μετρητά μαζί του και στην προσπάθειά του να προσανατολιστεί, να σταματά κάθε λίγο, για να συμβουλευτεί τον χάρτη... Αυτή η εικόνα, παρόλο που δε μας είναι τόσο ξένη (τουλάχιστον σε όσους από εμάς ήταν ενήλικες τότε), ήδη θεωρούνταν ξεπερασμένη και καθόλου εξυπηρετική. Είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται τα συστήματα εντοπισμού θέσης σε πολλά (ακριβά) ευρωπαϊκά αυτοκίνητα και εξεταζόταν η σύνδεσή τους με ασύρματα τηλέφωνα, έτσι ώστε να χρησιμοποιηθούν σε οτιδήποτε πολύτιμο χανόταν. Έτσι, ανά πάσα στιγμή, θα μπορούσε να ειδοποιηθεί ο ιδιοκτήτης για την ακριβή του τοποθεσία (Makimoto & Manners, 1997, σ. 155). Θα εξυπηρετούσε απίστευτα λοιπόν, έναν digital nomad, να μπορεί να βρει άμεσα που βρίσκεται ή να εντοπίσει τη βαλίτσα που του έχασε η αεροπορική εταιρεία.

Κι ενώ διαπιστώνουμε ότι σχεδόν όλα όσα αναφέρονται παραπάνω, σήμερα αποτελούν κομμάτι της καθημερινότητάς μας, στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου τους οι Makimoto & Manners (1997) αναφέρονται σε επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις, για τις οποίες όλοι έχουμε διαβάσει, αλλά ακόμη δεν έχουμε δει... Τα microchips (*silicon chips*) σταδιακά θα αντικαταστήσουν τις πέντε αισθήσεις και τον εγκέφαλο. Ήδη είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούνται οι βηματοδότες και chips για ασθενείς με προβλήματα ακοής, ενώ ανάλογα chips αναπτύσσονταν και για τις άλλες αισθήσεις (όραση, αφή). Έτσι, το απόλυτο σετ εργαλείων για έναν Ψ.Ν., θα είναι ένα chip εμφυτευμένο στο σώμα του, το οποίο θα μεταδίδει πληροφορίες για την ακριβή τοποθεσία του στον εγκέφαλο, θα λαμβάνει την πληροφορία από τον εγκέφαλο που θέλει ο νομάδας να πάει και θα την μεταδίδει απευθείας σε μία εταιρεία taxi, για παράδειγμα (!). Κι ενώ ακόμη βρισκόμαστε πολύ μακριά από το να αντιγράψουμε τον ανθρώπινο εγκέφαλο, παρόλο που ένας υπερυπολογιστής μπορεί να κάνει κάποια πράγματα πολύ καλύτερα, θα έρθει και αυτή η στιγμή. Όταν λοιπόν, οι «...*silicon senses are connected up to a silicon brain...*» (Makimoto & Manners, 1997, σ. 221), τότε θα είμαστε σε θέση να φτιάξουμε μία μηχανή, που θα κάνει ότι και ο ανθρώπινος εγκέφαλος. Αν αυτό δε, συνδυαστεί και με τα οπτικά δίκτυα επικοινωνιών, τότε ο άνθρωπος θα αποκτήσει δυνατότητες τέτοιες, που θα αψηφούν κάθε γεωγραφικό και φυσικό περιορισμό. Αν υποθέσουμε δηλαδή, ότι οι αισθήσεις μας και οι εγκέφαλός μας θα συνδέονται σε ένα δίκτυο με άπειρες δυνατότητες, τότε δύο

νομάδες σε δύο διαφορετικά σημεία του πλανήτη, θα μπορούν να ανταλλάξουν εμπειρίες για μία περιοχή, διοχετεύοντας σε ένα καλώδιο οπτικών ινών, το περιεχόμενο του εγκεφάλου τους. Σε αυτήν την περίπτωση, οι ανακαλύψεις του 20^{ου} αιώνα (τηλεόραση, αεροπλάνο, ηλεκτρονικός υπολογιστής) θα μοιάζουν με παιχνίδια για παιδιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΑ

Η πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, όσον αφορά την τεχνολογία και τις επικοινωνίες, μας έδωσε πιο γρήγορο και πιο φτηνό Internet, ενώ χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων (Flickr, LinkedIn, Facebook), των κλήσεων και βιντεοκλήσεων μέσω Internet (Skype) και του «*cloud computing*» (Schlagwein, 2018, σ. 4), όπως το Dropbox. Ειδικά το τελευταίο, δημιουργήθηκε για τις ανάγκες εργαζομένων στον τομέα της πληροφορικής. Ήταν επίσης, η εποχή που εμφανίστηκαν τα πρώτα Internet Café και οι πρώτες ιστοσελίδες που απευθύνονταν σε Ψ.Ν., καθώς το να δουλεύει κάποιος οπουδήποτε αλλού εκτός της εταιρείας του, είχε αρχίσει να γίνεται ευρέως αποδεκτό και ιδιαίτερα στον κλάδο της τεχνολογίας πληροφορικής και επικοινωνιών (ICT). Το 2007, ο Timothy Ferris⁷ εξέδωσε το βιβλίο: *The 4-Hour Work Week: Escape 9-5, Live Anywhere, and Join the New Rich (4HWW)*, το οποίο επικεντρωνόταν στο πώς κάποιος μπορεί να ταξιδεύει συνεχώς και παράλληλα να εργάζεται. Αυτό το βιβλίο, θεωρείται η «Βίβλος» του ψηφιακού νομαδισμού. Όσον αφορά δε τα ταξίδια, σε αυτήν τη δεκαετία δημιουργήθηκε το TripAdvisor (2000), που αναδιαμόρφωσε την τουριστική βιομηχανία και το Airbnb (2008), που υποστήριζε εναλλακτικές μορφές διαμονής.

Το 2010, ήταν η χρονιά του Instagram και των κρυπτονομισμάτων (Bitcoin). Τα ψηφιακά αυτά νομίσματα, βασισμένα στην τεχνολογία Blockchain, επέτρεψαν οικονομικές συναλλαγές που δε βασίζονταν στα νομίσματα των κρατών, ωθώντας πολλούς Ψ.Ν., να ασχοληθούν είτε ως δημιουργοί, είτε ως χρήστες. Το 2014 – 5 ο ψηφιακός νομαδισμός αναγνωρίστηκε ως mainstream φαινόμενο, καθώς αναδύθηκαν οι πρώτες online κοινότητες (όπως η Nomad List), άνοιξαν οι πρώτοι συνεργατικοί χώροι (coworking spaces) σε Μπαλί και Ταϊλάνδη και άρχισε μία σειρά ψηφιακών συνεδρίων όπως το DNX και το CUAsia (Schlagwein, The History of Digital Nomadism, 2018, σ. 5). Το 2018, οι Ψ.Ν. στις Η.Π.Α. υπολογίζονταν γύρω στα 4,8εκ. (Hermann & Paris, 2020).

⁷ (1977 -): Αμερικανός επενδυτής και σύμβουλος τεχνολογίας. Το εν λόγω βιβλίο, ήταν Νο 1 στη New York Times Best Seller List και έχει μεταφραστεί σε περισσότερες από 35 γλώσσες (<https://tim.blog/about/>).

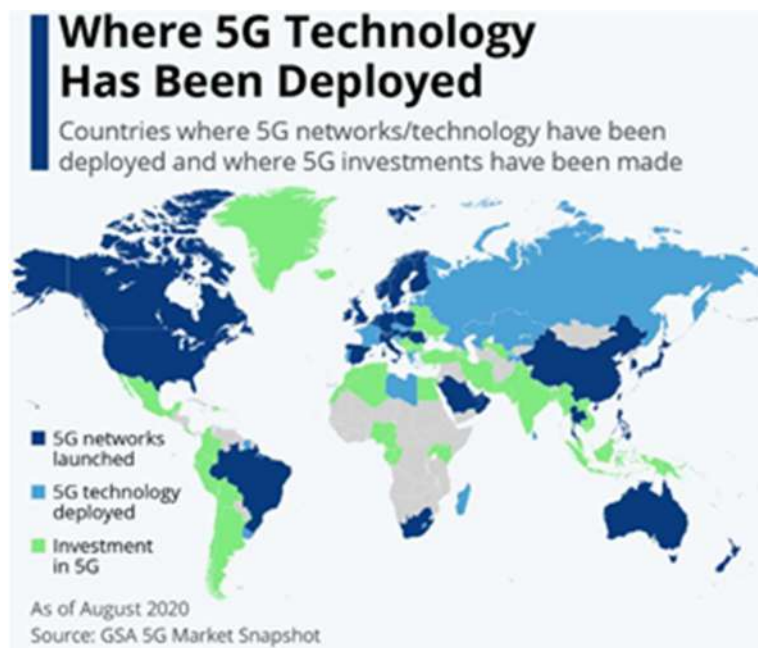
Φτάνοντας στο 2021, το πιο ελαφρύ laptop της αγοράς ζυγίζει λιγότερο από ένα κιλό (Elvis, 2021), το 62,07% του παγκόσμιου πληθυσμού έχει κινητό τηλέφωνο και το 48,33% έχει smartphone. Το W.A.R.C.⁸ έχει κάνει την τολμηρή πρόβλεψη ότι μέχρι το 2025, το 72% των χρηστών Internet, θα χρησιμοποιεί αποκλειστικά smartphones για την πρόσβασή του στο διαδίκτυο. Μάλιστα, ενώ ο πληθυσμός της γης ανέρχεται σε 7,86δισ, οι συνδέσεις κινητής τηλεφωνίας φτάνουν τις 10,97δισ (!) (Turner, 2021). Όσον αφορά το διαδίκτυο, υπολογίζεται ότι στις αρχές Απριλίου του 2021, οι χρήστες παγκοσμίως ξεπέρασαν τα 4,7δισ. Δηλαδή, 6 άνθρωποι στους 10 πάνω στη γη, χρησιμοποιούσαν το Internet (Kemp, 2021). Επίσης, αυξάνεται η ανάγκη για όλο και πιο γρήγορο Internet: ο Ο.Ο.Σ.Α.⁹ ανακοίνωσε ότι το μερίδιο των οπτικών ινών στις συνδέσεις Internet των χωρών του, έχει φτάσει το 29,2%, έναντι 12% που ήταν 9 χρόνια πριν, ενώ τα ποσοστά είναι πολύ υψηλότερα για Ν. Κορέα (83,9%), Ιαπωνία (80,8%) και Σουηδία (73%) (McCarthy, 2021). Τέλος, τα ψηφιακά ασύρματα δίκτυα, είναι κομμάτι της καθημερινότητάς μας, καθώς τα χρησιμοποιούμε για να μπούμε στο Internet, είτε από το σπίτι μας (WLAN: Wireless Local Area Network), είτε όταν είμαστε έξω από αυτό (WWAN: Wireless Wide Area Network) και χρησιμοποιούμε το smartphone μας. Και εδώ, η τεχνολογία 5G υπόσχεται υψηλές ταχύτητες μετάδοσης όλο και περισσότερων δεδομένων, ανάμεσα σε όλο και περισσότερες συσκευές (*capacity*). Αν και ακόμη, η εγκατάσταση της πέμπτης γενιάς τεχνολογίας δικτύων κινητής δεν έχει ολοκληρωθεί σε παγκόσμιο επίπεδο (*Εικόνα 1*), προβλέπεται ότι μέχρι τα μέσα του 2023, θα έχει φτάσει σε 1δισ χρήστες (Buchholz, 2020). Όταν δε ολοκληρωθεί, θα επιτρέψει την περαιτέρω ανάπτυξη της τεχνολογίας IoT¹⁰ και θα δώσει μία τεράστια ώθηση στα «έξυπνα σπίτια» και τις «έξυπνες πόλεις», αλλά και στην τεχνητή νοημοσύνη (AI)¹¹ (Understanding the Advantages of 5G, n.d.). Παρατηρούμε με έκπληξη, ότι πολλές από τις προβλέψεις των Makimoto & Manners (1997), όσον αφορά στην τεχνολογία και τις επικοινωνίες, έχουν ήδη επιβεβαιωθεί..

⁸ World Advertising Research Center

⁹ Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης

¹⁰ Internet of Things

¹¹ Artificial Intelligence

Εικόνα 1
Που έχει αναπτυχθεί η τεχνολογία 5G (απόκομμα οθόνης)
Πηγή: Statista (2020)

Όσον αφορά δε στη στάση των ανθρώπων, εν μέσω πανδημίας COVID – 19, παρατηρούμε το εξής: αφενός την αύξηση της τηλεργασίας, που ευνοεί τον ψηφιακό νομαδισμό και αφετέρου τη μείωση των ταξιδιών, που με μία πρώτη ματιά μάλλον τον δυσχεραίνει. Είναι όμως έτσι; Είδαμε νωρίτερα, ότι οι μεγάλες εταιρείες ήταν αυτές που δημιούργησαν τους πρώτους «*business nomads*» (Makimoto & Manners, 1997, σ. 56), στην προσπάθειά τους να μειώσουν τα κόστη. Περίπου δύο δεκαετίες μετά, αυτό φαίνεται πως είχε αργή εξέλιξη, καθώς εργαζόμενοι στις Η.Π.Α., που η δουλειά τους μπορούσε να γίνει από το σπίτι, δήλωσαν πως, πριν την πανδημία, εργάζονταν απομακρυσμένα σπανίως έως ποτέ. Μόνο ένα 20% δήλωσε πως δούλευε από το σπίτι συνεχώς ή τον περισσότερο καιρό. Το ξέσπασμα της πανδημίας οδήγησε σε απότομο κλείσιμο γραφείων και χώρων εργασίας και οδήγησε το 71% των εργαζομένων σε τηλεργασία, με το 54% αυτών να δηλώνει, πως θα επιθυμούσε να συνεχίσει έτσι και μετά την πανδημία (Parker, Menasce Horowitz, & Minkin, 2020). Στην Ε.Ε.¹², υπολογίζεται ότι το 40% των εργαζομένων, άρχισε να δουλεύει απομακρυσμένα με πλήρες ωράριο λόγω της πανδημίας (Milasi, Gonzalez - Vasquez, & Fernandez - Macias, 2020). Βεβαίως, δε θα πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός

¹² Ευρωπαϊκή Ένωση

ότι, με την τηλεργασία προστατεύθηκαν θέσεις εργασίας¹³, τη στιγμή που λόγω της πανδημίας, άλλαξε απότομα και δυσάρεστα η ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων, καθώς έχασαν τη δουλειά τους 9,6εκ. άνθρωποι στις Η.Π.Α. και 2,6εκ. στην Ε.Ε. (Bennett, 2021). Οι Makimoto & Manners (1997) είχαν αναφερθεί όμως και σε *nomadic companies* προβλέποντας ότι, οι επιχειρήσεις, στην προσπάθειά τους να βρουν το πλέον συμφέρον επιχειρηματικό περιβάλλον, θα άλλαζαν συνεχώς έδρα. Ο David Harvey (2015) έγραψε δεκαοκτώ χρόνια αργότερα, πως το κεφάλαιο σε συνεργασία με το κράτος παίζουν κυρίαρχο ρόλο στην παραγωγή των χώρων που συντελείται η καπιταλιστική δραστηριότητα. Καταρχάς, η μείωση του κόστους και του χρόνου επιτυγχάνεται με δύο τρόπους: ο πρώτος τρόπος είναι μέσω των συνεχών καινοτομιών στην τεχνολογία μεταφορών κι επικοινωνιών, επιτρέποντας έτσι τον διαμοιρασμό των δραστηριοτήτων μίας επιχείρησης, σε όλο και μεγαλύτερους γεωγραφικούς χώρους. Μία μικρή διαφορά σε έναν τοπικό φόρο, μεταφράζεται σε υψηλότερο κέρδος για το κεφάλαιο. Ο δεύτερος τρόπος είναι η εγκατάσταση του κεφαλαίου σε έναν τόπο, ο οποίος συγκεντρώνει φθηνές πρώτες ύλες, φθηνό εργατικό δυναμικό και εύκολη πρόσβαση στην αγορά. Τίποτα όμως δε διαρκεί για πάντα, έτσι, κάποια στιγμή ο τόπος παύει να είναι ανταγωνιστικός¹⁴ και τότε, είναι ώρα για το κεφάλαιο να μεταφέρει αλλού τις δραστηριότητές του, αφήνοντας πίσω του ερήμωση. Άρα πλέον και η έδρα των επιχειρήσεων έχει τεθεί σε συνεχή κίνηση. Δε μπορούμε βέβαια να μην αναρωτηθούμε, που είναι το κράτος, που αγωνιά να προσελκύσει επενδύσεις, όταν γίνονται όλα αυτά. Ο Harvey είναι ξεκάθαρος: «Τις τελευταίες λίγες δεκαετίες οι κυρίαρχες εξουσίες του κράτους πάνω στο κεφάλαιο ... διαβρώθηκαν οριστικά» (Harvey, 2015, σ. 262). Καθώς τα κράτη εξαρτώνται από τους κατόχους ομολόγων, προσανατολίζονται στο να εξυπηρετούν τις δικές τους απαιτήσεις, αντί των πολιτών τους.

Απότομα άλλαξαν όμως και τα δεδομένα στον τουρισμό: πριν την πανδημία, ο κλάδος των ταξιδιών και του τουρισμού ήταν από τους σημαντικότερους της παγκόσμιας οικονομίας, καταλαμβάνοντας το 10% του παγκόσμιου ΑΕΠ και δίνοντας δουλειά σε 320εκ. ανθρώπων. Κι ενώ το 2019, 1,5δισ άνθρωποι πραγματοποίησαν

¹³ Έρευνα της Hubstaff έδειξε, ότι η απομακρυσμένη εργασία απέτρεψε απολύσεις για το 66% των εταιρειών (Nevogt, 2020).

¹⁴ Η μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού αυξάνει το κόστος ζωής (με συνέπεια οι εργαζόμενοι να ζητούν αυξήσεις) και τις τιμές ακινήτων και οικοπέδων.

ταξίδια στο εξωτερικό, το πρώτο μισό του 2020 με την επιβολή των lockdowns, οι αφίξεις μειώθηκαν κατά 65% σε όλον τον κόσμο, με την κατάσταση να μην αναμένεται να βελτιωθεί πριν το 2023 (Behsudi, 2020). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, στους 5 κλάδους της παγκόσμιας οικονομίας, που επλήγησαν περισσότερο από την πανδημία, οι τρεις ήταν των αερογραμμών, των κέντρων αναψυχής και των εστιατορίων (Haydon & Kumar, 2020). Αυτό φυσικά είχε αρνητική επίπτωση και στην παγκόσμια οικονομία, αλλά ιδιαιτέρως στις οικονομίες των χωρών που εξαρτώνται από τον τουρισμό σε μεγάλο ποσοστό (Behsudi, 2020). Αυτό που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον όμως, είναι ότι κάποιες χώρες (Μπαρμπάντος, Εσθονία, Γεωργία κ.α.) στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα που δημιούργησε η πανδημία, προσφέρουν μακροχρόνιες άδειες παραμονής σε ξένους επισκέπτες, ώστε να μεταφερθούν σε αυτές, μαζί με τα virtual γραφεία τους, ενισχύοντας έτσι την τοπική οικονομία (Behsudi, 2020). Είναι προφανές, ότι απευθύνονται σε Ψ.Ν., προσπαθώντας να προσελκύσουν ένα άλλο είδος ταξιδιωτών. Ας μη ξεχνάμε ότι πλέον, οι Ψ.Ν. παγκοσμίως, υπολογίζονται γύρω στους 10,9εκ. (Younger, 2021) και ότι αναμένεται να φτάσουν το 1δισ έως το 2035 (Pantziou, 2021).

Τέλος, αν υπάρχει κάτι, στο *Digital Nomad*, το οποίο δεν έχει επιβεβαιωθεί ακόμη, αυτό είναι η αντιγραφή του ανθρώπινου εγκεφάλου, καθώς είμαστε ακόμη δεκαετίες μακριά, από το να δημιουργήσουμε τεχνητή ανθρώπινη νοημοσύνη. Παρόλα αυτά, η συνεργασία της νευροεπιστήμης με την τεχνητή νοημοσύνη (AI) έχει επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα στους κλάδους της αυτοκινητοβιομηχανίας, της πληροφορικής και της ιατρικής (Jing, 2020). Στο [Video 1](#) του Παραρτήματος Α, ο Bernard Marr¹⁵ μας ενημερώνει, για τους τομείς που θα αναπτυχθούν περαιτέρω μέσω της AI, το 2022. Ειδικά το *metaverse environment* που περιγράφει (Marr, 2021), μας θύμιζε πολύ την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα σε δύο Ψ.Ν., για την οποία μιλούσαν οι Makimoto & Manners (1997).

¹⁵ Γερμανός συγγραφέας best seller βιβλίων διεθνώς, δημοφιλής κεντρικός ομιλητής και στρατηγικός σύμβουλος επιχειρήσεων και τεχνολογίας σε κυβερνήσεις και εταιρείες, για θέματα AI, big data, blockchains and IoT (<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/?sh=62f0803c30c8>).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΝΟΜΑΔΑ

Η μελέτη του φαινομένου των Ψ.Ν. δεν είναι αποκλειστικότητά μας. Παρόλα αυτά, δε βρήκαμε πληθώρα ερευνών, λόγω της πρόσφατης εμφάνισής του. Παρουσιάζουμε έτσι στο παρόν κεφάλαιο, όσες έρευνες καταφέραμε να εντοπίσουμε και θεωρούμε ότι μας δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για τους Ψ.Ν.

Ας ξεκινήσουμε με τη Reichenberger (2017), η οποία σε έρευνά της, έθεσε σε 22 Ψ.Ν., τα εξής ερωτήματα: Τί είναι ένας ψηφιακός νομάδας; Ποια είναι τα κίνητρα για να υιοθετήσει κάποιος, αυτόν τον τρόπο ζωής; Πώς ο ψηφιακός νομάδας αντιλαμβάνεται την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και το ταξίδι; Όσον αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, ο νεότερος ήταν 19 και ο μεγαλύτερος 51 ετών, με την πλειοψηφία των ερωτηθέντων να είναι από 20 έως 30 ετών και γυναίκες (14). Σχεδόν όλοι ήταν απόφοιτοι Πανεπιστημίου τουλάχιστον και εργάζονταν είτε ως ελεύθεροι επαγγελματίες ή ως επιχειρηματίες σε καινοτόμες ιδέες (entrepreneurs). Μόνο ένας εξ αυτών εργαζόταν ως υπάλληλος απομακρυσμένα (Reichenberger, 2017, σ. 370). Κατά την άποψή τους τα εκτεταμένα ταξίδια δεν ήταν κριτήριο για να χαρακτηριστεί κάποιος digital nomad, αρκούσε να μπορεί να δουλεύει ανεξαρτήτως τοποθεσίας, ακόμη και αν αυτή ήταν το σπίτι του. Αυτό που είχε σημασία, ήταν η ελευθερία να μπορεί να δουλέψει από οπουδήποτε. Άρα τα ταξίδια ήταν συνέπεια και όχι προϋπόθεση! Η ελευθερία αναφερόταν ως το σημαντικότερο κίνητρο από όλους τους ερωτηθέντες, ενώ είχε πολλές εκφάνσεις: ελευθερία να επιλέγουν και να οργανώνουν τη δουλειά τους όπως, όποτε και όπου θέλουν. Μία 27χρονη Ιρλανδή δήλωνε: *«Είχα μία κανονική δουλειά στο marketing και τη βαρέθηκα πολύ γρήγορα. Δούλευα για το όνειρο κάποιων άλλων, βοηθώντας τους να κάνουν αυτό που εκείνοι αγαπούν και να το κάνουν καλά. Αλλά δεν ήταν αυτό που αγαπούσα εγώ. Αυτό, ποιος θα το έκανε για μένα; Μόνο εγώ μπορούσα...»* (Reichenberger, 2017, σ. 372). Σημαντικό κίνητρο ήταν επίσης το ότι μπορούσαν να ζουν και να δουλεύουν σε διάφορα μέρη του κόσμου, γνωρίζοντας διαφορετικές κουλτούρες, τρόπους ζωής, αξίες, πρότυπα και απόψεις, πέρα από τον δυτικό τρόπο ζωής, που έχει ως μοναδικό σκοπό την κατανάλωση. Το να μπορείς να δουλέψεις όπου θέλεις και να κάνεις αυτό που θέλεις, είχε ως αποτέλεσμα μία ολιστική μορφή ελευθερίας, που ωφελούσε περαιτέρω την παραγωγικότητα, τη δημιουργικότητα και αυτοβελτίωση (Εικόνα 2).

Εικόνα 2
Ο ολισμός του Ψηφιακού Νομάδα
Πηγή: *Annals of Leisure Research* (2017)

Οι ήδη επιτυχημένοι entrepreneurs αντιλαμβάνονταν τη δουλειά που έκαναν ως ικανοποιητική, ευχάριστη και ενθουσιώδη, ενώ υπογράμμιζαν πόσο θετικό ήταν το γεγονός, ότι μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να περάσουν από τη φάση της εργασίας, στη φάση του ελεύθερου χρόνου. Τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά για όσους Ψ.Ν. ήταν στα πρώτα βήματα της νέας επαγγελματικής τους ζωής, καθώς υπήρχε το άγχος των χρημάτων και αν θα τα κατάφερναν. Έτσι, μερικές φορές, ο ελεύθερος χρόνος θυσιάζοταν για χάρη της δουλειάς. Συνεπώς, ήταν πολύ σημαντική η επίτευξη μίας ισορροπίας και οποιαδήποτε απόκλιση, σήμαινε δυσαρέσκεια. Επίσης, όσοι Ψ.Ν. έπρεπε να ταξιδεύουν συνεχώς, αντιμετώπιζαν δυσκολίες στην καθημερινότητά τους, όταν καλούνταν να προσαρμοστούν σε δομές, συστήματα και κουλτούρες με τα οποία δεν ήταν εξοικειωμένοι. Πόσο μάλλον δε, όταν μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα, έπρεπε να πάνε κάπου αλλού και να αρχίσουν πάλι από την αρχή. Ακριβώς το ίδιο, αντιμετώπιζαν και με την κοινωνική τους ζωή (νέο μέρος, νέοι φίλοι). Όμως, καθώς δεν ήταν όλοι το ίδιο κοινωνικοί, σημαντικό ρόλο άρχισαν να παίζουν τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Στα θετικά όμως, δεν παρέλειπαν να αναφέρουν την τουριστική εξερεύνηση ενός τόπου και τις δραστηριότητες αυτοβελτίωσης (yoga, διαλογισμός κ.α.) που προσέφερε η νομαδική ζωή (Reichenberger, 2017, σ. 376).

Τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι εμπλέκονταν με τον ψηφιακό νομαδισμό, μας παρουσίασε στην έρευνά του και ο Schlagwein (2018): Βεβαίως ήταν

η επιθυμία για ταξίδια, τα οποία θα τους επέτρεπαν νέες πολιτιστικές και προσωπικές εμπειρίες, αλλά και ήταν η ανάγκη του «ανήκειν» σε μία κοινότητα με ανθρώπους που τους ενδιαφέρουν και τους απασχολούν τα ίδια πράγματα. Αυτή η κοινότητα επικοινωνούσε είτε διαδικτυακά (ιστοσελίδες, Social Media) ή φυσικά στους συνεργατικούς χώρους. Ήταν ακόμη το χαμηλό κόστος ζωής κάποιων χωρών όπως Ταϊλάνδη, Ινδονησία, Πορτογαλία, Κολομβία, που ακόμη και με τα ταξίδια, ήταν πολύ χαμηλότερο από το κόστος ζωής στη χώρα καταγωγής τους (συνήθως Δυτικής). Χωρίς το χαμηλό κόστος, πολλοί συμμετέχοντες στην έρευνα, ανέφεραν ότι το εισόδημά τους δε θα ήταν αρκετό για να υποστηρίξει τον εν λόγω τρόπο ζωής, θα έπρεπε να δουλεύουν πολύ περισσότερο και θα ήταν χειρότερη η ποιότητα ζωής τους. Ακόμη, μία χώρα με χαμηλό κόστος ζωής, αποτελούσε ανταγωνιστικό περιβάλλον για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων (Schlagwein, "Escaping the Rat Race": Justifications in Digital Nomadism, 2018).

Σύμφωνα με τον Orel (2019), τρεις ήταν οι παράγοντες που ευνόησαν τον ψηφιακό νομαδισμό: α) η ρευστότητα της εργασίας (*fluidity of work*), β) η ελαστικοποίηση του χώρου εργασίας (*flexibilisation of the workspace*) και γ) η αναζήτηση ισορροπίας ανάμεσα στη δουλειά και τον ελεύθερο χρόνο. Ο υψηλός ανταγωνισμός της αγοράς απαιτούσε την ανάπτυξη σύνθετων προϊόντων και υπηρεσιών σε όλο και μικρότερο χρονικό διάστημα. Αυτό που χρειαζόνταν λοιπόν οι επιχειρήσεις, ήταν ένα ευέλικτο εργατικό δυναμικό, το οποίο θα τους επέτρεπε να το προσαρμόζουν ανάλογα με τις ανάγκες τους. Αυτή η ζητούμενη ευελιξία της αγοράς εργασίας των ανεπτυγμένων οικονομιών, δημιούργησε ένα ευάλωτο και αβέβαιο για το μέλλον του εργατικό δυναμικό. Παράλληλα με αυτό, δημιουργήθηκε κι ένα εργατικό δυναμικό που εκούσια επέλεξε αυτήν την ευελιξία. Επρόκειτο για άτομα με προσόντα και εξειδίκευση, που δούλευαν ως εξωτερικοί συνεργάτες, κυρίως στους τομείς των επιστημών, των νέων τεχνολογιών, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού (Orel, 2019). Με τη χρήση δε της τεχνολογίας αυτά τα άτομα μπορούσαν να δουλέψουν «οπουδήποτε και οποτεδήποτε», ακόμη και από το σπίτι τους. Καθώς όμως η δουλειά από το σπίτι, είχε συγκεκριμένες δυσκολίες (π.χ. έλλειψη κοινωνικών επαφών ή υποδομών), σύντομα άρχισαν να ψάχνουν για εναλλακτικούς χώρους. Σε αυτήν την ανάγκη ανταποκρίθηκαν οι συνεργατικοί χώροι. Σκοπός τους ήταν να παράσχουν σε αυτούς τους εργαζόμενους νομάδες, ένα περιβάλλον ανάμεσα σε

γραφείο και καφετέρια, που θα τους επέτρεπε να επικοινωνήσουν μεταξύ τους και να βελτιώσουν τη δουλειά τους. Στην αναζήτησή τους για τον ιδανικό τόπο εργασίας, άρχισαν να ταξιδεύουν και να αλλάζουν συχνά τόπο διαμονής, κάνοντας ασαφή τα όρια ανάμεσα σε δουλειά και ελεύθερο χρόνο, αφού παράλληλα έψαχναν και για νέες τοποθεσίες, νέες δραστηριότητες και νέα άτομα.

Κατά τη διάρκεια συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν σε 5 συνεργατικούς χώρους σε Ljubljana, Leipzig, Berlin and Prague, ρωτήθηκαν 21 Ψ.Ν. (Orel, 2019). Ο νεότερος ήταν 21 ετών και ο μεγαλύτερος 45, με τον Μ.Ο. ηλικίας να είναι τα 27,8 χρόνια. Οι περισσότεροι (16) ήταν κάτοχοι πτυχίου Πανεπιστημίου (ή παραπάνω) και οι υπόλοιποι ήταν απόφοιτοι Λυκείου. Η πλειοψηφία εδώ ήταν άνδρες (16) που εργάζονταν στον τομέα της Πληροφορικής ως Software Developers (17). Τα ερωτήματα που τέθηκαν ήταν τα εξής:

- (α) Ποια είναι τα κίνητρά σας πίσω από την επιλογή να δουλέψετε ως ψηφιακός νομάδας;
- (β) Ποια είναι τα υπέρ και ποια τα κατά του να δουλεύει κάποιος «στον δρόμο¹⁶»;
- (γ) Σας βοηθά αυτός ο τρόπος ζωής, να ισορροπήσετε τη δουλειά και τον ελεύθερο χρόνο και με ποιόν τρόπο;
- (δ) Για ποιόν λόγο προτιμάτε να χρησιμοποιείτε συνεργατικούς χώρους ως ψηφιακοί νομάδες;

Στο πρώτο ερώτημα, όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι τους άρεσε η αίσθηση της ελευθερίας μετάβασης σε διαφορετικά μέρη και κοινωνίες. Οι περισσότεροι (16) ανέφεραν επίσης ότι δουλεύοντας έτσι, ήταν πιο ήρεμοι και παραγωγικοί και τους βοηθούσε να βελτιώσουν την ισορροπία της σχέσης δουλειάς – ζωής. Στο δεύτερο ερώτημα, φυσικά η ελευθερία επικράτησε στα υπέρ, ενώ η περιστασιακή μοναξιά στα κατά. Στο τρίτο ερώτημα, η απάντηση ήταν θετική, με 4 άτομα να απαντούν, πως η συχνή εναλλαγή περιβάλλοντος τους βοηθούσε να διατηρούν μία πειθαρχία και 6 άτομα να δηλώνουν ότι, έβρισκαν ένα νόημα και έτσι μπορούσαν να επενδύσουν περισσότερο στον τρόπο ζωής που επιθυμούσαν. Πολλοί ανέφεραν επίσης, ότι έβλεπαν τους εαυτούς τους περισσότερο προσανατολισμένους στον ελεύθερο χρόνο παρά στη δουλειά, ζώντας ως Ψ.Ν., ενώ το 1/3 δήλωνε πως είχε βελτιωθεί σημαντικά

¹⁶ On – the - go

η ποιότητα ζωής τους. Στο τελευταίο ερώτημα, 18 από τους 21 ερωτηθέντες τόνισαν τη σημασία ύπαρξης χώρων, όπου μπορούσε να συναντιέται και να κοινωνικοποιείται η κοινότητά τους. Βασικότερος λόγος ήταν η βελτιστοποίηση της αποτελεσματικότητάς τους και ακολουθούσε η κοινωνικοποίηση, που βοηθούσε στην ελάττωση της αίσθησης της μοναξιάς. Καθώς πολλοί από τους ερωτηθέντες δήλωσαν, πως στους συνεργατικούς χώρους λάμβαναν συναισθηματική υποστήριξη από άλλους νομάδες, ο συγγραφέας καταλήγει, στο ότι οι συνεργατικοί χώροι είναι κάτι παραπάνω από ένα σύνολο υπηρεσιών και αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της νομαδικής ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Διαβάζοντας τις συνεντεύξεις όλων αυτών των ανθρώπων, που ζουν και εργάζονται ως Ψ.Ν., πραγματικά γοητευτήκαμε από τον τρόπο ζωής τους και την ελευθερία που τον χαρακτηρίζει. Κάνουν όμως αυτοί οι άνθρωποι κάτι νέο και ριζοσπαστικό για τους εαυτούς τους, που παράλληλα εκφράζει την αρχέγονη νομαδική ορμή του ανθρώπου ή απλά είναι το πρώτο κομμάτι ενός παζλ, που όταν ολοκληρωθεί, θα έχουμε μία τελείως νέα εικόνα της εργασίας και κατ' επέκταση της οικονομίας;

Οι Malone και Laubacher (1998) σε άρθρο τους στο H.B.R.¹⁷, είχαν επισημάνει ότι, η τεχνολογία και τα ηλεκτρονικά δίκτυα έχουν τη δύναμη, να αλλάξουν θεμελιωδώς τον τρόπο που ασκείται η εργασία. Σε αυτό το νέο εργασιακό τοπίο, βασική μονάδα δεν θα είναι η εταιρεία (*corporation*), αλλά το άτομο (*individual*). Έτσι όταν είναι να γίνει μια δουλειά, δεν θα πραγματοποιείται από το μάνατζμεντ, αλλά από αυτόνομους και ανεξάρτητους αναδόχους έργου, οι οποίοι θα συνδέονται μεταξύ τους μέσω δικτύων, ώστε να φέρουν τη δουλειά εις πέρας. Όταν αυτό γίνει, τότε η ομάδα θα διαλύεται και τα μέλη της θα ψάχνουν για το επόμενο project. Υποστήριζαν ότι αυτή η νέα μορφή οικονομίας: «*e-lance economy*» (Malone & Laubacher, 1998) θα μπορούσε να καθορίσει την εργασία του 21^{ου} αιώνα, όπως ακριβώς την καθόρισε η Βιομηχανική Οργάνωση κατά τη διάρκεια του 20^{ου} και συνεπώς να αλλάξει το επιχειρείν και την κοινωνία για πάντα. Υποστηρίζουν ότι αυτή η τάση οφείλεται στα βασικά οικονομικά των επιχειρήσεων: όταν οι ιδιοκτήτες μίας επιχείρησης διαπιστώσουν ότι, είναι πιο συμφέρον να προσλάβουν μία ομάδα πωλήσεων από το να έχουν εξωτερικούς συνεργάτες, θα το πράξουν και γρήγορα θα μεγαλώσουν την επιχείρησή τους. Αν όμως διαπιστώσουν ότι οι εξωτερικοί συνεργάτες είναι φθηνότεροι, δεν θα προσλάβουν ποτέ πωλητές και η επιχείρηση θα παραμείνει μικρή. Γι' αυτό και βλέπουμε όλο και περισσότερες μικρές εταιρείες. Επιπροσθέτως, αυτή η εποχή για τις επιχειρήσεις, όπου «*small becomes good*» και τείνει να αντικαταστήσει την εποχή, όπου «*big was good*», ενισχύεται περαιτέρω από την ανάπτυξη της τεχνολογίας, καθώς οι πληροφορίες μπορούν να φτάσουν γρήγορα

¹⁷ Harvard Business Review

και φθηνά σε πολλούς ανθρώπους διαφορετικών τοποθεσιών, μειώνοντας έτσι την αξία της λήψης μίας απόφασης ενός CEO¹⁸ και μιας ακριβής γραφειοκρατίας. Εάν λοιπόν μετασχηματιστεί η επιχείρηση, μοιραία θα μετασχηματιστεί και το ίδιο το management. Πράγματι, αξίζει να αναρωτηθεί κανείς, εάν και πόσο χρειάζεται ένας manager στην *e-lance economy*, όταν για την ολοκλήρωση ενός project μία ομάδα ανθρώπων εργάζεται, ακολουθώντας πιστά ένα σύνολο συμφωνιών και προδιαγραφών, όπου όσο καλύτερο είναι το αποτέλεσμα, τόσο καλύτερα και για κάθε ένα μέλος της ομάδας. Το άρθρο τελειώνει με δύο πιθανά σενάρια για τις συνέπειες της *e-lance economy*: το πρώτο είναι μία άνθηση του πλούτου, της ελευθερίας και της δημιουργικότητας του ατόμου και το δεύτερο είναι η διεύρυνση των ανισοτήτων ανάμεσα στους εργαζόμενους, η απουσία ασφαλιστικών παροχών και η μοναξιά / απομόνωση των εργαζομένων.

Το δεύτερο σενάριο δείχνει να επιβεβαιώνεται δυστυχώς, καθώς 20 χρόνια μετά, η Thomson (2018) μελετώντας το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της εργασίας των Ψ.Ν., διαπιστώνει ότι η *gig economy*, όπως ονομάζεται πλέον, εξακολουθεί να δημιουργεί οικονομικά ανασφαλείς εργαζομένους, ενώ παράλληλα «πετσοκόβει» παροχές όπως ασφάλιση για υγεία, συνταξιοδότηση, οικογενειακή άδεια και ανεργία. Και καθώς οι νομάδες φεύγουν από τις πλούσιες χώρες τους, για να αντιμετωπίσουν τις ανισότητες που εκεί εντείνονται όλο και περισσότερο, άθελά τους δημιουργούν στις χώρες υποδοχής, ένα πλαίσιο αναβάθμισης ακινήτων και περιοχών, από τις οποίες αποκλείονται σταδιακά οι ντόπιοι και προκαλούν νέες ανισότητες. Σημαντικό είναι επίσης, ότι πληρώνουν φόρους στις χώρες τους και όχι στις χώρες που τους υποδέχονται. Επισημαίνεται καταρχάς, ότι δεν είναι δυνατόν όλοι να ενταχθούν στον ψηφιακό νομαδισμό, παρά μόνο Μηχανικοί Λογισμικού, Προγραμματιστές και επαγγέλματα που σχετίζονται με ψηφιακό μάρκετινγκ, σχεδιασμό ιστοσελίδων και εκμάθηση ξένων γλωσσών, μία νέα τεχνολογική ελίτ δηλαδή. Εδώ να αναφέρουμε ότι, αυτή η αριστοκρατία της τεχνολογίας, πρώτον συμβάλλει σε μια τεράστια μεταφορά πλούτου από τους εργαζόμενους της μεσαίας τάξης χαμηλότερης ειδίκευσης και δεύτερον επιτείνει την ανισότητα, καθώς διαμορφώνεται μία ευέλικτη αγορά χωρίς ιεραρχία, όπου «...ο νικητής τα παίρνει

¹⁸ Chief Executive Officer

όλα» (Sennett, 2010, σσ. 135-136). Επίσης, οι Ψ.Ν. προέρχονται από χώρες με: «...*strong passport*...» (Thompson, 2018), μιλούν μόνο Αγγλικά και είναι κυρίως μορφωμένοι λευκοί. Όσον αφορά στις παροχές, πράγματι όχι μόνο δεν υπάρχει πλάνο συνταξιοδότησης, αλλά ούτε καν ταξιδιωτική ασφάλιση. Η ιδιωτικοποίηση των άλλοτε δημόσιων αγαθών (παιδεία, υγεία, ασφάλιση) που έχει ξεκινήσει από τις Η.Π.Α., αναγκάζει τους εργαζόμενους να επωμίζονται κόστη που παλαιότερα βάραιναν τους εργοδότες. Οι Ψ.Ν. δε, πρέπει να πληρώνουν και για τον εξοπλισμό αλλά και για τον χώρο εργασίας τους! Φυσικά δε γίνεται ούτε λόγος για συνδικαλισμό, καθώς τα εργατικά συνδικάτα σήμερα, αδυνατούν να αντιληφθούν, ότι έχει αλλάξει ο τρόπος που πρέπει να προστατευθεί ο εργαζόμενος και έτσι δεν είναι σε θέση να προτείνουν και λύσεις. Κλείνουμε με τη μοναξιά, την οποία έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενα κεφάλαια, η οποία όμως έχει και κοινωνικές προεκτάσεις. Καθώς για να γίνει κάποιος Ψ.Ν., δεν θα πρέπει να έχει οικογενειακές υποχρεώσεις, προκύπτει το ερώτημα εάν και τότε, αυτοί οι άνθρωποι θα κάνουν οικογένεια. Ακόμη, όταν το αποφασίσουν, θα συνεχίσουν να είναι Ψ.Ν.; Αν ναι, πως θα το καταφέρουν;

Κι όμως, το ένα από τα δύο ηλικιακά γκρουπ που συνάντησε στην έρευνά της η Mancinelli (2020), ήταν από 32 – 49 ετών και ταξίδευε με σύντροφο ή/και παιδιά, κάτι που δείχνει ότι δεν είναι αδύνατη η δημιουργία οικογένειας. Παρόλα αυτά, η συγγραφέας είναι ξεκάθαρη: ο ψηφιακός νομαδισμός δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία καιροσκοπική προσαρμογή στις συνέπειες του νεοφιλελευθερισμού· βασίζεται στην επιχειρηματική πρωτοβουλία (*entrepreneurialism*) που αποτελεί το σήμα κατατεθέν του τελευταίου και στη *gig economy*. Μάλιστα, παρομοιάζει το φαινόμενο της γεωγραφικής εξισορροπητικής κερδοσκοπίας (*geographic arbitrage*), το να ζεις δηλαδή σε μία φτωχή χώρα, με το εισόδημα που κερδίζεις στην πλούσια χώρα σου, με την εταιρική πρακτική του *offshoring*, όπου οι επιχειρήσεις εκμεταλλεύονται το χαμηλό εργατικό κόστος των αναπτυσσόμενων οικονομιών, για να παράγουν προϊόντα που στη συνέχεια πουλάνε στις ανεπτυγμένες οικονομίες (Mancinelli, 2020). Προσθέτει επίσης, στις υποχρεώσεις που άλλοτε ανήκαν στο κράτος και αναφέραμε παραπάνω, την εκπαίδευση, καθώς και οι 13 οικογένειες Ψ.Ν. που συμμετείχαν στην έρευνά της, ήταν αποκλειστικά υπεύθυνες για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Αξίζει να αναφέρουμε ακόμη, ότι για τη συγγραφέα, το κοινωνικό

κεφάλαιο του Bourdieu¹⁹, αντικαθίσταται στην περίπτωση των Ψ.Ν. από το *δικτυακό κεφάλαιο* (*network capital*), το οποίο δεν επηρεάζεται από τη γεωγραφική εγγύτητα και αποτελείται από: τις κατάλληλες επαφές, τα διαδικτυακά εργαλεία, τα κατάλληλα μέρη συναντήσεων, τη φυσική και οικονομική πρόσβαση σε συσκευές επικοινωνίας και μέσα μεταφοράς και φυσικά τον χρόνο, για να διαχειριστεί κάποιος όλα τα παραπάνω. Όπως λοιπόν κάποιος που διαθέτει ισχυρό *κοινωνικό κεφάλαιο*, μπορεί να το ανταλλάξει με τις άλλες μορφές κεφαλαίου (*οικονομικό, πολιτισμικό και συμβολικό*), για να αποκτήσει περισσότερη ισχύ μέσα στην κοινωνία (Κατριβέσης, 2004, σσ. 364-370), έτσι και οι Ψ.Ν. που έχουν αποκτήσει ισχυρό *δικτυακό κεφάλαιο*, βρίσκονται σε προνομιακή θέση έναντι των υπολοίπων κοινωνικών ομάδων, εντείνοντας έτσι τις ανισότητες του καπιταλιστικού συστήματος.

Χρησιμοποιώντας τους όρους του Bourdieu, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι Ψ.Ν. διαθέτουν επίσης όλο και ισχυρότερο *πολιτισμικό κεφάλαιο*, καθώς μέσω των συνεργατικών χώρων και των Social Media συμβουλεύουν ο ένας τον άλλον, πως να αντιμετωπίσουν διάφορα προβλήματα. Παίζουν έτσι σημαντικό ρόλο στη δημιουργία, διανομή και εφαρμογή της γνώσης και αυτό έχει ως συνέπεια τη σταδιακή μετατόπιση της διαχείρισης της γνώσης (*knowledge management*) από τις επιχειρήσεις προς τον εργαζόμενο (Jarrahi, Philips, Sutherland, Sawyer, & Erickson, 2018). Αυτή είναι μία πολύ μεγάλη πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι εταιρείες, όπως επίσης πρόκληση αποτελεί το γεγονός, ότι καθώς οι Ψ.Ν. καταλαμβάνουν όλο και μεγαλύτερο ποσοστό στο εργατικό τους δυναμικό, θα πρέπει να βρεθεί ένας αποτελεσματικός τρόπος επικοινωνίας, εφόσον υπάρχουν μεταξύ τους διαφορές στη θεσμική λογική (*institutional logics*). Οι Ψ.Ν. εκτιμούν πολύ τη διαφορετικότητα, την ευελιξία, την εμπιστοσύνη, τη διαφάνεια και τη σωστή επικοινωνία. Κι ενώ η επικοινωνία, η εμπιστοσύνη και η διαφάνεια εκτιμώνται πολύ και από τη μεριά των εταιρειών, τα προβλήματα δε λείπουν. Ας φανταστούμε μία εταιρεία που ενώ θέλει να συνεργαστεί με έναν Ψ.Ν., δεν είναι διατεθειμένη, λόγω «*leadership style*» (Kong, Schlagwein, & Cecez-Kecmanovic, 2019), να του παρέχει ευελιξία στον χώρο

¹⁹ Pierre Bourdieu (1930 – 2002): Γάλλος Φιλόσοφος και Κοινωνικός Επιστήμονας, ο οποίος στο πλαίσιο της θεωρίας του για τη λειτουργία και αναπαραγωγή της κοινωνίας, αναφέρεται στο μεγαλύτερο δυνατό *ειδολογικό κεφάλαιο*, που προσπαθεί να επιτύχει το άτομο μέσα στον κοινωνικό χώρο. Δανειστήκαμε όρους που αναφέρονται στα: *La Distinction* (1979) & *Le Capital Social: Notes Provisoires*, "Actes de la Recherche en Sciences Sociales" (1980) (<https://www.britannica.com/biography/Pierre-Bourdieu>).

εργασίας. Ή ας φανταστούμε έναν Ψ.Ν. που δουλεύει στην Πράγα και πρέπει να κάνει μία διαδικτυακή συνάντηση με τον πελάτη του στο Σίδνεϊ, στις 11:00. Ο Ψ.Ν. πρέπει να είναι έτοιμος στις 03:00 για τη συνάντηση αυτή. Αν δεν είναι, τότε κλονίζεται η εμπιστοσύνη του πελάτη, κάτι το οποίο αυξάνει και την επιφυλακτικότητα που γενικά έχει ένας εργοδότης, όταν δε μπορεί να επιβλέψει την πρόοδο ενός project.

Για τον Richard Sennett (2010), η εικόνα είναι ξεκάθαρη: όλα τα παραπάνω είναι συστατικά ενός νέου καπιταλισμού, τον οποίο ονομάζει ευέλικτο. Ο «ευέλικτος καπιταλισμός» επιτίθεται στη γραφειοκρατία, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού, κατά τον Weber²⁰ και δίνει έμφαση στην ευελιξία. Οι εργαζόμενοι καλούνται να ενεργούν με ευστροφία, να είναι «ανοιχτοί» στις γρήγορες αλλαγές και να επωμίζονται συνεχώς κινδύνους, με το πρόσχημα ότι έτσι, θα έχουν μεγαλύτερη ελευθερία να διαμορφώσουν τη ζωή τους. Η πραγματικότητα όμως είναι τελείως διαφορετική: οι κανόνες του παρελθόντος απλώς αντικαθίστανται με νέες μορφές ελέγχου, οι οποίες είναι δύσκολο να κατανοηθούν (Sennett, 2010, σ. 15), τουλάχιστον προς το παρόν. Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του, το οποίο γράφτηκε το 1998, δηλαδή μόλις έναν χρόνο μετά την έκδοση του *Digital Nomad*, ο Sennett αναφέρεται στις συνεχείς αλλαγές τόπου και εργασίας, στις οποίες αναγκάζονται να υπόκεινται οι εργαζόμενοι, προκειμένου να επιβιώσουν στη σύγχρονη οικονομία. Ο «ήρωας» αυτού του κεφαλαίου, ο Ρίκο, μετακόμισε 4 φορές μέσα σε 14 χρόνια εργασίας, κάθε φορά χάνοντας παλιούς και αποκτώντας νέους φίλους. Όταν απολύθηκε δε από την τελευταία του δουλειά και αποφάσισε να φτιάξει τη δική του εταιρεία παροχής συμβουλών επιχειρήσεων, αντιμετώπισε διάφορα προβλήματα, με σημαντικότερο τη διαχείριση του χρόνου, εργάσιμου και μη. Επιπλέον, καθώς το κεφάλαιο της εποχής μας είναι «ανυπόμονο» και χρειάζεται γρήγορες αποδόσεις, πρέπει να μπορεί να προσαρμόζεται στις γρήγορες αλλαγές. Για να το επιτύχει αυτό, η εργασία με σύμβαση έργου και η οργάνωση με μορφή δικτύου και όχι ιεραρχίας, αποτελούν την καλύτερη λύση. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας όμως, που ο Sennett συμπυκνώνει στη φράση: «όχι στο μακροπρόθεσμο» (Sennett, 2010, σ. 33), διαβρώνει την εμπιστοσύνη του εργαζόμενου προς την εταιρεία και τον κάνει να νιώθει εμπορεύσιμος. Στο

²⁰ Max Weber (1864 – 1920): Γερμανός Κοινωνιολόγος και Πολιτικός Οικονομολόγος, γνωστός για το έργο του *Η Προτεσταντική Ηθική* που συνδέει τον Προτεσταντισμό με τον Καπιταλισμό και τις θέσεις του για την Γραφειοκρατία (<https://www.britannica.com/biography/Max-Weber-German-sociologist>).

σημείο αυτό, μας έρχεται αναπόφευκτα στο μυαλό, η περιγραφή του Marx²¹, για τον εργάτη του 19^{ου} αιώνα, που δεν έχει ούτε γη, ούτε εργαλεία, παρά μόνο τον εαυτό του, τον οποίο και μετατρέπει σε εμπόρευμα, προκειμένου να επιβιώσει (μας έρχεται στο μυαλό και το Personal Branding, αλλά το απωθούμε). Δημιουργεί όμως και σοβαρότατες ψυχολογικές επιπτώσεις στην προσωπική και οικογενειακή ζωή του, καθώς ο Ρίκο αναρωτιέται εύλογα, πως μπορεί να προστατεύσει τις σχέσεις του, έτσι ώστε αυτές να μην υποκύψουν σε συμπεριφορές που αντιστοιχούν σε βραχυπρόθεσμους στόχους και αδύναμους δεσμούς, όταν αυτά ακριβώς χαρακτηρίζουν την εργασιακή του ζωή; Ο Sennett ισχυρίζεται ότι ο χαρακτήρας του Ρίκο κινδυνεύει να διαβρωθεί. Ο Marx είναι και εδώ παρών, καθώς και όσα γράφει περί αλλοτρίωσης.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, αναφερθήκαμε στη «Βίβλο» του ψηφιακού νομαδισμού, ο τίτλος της οποίας περιείχε και την προτροπή: «*Escape 9 – 5*». Το σταθερό ωράριο παρουσιάζεται σαν κάτι που πρέπει να βρούμε τρόπο να αποφύγουμε, σα να είναι δηλαδή κάτι κακό. Πράγματι, ο Sennett επιβεβαιώνει ότι η κοινωνία μας «...έχει εξεγερθεί εναντίον της ρουτίνας» (Sennett, 2010, σ. 47) που επιφέρει ο καταμερισμός εργασίας, καθώς αυτή, απονεκρώνει το πνεύμα, όπως παραδέχεται και ο Adam Smith²², προσεκτικός αναγνώστης του οποίου, ήταν και ο Marx... Κι ενώ ο 20^{ος} αιώνας με τον Τεϋλορισμό και τον Φορντισμό επιβεβαίωσε τους φόβους και των δύο μεγάλων στοχαστών, ο 21^{ος} σηματοδοτεί μία ιστορική καμπή, όπου οι δυναμικοί τομείς της οικονομίας απορρίπτουν τη ρουτίνα και εκθειάζουν την ευελιξία. Λαμβάνοντας όμως υπόψιν ότι η ρουτίνα παρόλα αυτά, παρέχει στον εργαζόμενο μία σταθερότητα, εύλογο είναι να αναρωτηθούμε τι του παρέχει η ευελιξία... Ας ανοίξουμε όμως πρώτα μία παρένθεση, για να δούμε τι ήταν ο Τεϋλορισμός: Ήταν η εισαγωγή της επιστημονικής διοίκησης (*scientific management*) στην εργασία και την καπιταλιστική επιχείρηση. Πήρε το όνομά του από τον Αμερικανό μηχανολόγο Frederick Winslow Taylor (1856 – 1915) και: «...στόχευε στην παρατήρηση, την καταγραφή και την ανάλυση των κινήσεων, των επιδόσεων και των

²¹ Karl Marx (1818 – 1883): Γερμανός Κοινωνιολόγος, Ιστορικός και Οικονομολόγος, ο οποίος συνέγραψε μαζί με τον Friedrich Engels το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (1848), αλλά και συγγραφέας του εμβληματικού έργου: *Το Κεφάλαιο* (1867) (<https://www.britannica.com/biography/Karl-Marx>).

²² Adam Smith (1723 – 1790): Σκωτσέζος Κοινωνικός Φιλόσοφος και Πολιτικός Οικονομολόγος, συγγραφέας του επίσης εμβληματικού έργου της Πολιτικής Οικονομίας: *Μία έρευνα της φύσης και των αιτιών του πλούτου των εθνών* (1776) (<https://www.britannica.com/biography/Adam-Smith>).

ρυθμών εργασίας των εργαζομένων και την «επιστημονική» συστηματοποίησή τους σε τυποποιημένες οδηγίες, οδηγίες που όφειλαν να εκτελούν οι εργάτες χωρίς να σκέπτονται, ή να χρειάζεται να παίρνουν οποιασδήποτε μορφής αποφάσεις» (Αντωνοπούλου, 2011, σ. 151). Ο Τεϋλορισμός πέτυχε δύο πράγματα: αφενός την αύξηση του ρυθμού εργασίας των εργαζομένων και αφετέρου τη μεταβίβαση της γνώσης της εργασίας (ειδικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά που είχαν απομείνει) από τους εργαζόμενους στο κεφάλαιο. Στη συνέχεια, ο Αμερικανός μεγαλοβιομήχανος Henry Ford (1863 – 1947) εισήγαγε στην παραγωγή τον «ταινιόδρομο συναρμολόγησης», τον «ιμάντα» δηλαδή που μεταβίβαζε το υπό παραγωγή προϊόν από το ένα στάδιο στο άλλο και από τον έναν εργάτη, στον επόμενο. Έτσι, καταργήθηκαν οι ομάδες εργατών που εμπλέκονταν σε κάθε φάση της παραγωγής και ο κάθε εργάτης υποχρεώθηκε να συντονίζει τις μηχανικές και αποσπασματικές ενέργειες που του είχαν ανατεθεί, στους ρυθμούς του ιμάντα. Έναν τέτοιο εργάτη υποδύεται απολαυστικά ο Charlie Chaplin στο φιλμ *Modern Times* (Chaplin, 1936) (το σχετικό απόσπασμα είναι διαθέσιμο στο Παράρτημα Α ([Video 2](#))). Ο νέος αυτός τρόπος συσσώρευσης του κεφαλαίου ονομάστηκε Φορντισμός και ήταν μια ακόμη επανάσταση στην παραγωγή, καθώς πέτυχε την περαιτέρω αποσύνδεση του σχεδιασμού και ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας από την εκτέλεση. Έτσι, οι εργάτες έχασαν και τη γνώση και τον έλεγχο της παραγωγής (Αντωνοπούλου, 2011). Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 όμως, εξελίξεις όπως η αποβιομηχάνιση, η ανάδυση της πληροφορικής, η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα (υπηρεσίες) και η παγκοσμιοποίηση σηματοδότησαν το τέλος του Φορντισμού και την έναρξη ενός νέου συστήματος παραγωγής και συσσώρευσης, που βασιζόταν, που αλλού; στην ευελιξία. Αυτή τη φορά, πρωτοπόρος ήταν η Ιαπωνία, η οποία εφάρμοσε στην παραγωγική διαδικασία των αυτοκινήτων Toyota, το σύστημα just-in-time, δηλαδή «παραγωγή για τότε που χρειάζεται», σε αντίθεση με τη μαζική παραγωγή just-in-case²³ του Φορντισμού, επιτυγχάνοντας έτσι, γρήγορη προσαρμογή στις διακυμάνσεις της ζήτησης, χωρίς επιπτώσεις στην αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων (Τσάμπρα, 2013, σσ. 222-223).

²³ «παραγωγή για όταν χρειαστεί»

Ας επικεντρωθούμε λίγο περισσότερο σε αυτήν την ευελιξία: αναφερθήκαμε παραπάνω σε νέες μορφές ελέγχου ενός συστήματος εξουσίας, που συγκαλύπτονται στο όνομα της ευελιξίας. Αυτό το σύστημα εξουσίας, αποτελείται από τα εξής στοιχεία: «...*ασυνεχής επανεπινόηση των θεσμών, ευέλικτη εξειδίκευση της παραγωγής, συγκέντρωση εξουσίας, χωρίς συγκεντροποίηση*» (Sennett, 2010, σ. 71). Το πρώτο, αφορά την επιθυμία των εταιρειών για αλλαγή: όταν κάτι δεν πάει καλά, το ανασχεδιάζουν και συνήθως αυτή η ανασχεδίαση περιλαμβάνει περικοπή θέσεων εργασίας και μία γενικότερη αναστάτωση, η οποία αν και δε δικαιολογείται με όρους παραγωγικότητας, οι τιμές των μετοχών ανεβαίνουν, όπως και οι βραχυπρόθεσμες αποδόσεις για τους μετόχους της εταιρείας. Μέσα λοιπόν από μία απλή λέξη, όπως είναι η ανασχεδίαση, υγιείς επιχειρήσεις (και ικανοί εργαζόμενοι) θυσιάζονται, μόνο και μόνο για να αποδείξουν στις αγορές, ότι είναι ικανές για αλλαγή. Η *ευέλικτη εξειδίκευση*, σχετίζεται άμεσα με την αβεβαιότητα της καταναλωτικής ζήτησης και υποστηρίζεται σημαντικά από την υψηλή τεχνολογία και την ταχύτητα των σύγχρονων επικοινωνιών. Έτσι, μία μικρή εταιρεία, έχοντας ανά πάσα στιγμή διαθέσιμα τα δεδομένα μίας αγοράς, μπορεί να επαναπρογραμματίσει γρήγορα τα μηχανήματά της και να ανταποκριθεί άμεσα στις νέες καταναλωτικές ανάγκες αυτής (ας θυμηθούμε εδώ, το: «*small becomes good*» των Malone & Laubacher (1998)). Το τρίτο συστατικό, η *συγκέντρωση εξουσίας, χωρίς συγκεντροποίηση*, αφορά το φαινόμενο της αποκέντρωσης της εξουσίας, καθώς ισχυρίζεται ότι δίνει στους πιο χαμηλόβαθμους υπαλλήλους, μεγαλύτερο έλεγχο στις δραστηριότητές τους. Φυσικά, με όλα αυτά τα συστήματα πληροφοριών που έχουν αναπτυχθεί, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Τα ανώτερα στελέχη μίας εταιρείας μπορούν ανά πάσα στιγμή, να ελέγξουν τι κάνει ο κάθε εργαζόμενος. Με αυτόν τον τρόπο όμως, εξαφανίζονται τα ενδιαμέσως στελέχη (κάθετη αποκέντρωση), ενώ οι υπάλληλοι επωμίζονται όλο και περισσότερες αρμοδιότητες. Με τον καταμερισμό εργασίας να έχει πάει περίπατο, σίγουρα οι υπάλληλοι θα αποφύγουν τη ρουτίνα! Για να κατανοήσουμε πως αυτά τα τρία στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους, αρκεί να στρέψουμε το βλέμμα μας στο ευέλικτο ωράριο και την κατ' οίκον εργασία, η οποία κατά τον συγγραφέα «*είναι η ύστατη νησίδα του νέου καθεστώτος*» (Sennett, 2010, σ. 91). Δε μας κάνει εντύπωση κάτι τέτοιο, ειδικά αν σκεφτούμε τους τρόπους ελέγχου, που επινοούν οι εργοδότες για να βεβαιωθούν ότι οι, εκτός γραφείου, υπάλληλοί τους δουλεύουν. Μέχρι στιγμής,

δεν έχουμε καταφέρει να δείξουμε τι θετικό προσφέρει η ευελιξία στον εργαζόμενο. Αντιθέτως, ό,τι έχουμε αναφέρει, εξυπηρετεί τις εταιρείες και τους στόχους τους. Για τον Sennett δε, αυτή η κατάσταση το μόνο που δημιουργεί είναι αποπροσανατολισμένους εργαζόμενους και ελεύθερους, από ηθικούς κανόνες, εργοδότες.

Για να μην κλείσουμε το κεφάλαιο απαισιόδοξα όμως, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι ο συγγραφέας, επισημαίνει ότι ίσως θα μπορούσαν να επιβληθούν κάποιοι περιορισμοί στη νέα αυτήν οικονομία. Σημαντικό ρόλο σε αυτό, θα παίξει ο «τόπος», καθώς έχει δύναμη, μιας και όταν οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη λέξη «εμείς», ο τόπος γίνεται κοινότητα και μία ακούσια συνέπεια του καπιταλισμού, είναι ότι έχει δυναμώσει τη νοσταλγία για την κοινότητα. Η κοινότητα λοιπόν, έχει τη δύναμη, όταν οργανωθεί, να «ταράξει» τους *«ηγεμόνες του ευέλικτου βασιλείου...»* (Sennett, 2010, σ. 230) και ίσως γι' αυτόν και μόνο τον λόγο, οι ομάδες στα Social Media αλλά και οι συνεργατικοί χώροι των ψηφιακών νομάδων, να έχουν πράγματι μεγάλη σημασία. Ας θυμηθούμε εδώ, το #cancel_efood που ξέσπασε στα Social Media της χώρας μας, όταν η εταιρεία e – food ανακοίνωσε στους εργαζόμενους διανομείς, ότι δε θα προχωρήσει σε ανανέωση των τρίμηνων συμβάσεων τους και ότι εάν δεν αποδέχονταν να εργαστούν ως αυτοαπασχολούμενοι, θα απολύονταν. Η εν λόγω ανακοίνωση προκάλεσε την οργή των χρηστών του Twitter, οι οποίοι με το παραπάνω hashtag²⁴, «έριξαν» την αξιολόγηση της εφαρμογής της εταιρείας στο 1 «αστεράκι» από τα 4,7 που είχε πριν και την ανάγκασε να ανακαλέσει (Newsroom 2020mag.gr, 2021). Τα κοινωνικά δίκτυα δηλαδή συνιστούν ένα είδος *κοινωνικού κεφαλαίου*, το οποίο ορίζεται ως *«το σύνολο των κοινών αξιών που μοιράζονται οι πολίτες στις καθημερινές ανταλλαγές τους»* (Λεοντίδου, 2011, σ. 250) και που ως μέσο διακυβέρνησης αναπληρώνει την έλλειψη κοινωνικής συνοχής και ενσωμάτωσης, που επιφέρουν οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές.

²⁴ Η λέξη hashtag προέρχεται από την ένωση των λέξεων hash και tag, δηλαδή του συμβόλου # και μιας ετικέτας (λέξης), ενώ χρησιμοποιείται για την κατηγοριοποίηση συζητήσεων και δημοσιεύσεων σε Facebook, Twitter, Instagram κ.α. (<https://www.socialmedialife.gr/110564/ti-einai-to-hashtag-kai-pos-to-xrisimopoio/>).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΙΔΑΝΙΚΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΝΟΜΑΔΑ

Νωρίτερα αναφερθήκαμε στα Μπαρμπάντος, στην Εσθονία και τη Γεωργία, χώρες οι οποίες ήδη παρέχουν μακροχρόνιες άδειες παραμονής (Visa) σε Ψ.Ν., προσβλέποντας στην τόνωση της οικονομίας τους. Άλλα σημεία του πλανήτη πρόθυμα να δεχτούν Ψ.Ν. είναι οι Βερμούδες, το Ντουμπάι, η Κροατία, τα νησιά Κέιμαν και η Αντίγκουα. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι είναι και τα ιδανικά, γι' αυτό και το περιοδικό *Forbes*, έψαξε να βρει τους καλύτερους και τους χειρότερους προορισμούς για Ψ.Ν., εξετάζοντας: την πρόσβαση και την ταχύτητα του Internet, το κόστος ενοικίασης διαμερισμάτων, τη δυσκολία της γλώσσας, τη δεκτικότητα της τοπικής κοινωνίας απέναντι στους Ψ.Ν., το κόστος, την εύκολη ή δύσκολη πρόσβαση και τη διάρκεια της άδειας παραμονής. Οι 10 καλύτεροι προορισμοί και οι βαθμολογίες τους είναι (Younger, 2021):

1. Νορβηγία (7,88 / 10)
2. Μεξικό (7,30 / 10)
3. Γερμανία (7,19 / 10)
4. Πορτογαλία (6,84 / 10)
5. Ισλανδία (6,83 / 10)
6. Ελλάδα (6,45 / 10)
7. Κόστα Ρίκα (6,11 / 10)
8. Τζαμάικα (6,03 / 10)
9. Ισπανία (6,02 / 10)
10. Βερμούδες (5,97 / 10)

Το άρθρο του *Forbes* αναφέρει επίσης, ότι η Νορβηγία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα δεν έχουν χρονικό περιορισμό στην άδεια παραμονής και αυτή επιτρέπεται, όσο πληρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις, κάτι που είναι πολύ θετικό. Το αρνητικό της Νορβηγίας είναι το υψηλό κόστος διαμονής, ενώ το Μεξικό είναι μεν φτηνό, αλλά έχει περιορισμένη πρόσβαση στο Internet. Την ίδια στιγμή, οι 10 χειρότεροι προορισμοί και οι βαθμολογίες τους είναι (Younger, 2021):

1. Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα (4,13 / 10)
2. Γεωργία (4,63 / 10)

3. Μπαρμπάντος (4,95 / 10)
4. Αντίγκουα (5,06 / 10)
5. Κροατία (5,06 / 10)
6. Βιετνάμ (5,10 / 10)
7. Εσθονία (5,35 / 10)
8. Αρούμπα (5,46 / 10)
9. Μαυρίκιος (5,54 / 10)
10. Τσεχία (5,80 / 10)

Η δυσκολία της γλώσσας είναι ο λόγος που τα Εμιράτα έχουν τη χαμηλότερη βαθμολογία, ενώ η Γεωργία υστερεί σε ταχύτητα Internet και αποδοχή νομάδων.

Σε μία προσπάθεια να συγκεντρώσει όλα αυτά που αναζητούν οι Ψ.Ν. σε ένα μέρος, ώστε να το επιλέξουν για τη διαμονή τους, ο Green (2020) επισκέφθηκε την Chiang Mai της Ταϊλάνδης δύο φορές και πραγματοποίησε 52 συνεντεύξεις με ανθρώπους, που έχουν επιλέξει αυτόν τον τρόπο ζωής σε αυτήν την πόλη. Σε γενικές γραμμές προτιμούν άνετα, ζεστά και θεαματικά μέρη, τα οποία παράλληλα είναι οικονομικά και φιλόξενα για τους κατοίκους της Δύσης. Είναι σημαντικό όμως αυτά τα μέρη, να τους παρέχουν και τις απαραίτητες υποδομές, ώστε να μπορούν να δουλέψουν. Για τον Tom, έναν Λονδρέζο γύρω στα 35, στην Chiang Mai βρήκε το (σχεδόν) τέλειο μέρος για να ζει και να δουλεύει, καθώς είναι ένα μέρος που μπορεί να συναντήσει και άλλους νομάδες στους πολυάριθμους συνεργατικούς χώρους και στα café που έχει, ενώ του προσφέρει αφθονία επιλογών, όσον αφορά στο φαγητό. Σημαντικό είναι επίσης, το γεγονός ότι η Chiang Mai έχει πολλές καταχωρήσεις Airbnb και μία πληθώρα φθηνών επιπλωμένων «*studio apartments*» (Green, 2020) που εξυπηρετούν τις ανάγκες των Ψ.Ν.. Για τη Samantha, μία Αμερικανίδα που κοντεύει τα 30, αυτοί οι μικροί χώροι διαμονής, την κάνουν να θέλει να βγαίνει συνεχώς έξω, σε café ή coworking spaces, κάτι το οποίο αυξάνει την παραγωγικότητά της (!). Ακόμη, η πόλη αυτή είναι αρκετά φθηνή: όταν ο John, Αμερικάνος γύρω στα 35, άφησε τη δουλειά του στην τράπεζα για να ξεκινήσει μία δική του online εταιρεία, πέρασαν αρκετοί μήνες μέχρι να έχει κέρδη. Με λίγα χρήματα λοιπόν, η Chiang Mai τον βοήθησε να ζήσει, να αναπτύξει την επιχείρησή του, αλλά και να την κάνει πιο ανταγωνιστική στην πορεία. Υπάρχει όμως και κάτι εξαιρετικά σημαντικό: η συνδεσιμότητα. Η Kim από τον Καναδά, ταξίδεψε στην Ταϊλάνδη, έχοντας ήδη

εξασφαλίσει μία δουλειά (online διδασκαλία Αγγλικών) και παρόλο που είχε φροντίσει να ρωτήσει στο ξενοδοχείο της για το Wi-Fi, αντιμετώπισε προβλήματα: η ταχύτητα του Internet ήταν πολύ χαμηλή για να υποστηρίξει τα online μαθήματα και σύντομα, η εταιρεία που την είχε προσλάβει, την ενημέρωσε ότι δε θα συνεχίσουν τη συνεργασία τους, εάν επαναλαμβανόταν το πρόβλημα.

Ανατρέχοντας πάλι στο άρθρο του Younger (2021) για το περιοδικό *Forbes*, στο οποίο αναφερθήκαμε στην πρώτη παράγραφο του παρόντος κεφαλαίου, βλέπουμε ότι η Πορτογαλία βρίσκεται μέσα στους 5 καλύτερους προορισμούς για Ψ.N.. Μάλιστα, στο νησί Madeira, που λαμβάνει επί 5 συνεχόμενα χρόνια το βραβείο του κορυφαίου νησιωτικού προορισμού στην Ευρώπη (Corbley, 2021) χτίστηκε μία πόλη ειδικά για τη φιλοξενία των Ψ.N.. Το Digital Nomad Village έχει γρήγορο Internet, ξενοδοχείο αποκλειστικά για δική τους χρήση, events και δωρεάν χώρους γραφείου. Μπορεί να φιλοξενήσει έως 100 άτομα τη φορά, ενώ οι κάτοικοι οφείλουν να μείνουν ένα μήνα τουλάχιστον. Ξεκίνησε πιλοτικά τον Φεβρουάριο του 2021, όταν η Κυβέρνηση της Madeira, σε συνεργασία με άλλους φορείς, διέβλεψε ότι έπρεπε να δημιουργήσει μια ενοποιημένη (*integrated*) στρατηγική, έτσι ώστε να κάνει το νησί γνωστό, ως ένα από τα καλύτερα μέρη στον κόσμο, για όσους δουλεύουν απομακρυσμένα. Επισκεφθήκαμε το site και διαβάσαμε ότι το Nomad Village θα συνεχιστεί για έναν ακόμη χρόνο (από 4 μήνες που είχε αρχικά προβλεφθεί), ενώ το όλο project προσέλκυσης Ψ.N. σε Madeira & Porto Santo, θα συνεχιστεί έως το 2024, καθώς τα πρώτα αποτελέσματα του εγχειρήματος, ήταν παραπάνω από θετικά (Digital Nomads Madeira Islands, n.d.). Στο [Video 3](#) του Παραρτήματος Α, ο Gabriel και ο John μας περιγράφουν τη ζωή ενός Ψ.N. στο νησί (Startup Madeira, 2021).

Καθώς όμως η οικονομική αξία της παγκόσμιας κοινότητας Ψ.N. υπολογίζεται στα 669δισ (McDonagh, 2021), όλο και περισσότερες χώρες αποφασίζουν να επενδύσουν, πληρώνοντάς τους ουσιαστικά, για να ζήσουν στην επικράτειά τους. Καθώς πολλές μικρές ευρωπαϊκές πόλεις και χωριά ερημώνουν, οι Ψ.N. είναι μια ευκαιρία τόνωσης της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι λοιπόν, διαβάζουμε ότι στην Ισπανία, η πόλη Ponga (Asturias) προσφέρει 3.000€ σε κάθε οικογένεια που θα εγκατασταθεί εκεί, καθώς και επιπλέον 3.000€ για κάθε νέο μωρό που θα αποκτή. Η Rubia (Galicia) ενισχύει το μηνιαίο εισόδημα των νέων κατοίκων με 100 – 150€. Η Ιρλανδία, ο φορολογικός παράδεισος των μεγάλων εταιρειών δε θα μπορούσε να

λείπει από τη λίστα: πέρυσι έδωσε 120εκ. ευρώ σε start - up επιχειρήσεις. Οι μόνες προϋποθέσεις ήταν η δημιουργία τουλάχιστον 10 θέσεων εργασίας και πωλήσεις 1εκ. ευρώ μέσα στα επόμενα 3 χρόνια. Το Albino της Ελβετίας επιδοτεί 4 οικογένειες κάθε χρόνο με \$25.200 την κάθε μία, με τη δέσμευση να μείνουν εκεί για τα επόμενα 10 χρόνια. Τέλος, η γειτονική Ιταλία προσφέρει δύο εναλλακτικές: α) την αγορά 1 σπιτιού με 1 ευρώ σε Sicily, Sardinia, Abruzzo και Milano με σκοπό την ανακαίνιση των σπιτιών που έχουν εγκαταλειφθεί ή β) την επιδότηση από 800 – 2.000€ σε όσους έχουν ετήσιο εισόδημα πάνω από 7.500€ και κάνουν αίτηση μόνιμης κατοικίας στην Candela (Apulia). Επίσης το Santo Stefano di Sessanio επιδοτεί μέχρι 44.000€ νέους από 18 έως 40 ετών να ζήσουν εκεί, με την προσδοκία να ανοίξουν τη δική τους επιχείρηση, ενώ η Calabria προσκαλεί όσους είναι κάτω των 40 ετών, να κάνουν αίτηση για εισόδημα από 1.000 – 8.000€ / έτος για 2 έως 3 χρόνια. Βέβαια εδώ εντοπίζουμε ένα παράδοξο: η δέσμευση παραμονής και εγκατάστασης δε συνάδει με τον τρόπο ζωής του Ψ.Ν..

Ανατρέχοντας για μία τελευταία φορά στη λίστα του *Forbes*, βλέπουμε ότι και η Ελλάδα βρίσκεται σε μία σχετικά καλή θέση (6^η) (Younger, 2021). Αυτό, μας έκανε να αναρωτηθούμε, τι ενέργειες έχουν γίνει έως τώρα για να προσελκύσει η Ελλάδα Ψ.Ν., εάν αυτές είναι αρκετές και τι παραπάνω θα μπορούσε να γίνει. Σύμφωνα με το Euronews, τον Ιανουάριο του 2021, η Ελλάδα μπήκε «... δυναμικά στη μάχη διεκδίκησης των 'ψηφιακών νομάδων'» (Τουχτίδου, 2021), καθώς ψηφίστηκε νόμος που δίνει έκπτωση 50% στον φόρο εισοδήματος, σε όσους Ψ.Ν. εγκατασταθούν στη χώρα μας εντός του έτους. Η διάρκεια της φοροαπαλλαγής θα είναι επτά έτη και θα πρέπει να ισχύουν τα εξής: (α) ο εργαζόμενος να μην έχει υπάρξει στο παρελθόν φορολογικός κάτοικος Ελλάδας²⁵ και (β) να μην έχει αφαιρέσει αντίστοιχη θέση εργασίας από την Ελλάδα. Στο άρθρο αναφέρεται ότι στην Ελλάδα, οι πρώτοι Ψ.Ν. εμφανίστηκαν περίπου το 2018, ενώ έχουν εντοπιστεί μικρές αλλά ενεργές κοινότητες στη Ρόδο, τη Λέσβο και την Κρήτη. Φιλοξενούνται επίσης, συνεντεύξεις δύο Ψ.Ν. της Αθήνας, που εξαίρουν τους ανθρώπους, τον τρόπο και το κόστος ζωής, τη φιλοξενία, το φαγητό και τον καιρό της Ελλάδας. Το άρθρο δεν παραλείπει να αναφερθεί όμως και στο διαχρονικό πρόβλημα της ελληνικής γραφειοκρατίας,

²⁵ Μεταγενέστερο άρθρο αναφέρει συγκεκριμένα τα προηγούμενα 5 έτη (Αλεξάκης, 2021).

δηλώνοντας μας την ιστορία του Τάιλερ Μπόρσεν, Αμερικανού εκπροσώπου τύπου, του “This is Athens” του Δήμου Αθηναίων, ο οποίος μπόρεσε να δουλέψει κανονικά και να αποκτήσει ΑΜΚΑ μετά από τέσσερις μήνες...

Το άρθρο του Money Review μας δίνει περισσότερες πληροφορίες, καθώς αναφέρει ότι: *«εάν η Ελλάδα προσέλκυε 100.000 ψηφιακούς νομάδες ετησίως, με μία μέση παραμονή 6 μηνών, θα μπορούσε να ωφεληθεί με πάνω από 1,6 δισ. ευρώ. Το ποσό αυτό αντιστοιχεί σχεδόν με το ισοδύναμο 2,5 εκατομμυρίων τουριστών για μία εβδομάδα παραμονής»* (Μπέλλος, 2021). Εκτός του νόμου που ψηφίστηκε, αναφέρεται στα 32δς του Ταμείου Ανάκαμψης της Ε.Ε., από τα οποία το 20% θα διοχετευθεί στον ψηφιακό τομέα, με δράσεις που αφορούν τη συνδεσιμότητα και την ψηφιακή εκπαίδευση και στην οριστικοποίηση της διαδικασίας έκδοσης Visa για Ψ.Ν.. Αναφέρεται επίσης στο υφιστάμενο πλαίσιο φορολογίας επιχειρήσεων (24%) και εισφορών των μισθωτών (φόρος αλληλεγγύης) και σε ενέργειες που έγιναν για τη βελτιστοποίησή τους, όπως επίσης και στο πρόγραμμα “Non Dom”, που προβλέπει έναν κατ’ αποκοπή φόρο 100.000,00€ σε όσους μη φορολογικούς κατοίκους, αποφασίσουν να έρθουν να ζήσουν στην Ελλάδα. Το άρθρο τελειώνει με τη διαπίστωση ότι οι ενέργειες που έχουν γίνει μέχρι στιγμής, διαμορφώνουν ένα «πακέτο» για τους Ψ.Ν., που είναι πολύ ελκυστικό για να αγνοηθεί. Να σημειώσουμε εδώ βέβαια, ότι το άρθρο δε μας παρουσιάζει, τι συμβαίνει στις υπόλοιπες χώρες, έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε.

Κατά τη διάρκεια του virtual event: “Greece: Competing for global talent”, το οποίο διοργανώθηκε στο πλαίσιο του Οικονομικού Φόρουμ των Δελφών, ο David Williams, συνιδρυτής και CEO του NomadX²⁶, που συμμετείχε σε μία συζήτηση, που είχε ως θέμα, εάν η Ελλάδα είναι ελκυστική για ψηφιακούς μετανάστες (!), ανέφερε ότι αν και η χώρα μας είναι εξαιρετική, ως τόπος, υπάρχουν πολλές προκλήσεις ακόμη, που πρέπει να αντιμετωπιστούν, όπως φτωχές υποδομές και αργό Internet, μη επαρκείς υπηρεσίες ταξί, υψηλά ενοίκια και έλλειψη παροχής κινήτρων και στοχευμένων ενεργειών, από τη μεριά των κυβερνήσεων, για μη μόνιμους κατοίκους. Στην ίδια συζήτηση, ο Goncallo Hall, συνιδρυτής του Remote Work Movement

²⁶ Παγκόσμια πλατφόρμα ακινήτων για ψηφιακούς νομάδες σε τιμές χαμηλότερες από την Airbnb κατά 50% (<https://www.eu-startups.com/directory/nomadx/>).

Podcast²⁷, υποστήριξε ότι στα παραπάνω θα μπορούσε να δοθεί λύση, μέσω της δημιουργίας μίας κοινότητας Ψ.Ν. που θα γινόταν πραγματικότητα, με τη σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Το δημόσιο θα μπορούσε να παράσχει τις υποδομές και ο ιδιωτικός τομέας την τεχνογνωσία. Ο Nacho Rodriguez, ιδρυτής του repeople.co, που δουλεύει με Ψ.Ν. στα Κανάρια Νησιά, συμφώνησε και τόνισε τη σημασία δημιουργίας ενός ολοκληρωμένου πακέτου (*integrated package*), το οποίο θα περιέχει μία κοινότητα Ψ.Ν., μία φορολογική μεταρρύθμιση και τις σωστές υποδομές, ώστε να είναι σε θέση η Ελλάδα να προσελκύσει Ψ.Ν. (Pantziou, 2021).

Προτού συνεχίσουμε, θα θέλαμε να σταθούμε λίγο στο θέμα των υποδομών και του Internet, καθώς υπάρχουν δύο πολύ κρίσιμα σημεία. Το ένα, αφορά την απογοητευτική μας επίδοση, καθώς βρισκόμαστε στην 100^η θέση παγκοσμίως και με μία μέση ταχύτητα 36,42Mbps (Τσουλάκης, The big obstacles keeping digital nomads away from Greece, 2021). Την ίδια στιγμή, έχουμε μείνει πολύ πίσω στις οπτικές ίνες και η χώρα μας είναι μέσα στις 10 χώρες που έχουν να κάνουν τα περισσότερα, όσον αφορά στο δίκτυο οπτικών ινών, μιας και 3,99εκ. νοικοκυριά αδυνατούν ακόμη να συνδεθούν. Αν και το 2019 ξεκίνησε το εγχείρημα, η κάλυψη βρίσκεται στο 7% και απέχει πολύ από τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. (44%). Το δεύτερο σημείο αφορά την τιμή, καθώς έχουμε το ακριβότερο Internet στην Ε.Ε.: το 2020 ήταν κατά 73% ακριβότερο από τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. (Τσουλάκης, Greece has the most expensive internet in the EU, 2021).

Πιστεύουμε, ότι θα ήταν ενδιαφέρον να αναφερθούμε επίσης, στην «ελληνική» εμπειρία του Ian (40) και της Amy (37), ενός ζευγαριού Αμερικανών web designers, που τον Αύγουστο του 2020, άφησαν τη Florida και αποφάσισαν να ζήσουν ως Ψ.Ν.. Μένουν στο κάθε μέρος περίπου τρεις μήνες, ενώ στην Αθήνα έφτασαν τον Μάιο του 2021. Αυτό που αναφέρουν αρχικά, είναι ότι η Ελλάδα είναι πολλά περισσότερα πράγματα από την Ακρόπολη και τη Σαντορίνη και έχει πολλά επίπεδα απόλαυσης, όπως ο μουσακάς (!). Τους έκανε μεγάλη εντύπωση ότι δεν υπάρχει στη χώρα μας η υπηρεσία Uber²⁸, παρά μόνο η Uber Taxi, δηλαδή η μεταφορά με

²⁷ Ιστότοπος που δίνει τη δυνατότητα σε όσους θέλουν να γίνουν ψηφιακοί νομάδες, να ακούσουν συνεντεύξεις ανθρώπων που το έχουν τολμήσει ήδη (<https://pod.co/remote-work-movement-podcast>).

²⁸ Πλατφόρμα στην οποία συνδέονται επιβάτες και οδηγοί – συνεργάτες με σκοπό την πραγματοποίηση μίας διαδρομής (<https://help.uber.com/riders/article/%CF%80%CF%8E%CF%82-%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%AF-%CE%B7->

επαγγελματίες οδηγούς ταξί. Θεωρούν θετική την ύπαρξη του τραμ, αλλά αρνητικό το ότι τα λεωφορεία μας, δεν αναγράφουν τους προορισμούς στα Αγγλικά. Η διαμονή τους σε διαμέρισμα Airbnb του Π. Φαλήρου, τους γλίτωσε από έξοδα χιλιάδων δολαρίων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, ενώ συμβουλεύουν άλλους ταξιδιώτες / Ψ.Ν., να έχουν προμηθευτεί VPN²⁹, έτσι ώστε να έχουν και πιο γρήγορο Internet, αλλά και να μπορούν να έχουν πρόσβαση στο διαδικτυακό περιεχόμενο, που είναι διαθέσιμο στη χώρα τους. Αυτό, είναι κάτι πολύ λογικό, εάν σκεφτεί κανείς ότι το Netflix της Αμερικής π.χ., είναι διαφορετικό από της Ελλάδας. Αναφέρουν τέλος, ότι απόλαυσαν τη θάλασσα και την κουζίνα μας, αλλά όχι τις τιμές σε μερικά εστιατόρια και μπαρ. Ο Ian και η Amy έχουν website, το οποίο μπορούμε να επισκεφθούμε, εάν θέλουμε να μάθουμε περισσότερα για τις περιπέτειές τους (Anderson & Anderson, 2021).

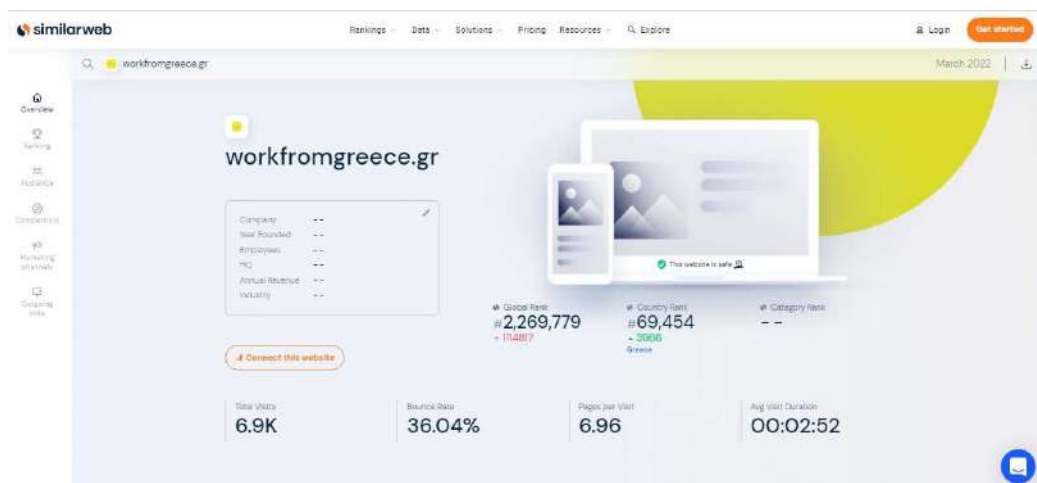
Κλείνοντας και προτού περάσουμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας, βάλαμε τον εαυτό μας στη θέση ενός Ψ.Ν., που ενδιαφέρεται για την Ελλάδα. Πληκτρολογήσαμε λοιπόν στο *Google*: “digital nomad visa greece”. Τα αποτελέσματα της αναζήτησης, ήταν διαφημίσεις δικηγορικών γραφείων και κάποια άρθρα σε sites που απευθύνονται σε Ψ.Ν. Μας έκανε εντύπωση που δεν βγήκε πρώτο, κάποιο επίσημο θεσμικό site, που να δίνει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες, αλλά και τη δυνατότητα απευθείας αίτησης. Βρήκαμε βέβαια το site www.workfromgreece.gr, το οποίο λειτουργεί υπό την αιγίδα των Υπουργείων Τουρισμού και Ψηφιακής Διακυβέρνησης, είναι πολύ προσεγμένο (το Bounce Rate³⁰ είναι 36.04%), αλλά χρησιμοποιώντας το δωρεάν ψηφιακό εργαλείο *SimilarWeb*, είδαμε ότι στην ελληνική κατάταξη επισκεψιμότητας, βρίσκεται στη θέση Νο. 69.454, με 6,9χιλ. επισκέψεις (Μάρτιος 2022) (*Εικόνα 3*), ενώ η σελίδα του στο *Facebook*, έχει μόνο 394 ακόλουθους και στο *Linkedin*, 657. Την ίδια ώρα, το site του Υπουργείου Μετανάστευσης & Ασύλου, βρίσκεται πολύ ψηλότερα στην επισκεψιμότητα (Νο. 1.629) με 196χιλ. επισκέψεις (Μάρτιος 2022) (*Εικόνα 4*). Τέλος, στο

[%CE%B5%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AE-uber?nodeId=738d1ff7-5fe0-4383-b34c-4a2480efd71e](https://www.uber.com/en-GB/help/articles/738d1ff7-5fe0-4383-b34c-4a2480efd71e)).

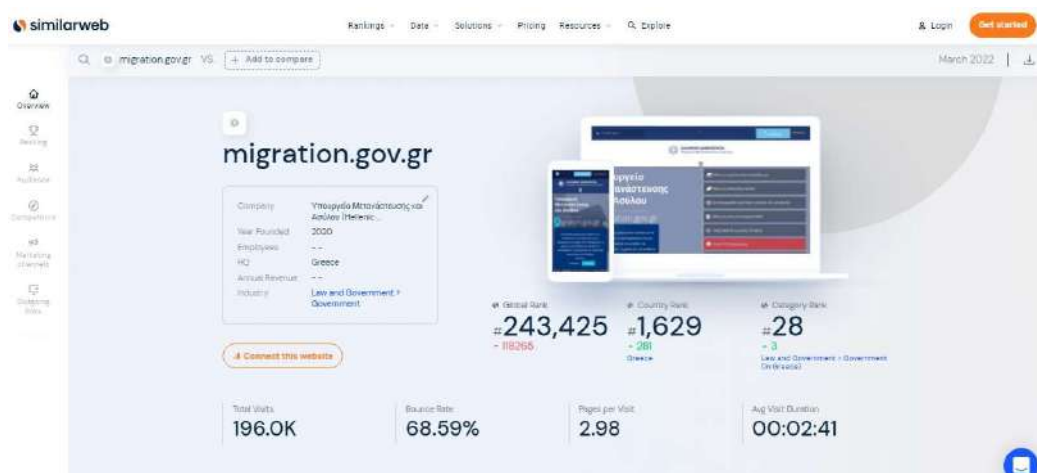
²⁹ Virtual Private Network, υπηρεσία που παρέχει ασφάλεια, ανωνυμία και πρόσβαση στο περιεχόμενο κάθε χώρας στον χρήστη, δημιουργώντας ένα ιδιωτικό δίκτυο, που όμως χρησιμοποιεί μία δημόσια σύνδεση (<https://us.norton.com/internetsecurity-privacy-what-is-a-vpn.html>).

³⁰ Ποσοστό Εγκατάλειψης: περίοδοι σύνδεσης στη σελίδα ενός ιστότοπου διαιρούμενες με το σύνολο των περιόδων σύνδεσης στον ιστότοπο (<https://support.google.com/analytics/answer/1009409?hl=el>).

workfromgreece.gr διαβάσαμε τρεις σημαντικές πληροφορίες: (α) η Digital Nomad Visa αφορά μόνο πολίτες εκτός Ε.Ε., Ε.Ο.Χ.³¹ και Ελβετίας, (β) το μηνιαίο εισόδημα του αιτούντα πρέπει να είναι τουλάχιστον 3.500€ (μετά φόρων), ενώ το ποσό αυξάνεται κατά 20%, εάν έχει σύζυγο ή συγκάτοικο και 15% για κάθε παιδί, εάν έχει. Δηλαδή, ένας Ψ.Ν., παντρεμένος με ένα παιδί, για να μπορέσει να ζήσει στην Ελλάδα έναν χρόνο, πρέπει να έχει καθαρό μηνιαίο εισόδημα τουλάχιστον 4.830€... (γ) ο Ψ.Ν. δεν είναι υποχρεωμένος να πληρώνει φόρους στην Ελλάδα, εάν η παραμονή του δεν ξεπερνά τις 180 ημέρες (6 μήνες) σε ένα ημερολογιακό έτος. Εάν όμως τις ξεπεράσει, θα πρέπει να αποκτήσει Α.Φ.Μ. και να αρχίσει να πληρώνει... (WorkFromGreece, n.d.).

Εικόνα 3
Κατάταξη σελίδας: workfromgreece.gr
Πηγή: SimilarWeb (2022)

Εικόνα 4
Κατάταξη σελίδας: migration.gov.gr
Πηγή: SimilarWeb (2022)

³¹ Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΝΟΜΑΔΙΣΜΟ

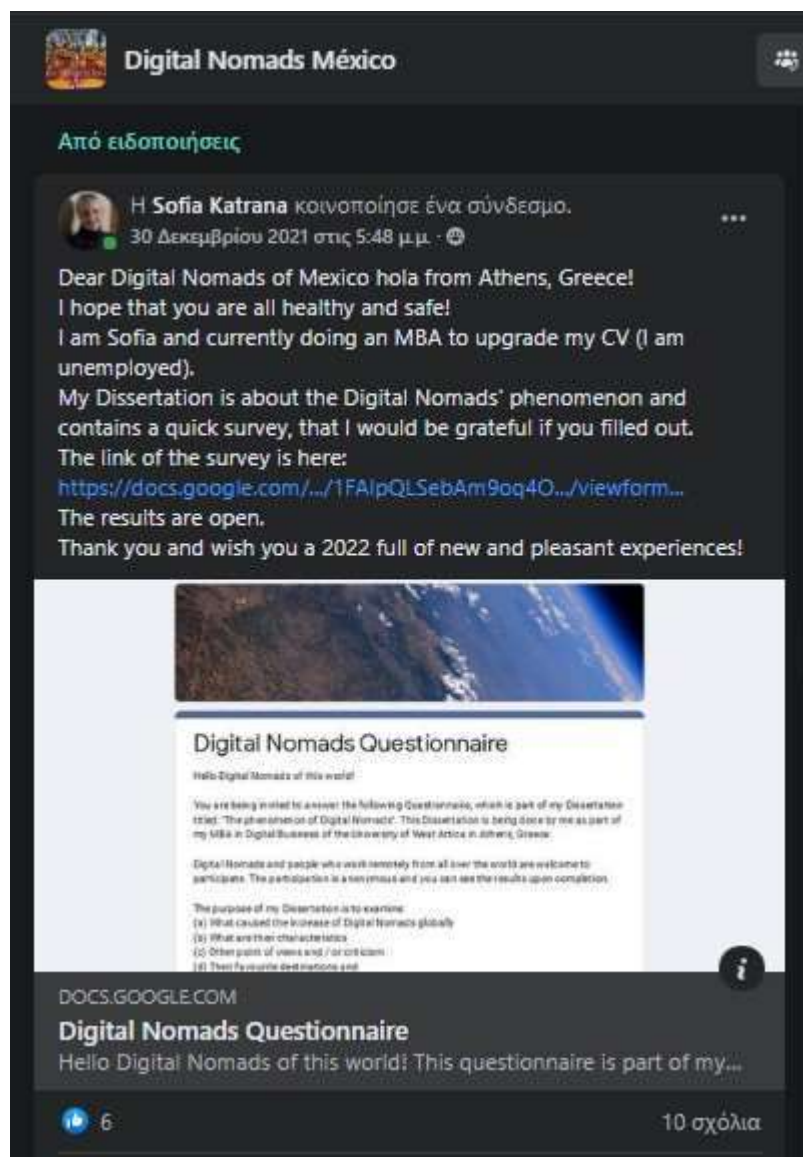
Σε αυτό το κεφάλαιο, έχοντας συγκεντρώσει στοιχεία που προέκυψαν από τη Βιβλιογραφία, απευθυνθήκαμε στους ίδιους τους Ψ.Ν. ανά τον κόσμο, ώστε να μάθουμε όσο το δυνατόν περισσότερα γι' αυτούς και να είμαστε έτσι σε θέση, να απαντήσουμε στα ερωτήματα, που θέτει η παρούσα εργασία, με μεγαλύτερη αξιοπιστία. Υπενθυμίζουμε, ότι ο στόχος μας είναι διττός: αφενός να ανακαλύψουμε εάν ο ψηφιακός νομαδισμός αποτελεί εξέλιξη του νομαδισμού ή προσαρμογή στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής και αφετέρου να εξετάσουμε, εάν η Ελλάδα θα μπορούσε να προσελκύσει Ψ.Ν.

Οι έρευνες που μελετήσαμε και παρουσιάστηκαν παραπάνω, επικεντρώνονταν στο προφίλ των Ψ.Ν., στους λόγους που αποφάσισαν να ζήσουν έτσι, στα θετικά και αρνητικά αυτού του τρόπου ζωής και στα κριτήρια επιλογής χωρών προορισμού. Η έρευνά μας αντιθέτως, επεκτείνεται και σε άλλα θέματα: την οικονομική κατάσταση των Ψ.Ν., τη σχέση τους με τη χώρα προέλευσής τους, θέματα ασφάλισης και συνταξιοδότησης, ενώ εισάγει και νέους όρους. Παράλληλα, περιέχει στοχευμένες ερωτήσεις για την Ελλάδα. Τέλος, επιχειρούμε να συνδέσουμε την έρευνά μας και τα αποτελέσματά της, με φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα, αυτήν τη στιγμή στις κοινωνίες. Θέλουμε να δείξουμε έτσι, ότι ο ψηφιακός νομαδισμός δεν είναι ένα φαινόμενο, που εξελίσσεται μόνο του σε κάποιες γωνιές της γης, αλλά έχει άμεση σχέση με όσα διαδραματίζονται στον χώρο της εργασίας, της οικονομίας και του τρέχοντος συστήματος παραγωγής.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7.1: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στην πρώτη φάση αυτής της διαδικασίας, δημιουργήσαμε ένα ανώνυμο διαδικτυακό ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις διάφορων τύπων (κλίμακας Likert, πολλαπλών απαντήσεων, ναι ή όχι) στην πλατφόρμα Google Drive (οι ερωτήσεις είναι διαθέσιμες στο Παράρτημα Β). Στη συνέχεια, ζητήσαμε να γίνουμε δεκτοί σε όσα Groups Ψ.Ν. βρήκαμε σε Facebook & LinkedIn και σε όσα μας δέχτηκαν, αναρτήσαμε το link του ερωτηματολογίου, ζητώντας ευγενικά τη συμπλήρωσή του (*Εικόνα 5*).

Αυτή η διαδικασία διήρκεσε δύο μήνες (από 20/11/21 έως 20/01/22) και ήταν αρκετά δύσκολη, καθώς στην αρχή δεν υπήρχε ανταπόκριση. Όσο όμως αναζητούσαμε digital nomad groups, τόσο το Facebook μας πρότεινε καινούρια. Έτσι, φτάσαμε να γίνουμε μέλη σχεδόν 50 ομάδων (). Από αυτές τις ομάδες, κάποιες δε μας επέτρεψαν να αναρτήσουμε το ερωτηματολόγιο, σε αντίθεση με κάποιες άλλες ευτυχώς, των οποίων τα μέλη βοήθησαν, ώστε να συγκεντρώσουμε 127 απαντήσεις (η), που επεξεργαστήκαμε με τα προγράμματα Microsoft Excel και SPSS. Οι απαντήσεις παρουσιάζονται συνοπτικά στη συνέχεια, ενώ είναι διαθέσιμες και σε μορφή γραφημάτων και πινάκων στα Παραρτήματα Γ & Δ.

Εικόνα 5
Απόκομμα Οθόνης της ανάρτησης του Ερωτηματολογίου
Πηγή: Facebook (2021)

A/A	Μ.Κ.Δ.	ΓΚΡΟΥΠ	ΜΕΛΗ (000'ς)	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	ΧΩΡΑ
1	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS, REMOTE WORKERS & TRAVELING ENTREPRENEURS	3,1	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
2	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS AROUND THE WORLD.	30,2	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
3	FACEBOOK	FULL TIME TRAVELERS AND NOMADS	3,0	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
4	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS - JOBS - LIFESTYLE - TRAVEL	36,8	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
5	FACEBOOK	FREELANCE REMOTE JOBS	112,9	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
6	FACEBOOK	DIGITAL NOMAD JOBS - REMOTE JOBS @LETSWORKREMOTELY	69,7	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
7	FACEBOOK	REMOTE WORK & JOBS FOR DIGITAL NOMADS	129,8	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
8	FACEBOOK	NOMAD HABITAT: REMOTE JOBS FOR DIGITAL NOMADS & REMOTE WORKERS	4,4	OK	ΑΓΝΩΣΤΟ
9	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS JOBS: REMOTE JOB OPPORTUNITIES	99,3	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΑΓΝΩΣΤΟ
10	FACEBOOK	DAHAB DIGITAL NOMADS	1,7	OK	ΑΙΓΥΠΤΟΣ
11	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS BUENOS AIRES	1,3	OK	ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ
12	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS	12,4	OK	ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ & ΙΝΔΙΑ
13	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS IN AFRICA COMMUNITY	1,7	OK	ΑΦΡΙΚΗ
14	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS HUB	25,0	OK	ΑΦΡΙΚΗ
15	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS BELGIUM	1,3	OK	ΒΕΛΓΙΟ
16	FACEBOOK	TBILISI DIGITAL NOMADS	6,5	OK	ΓΕΩΡΓΙΑ
17	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS IN GREECE	1,4	OK	ΕΛΛΑΔΑ
18	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS BALI	12,4	OK	ΙΝΔΟΝΗΣΙΑ
19	FACEBOOK	EXPATS WORLD IN DUBLIN	4,5	OK	ΙΡΛΑΝΔΙΑ
20	FACEBOOK	CANARY ISLANDS DIGITAL NOMADS & REMOTE WORKERS	10,6	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
21	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS SPAIN	12,7	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
22	FACEBOOK	FUERTEVENTURA DIGITAL NOMADS & EXPATS	7,4	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
23	FACEBOOK	BARCELONA DIGITAL NOMADS	7,3	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΙΣΠΑΝΙΑ
24	FACEBOOK	GRAN KANARIA DIGITAL NOMADS	13,2	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΙΣΠΑΝΙΑ
25	FACEBOOK	TENERIFE DIGITAL NOMAD COMMUNITY SOUTH AND NORTH	4,7	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
26	FACEBOOK	TENERIFE REMOTE WORKERS & DIGITAL NOMADS	17,1	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΙΣΠΑΝΙΑ
27	FACEBOOK	MALAGA DIGITAL NOMADS	2,6	OK	ΙΣΠΑΝΙΑ
28	LINKEDIN	DIGITAL NOMAD ENTREPRENEURS	1,9	OK	ΙΣΡΑΗΛ
29	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS ITALY	3,3	ΕΚΚΡΕΜΕΙ	ΙΤΑΛΙΑ
30	FACEBOOK	MONTREAL DIGITAL NOMADS	1,2	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΚΑΝΑΔΑΣ
31	FACEBOOK	MEDELLIN EXPATS	16,6	OK	ΚΟΛΟΜΒΙΑ
32	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS CROATIA	8,5	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΚΡΟΑΤΙΑ
33	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS MEXICO	9,5	OK	ΜΕΞΙΚΟ
34	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS SAYULITA / SAN PANCHE	1,9	OK	ΜΕΞΙΚΟ
35	FACEBOOK	BUDAPEST DIGITAL NOMADS	4,1	OK	ΟΥΓΡΑΡΙΑ
36	FACEBOOK	LAGOS DIGITAL NOMADS - ALGARVE, PORTUGAL	3,8	ΕΚΚΡΕΜΕΙ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
37	FACEBOOK	ALGARVE DIGITAL NOMADS	6,4	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
38	FACEBOOK	WORLD TRAVELERS & DIGITAL NOMADS AROUND THE WORLD	3,6	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
39	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS - EUROPE	12,1	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
40	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS ALGARVE	3,1	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
41	FACEBOOK	LISBON DIGITAL NOMADS & EXPATS	28,5	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
42	FACEBOOK	ERICEIRA FREELANCERS & DIGITAL NOMADS	4,3	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
43	FACEBOOK	ENTREPRENEURIAL WOMEN IN PORTUGAL	0,5	OK	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
44	FACEBOOK	DIGITAL NOMADS & ENTREPRENEURS IN PORTUGAL, MADEIRA & AZORES	4,7	ΕΚΚΡΕΜΕΙ	ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
45	FACEBOOK	DIGITAL NOMAD VENTURES	6,0	OK	ΤΑΪΛΑΝΔΗ
46	FACEBOOK	PHUKET DIGITAL NOMADS	3,2	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ	ΤΑΪΛΑΝΔΗ
47	LINKEDIN	DIGITAL NOMAD VENTURES & REMOTE WORK STARTUPS	1,8	OK	ΤΑΪΛΑΝΔΗ
48	FACEBOOK	DIGITAL NOMAD TRIBE	5,2	OK	ΤΑΪΛΑΝΔΗ, ΜΕΞΙΚΟ, ΓΕΩΡΓΙΑ
49	LINKEDIN	DIGITAL NOMAD JOBS - WORK FROM ANYWHERE	3,1	OK	ΤΣΕΧΙΑ

Πίνακας 1
Group Ψ.N. στα οποία γίναμε μέλη σε Facebook & LinkedIn

Ξεκινώντας με τα δημογραφικά στοιχεία το 44,1% είναι γυναίκες, το 54,3% άνδρες και το 1,6% ανήκουν στο τρίτο φύλο (Γράφημα 1). Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (45,7%) ανήκουν στο ηλικιακό γκρουπ των 30 – 40 ετών, με το ηλικιακό γκρουπ των 20 – 30 ετών, να ακολουθεί (22%) (Γράφημα 2). Το 26% των ερωτηθέντων είναι Αμερικανοί, ακολουθούν Γερμανοί και Βρετανοί (από 5,5% η κάθε εθνικότητα) και Γάλλοι, Πορτογάλοι και Ρώσοι (3,9% ανά εθνικότητα) (Γράφημα 3). Όσον αφορά στην οικογενειακή τους κατάσταση, σχεδόν οι μισοί είναι ελεύθεροι (53,5%), ενώ το 37% είναι είτε σε σχέση ή παντρεμένοι (Γράφημα 4). Το 41,7% είναι πτυχιούχοι

Πανεπιστημίου και το 29,9% κάτοχοι Μεταπτυχιακού (Γράφημα 5). Σχετικά με το επάγγελμά τους, το 37,8% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες και το 33,1% υπάλληλοι εταιρειών που εργάζονται απομακρυσμένα. Το 10,2% είναι ιδιοκτήτες εταιρειών και το 7,9% καινοτόμοι επιχειρηματίες (Γράφημα 6). Το 29,9% δραστηριοποιούνται στον κλάδο της Πληροφορικής και το 15,7% ασχολούνται με το Marketing (Γράφημα 7). Περίπου οι μισοί (51,2%) αμείβονται με παραπάνω από 2.000,00€/μήνα, ενώ υπάρχει κι ένα 18,1% που η αμοιβή τους δεν ξεπερνά τα 500,00€/μήνα (Γράφημα 8).

Στο κομμάτι των συναισθημάτων και στο ερώτημα εάν νιώθουν μοναξιά, το 30,7% απάντησαν: «καθόλου», το 36,2%: «λίγο» και το 22%: «κάπως» (Γράφημα 9). Στο ερώτημα εάν τους λείπει η πατρίδα τους, το 52,8% μας απάντησε: «Καθόλου» (!), το 33,9% «λίγο» και το 8,7%: «κάπως» (Γράφημα 10). Τέλος, στο ερώτημα εάν νιώθουν ανασφαλείς μακριά από την πατρίδα τους, πάλι ένα μεγάλο ποσοστό (59,8%) μας απάντησε: «καθόλου», ένα 23,6%: «λίγο» και ένα 9,4%: «κάπως» (Γράφημα 11).

Οι περισσότεροι Ψ.Ν. που συμμετείχαν στην έρευνά μας δουλεύουν μόνο απομακρυσμένα και ταξιδεύουν πολύ (55,1%), ενώ υπάρχει και ένα 27,6% που επίσης δουλεύουν απομακρυσμένα, αλλά δεν ταξιδεύουν όσο θα ήθελαν (Γράφημα 13). Στο ερώτημά μας γιατί έγιναν Ψ.Ν., οι 5 δημοφιλέστερες απαντήσεις ήταν: η ελευθερία του να ζεις και να δουλεύεις από οπουδήποτε, η αγάπη για τα ταξίδια, η καλύτερη ισορροπία ανάμεσα σε εργασία και προσωπική ζωή, η ευελιξία του εργασιακού ωραρίου και ο θαυμασμός για τη νομαδική ζωή (Γράφημα 12). Το 74% των συμμετεχόντων έγιναν Ψ.Ν. το διάστημα 2018 – 2021, με το 2021 να παρατηρείται η κορύφωση (Γράφημα 14). Ένα σημαντικό ποσοστό (73,3%) αισθάνονται από «κάπως» έως «πολύ» οικονομικά ασφαλείς, ενώ το 25,1% από «λίγο» έως «καθόλου» (Γράφημα 15). Το 70% βγάζουν τα ίδια ή παραπάνω χρήματα, ως Ψ.Ν (Γράφημα 16). Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι τα ευρήματα που αφορούν την Ασφάλεια Υγείας και το Πρόγραμμα Συνταξιοδότησης, καθώς οι περισσότεροι Ψ.Ν. (55,1% και 63,8% αντίστοιχα), δεν έχουν ούτε το ένα, ούτε το άλλο (Γράφημα 17 & Γράφημα 18). Παρόλα αυτά, το 44,9% δηλώνουν ότι δε θα εγκατέλειπαν για τίποτα αυτόν τον τρόπο ζωής (Γράφημα 19).

Στο ερώτημά μας σε ποια χώρα ζουν αυτήν την στιγμή, οι πέντε πρώτες χώρες (σε απαντήσεις) ήταν οι Γεωργία, Μεξικό, Ισπανία, ΗΠΑ και Πορτογαλία (Γράφημα

20). Ενώ όταν ρωτήσαμε, ποια είναι τα κυριότερα πλεονεκτήματα των χωρών αυτών, οι 5 δημοφιλέστερες απαντήσεις ήταν: το χαμηλό κόστος ζωής, όμορφη χώρα, εξαιρετικός καιρός, οι πολλές επιλογές σε δραστηριότητες και η εύκολη πρόσβαση (Γράφημα 21). Το 32,3% των Ψ.Ν. μας απάντησε ότι το σύνηθες διάστημα παραμονής τους σε μία χώρα ποικίλλει, το 18,9% μένει συνήθως μέχρι 3 μήνες και ένα 15,7% παραπάνω από 4 μήνες (Γράφημα 22). Το 39,4% μένουν σε Airbnb (ή αντίστοιχο) και το 26,8% σε επιπλωμένα διαμερίσματα (Γράφημα 23). Το 21,3% ξοδεύουν έως 100,00€/εβδομάδα, το 18,9% έως 200,00€ και άλλο ένα 18,9% έως 300,00€ για διαμονή, φαγητό, μετακινήσεις κλπ (Γράφημα 24).

Όσον αφορά την Ελλάδα, το 63% δεν την έχουν επισκεφθεί ποτέ (Γράφημα 25), ενώ το 75,6% δηλώνουν πως: ίσως (52%) ή ναι (23,6%) θα την επέλεγαν για να ζήσουν ως Ψ.Ν (Γράφημα 26). Βεβαίως υπάρχει κι ένα 7,9% που απάντησαν αρνητικά και παρακάτω (Πίνακας 2), εξηγούν τους λόγους:

Άσχημες υποδομές / υψηλή εγκληματικότητα / χωρίς εξοικονόμηση δαπανών των παρόμοιων υποανάπτυκτων χωρών
Περιορισμοί λόγω Covid
Ακριβή (χώρα) και δεν τη βρίσκω ιδιαίτερη. Προτιμώ την Τουρκία στην άλλη πλευρά της ίδιας θάλασσας
Μπορώ να επισκεφθώ την Ελλάδα, αλλά δε μπορώ να μείνω μόνιμα
Μαθαίνω μέρη για να μάθω τη γλώσσα τους. Δεν έχω αρκετό χώρο να εξηγήσω, αλλά ψάχνω για μέρη που δε μιλούν Αγγλικά
Θα δυσκολευόμουν πολύ να μάθω την ελληνική γλώσσα
Όχι ή ίσως. Έζησα στην Αθήνα 2 χρόνια, αλλά δε με πειράζει να επισκεφθώ μερικά νησιά ακόμη
Μόνο εάν ο/η σύντροφός μου μπορούσε να γίνει Ψ.Ν., έτσι ώστε να μπορούσαμε να ζήσουμε (στην Ελλάδα) για περισσότερο από μία επίσκεψη
Φαίνεται δυσκίνητη (χώρα) στη Διοίκηση. Η φορολογία είναι ένα από τα κύρια πλεονεκτήματα αυτής της ζωής
Η διαφορά ώρας με τις ΗΠΑ κάνει δύσκολη τη δουλειά (από την Ελλάδα)
Υψηλό κόστος ζωής, παράνοια Covid παρόμοια με άλλες χώρες της ΕΕ, οικοδομούν τον σοσιαλισμό
Μεγάλη ταλαιπωρία με τη Visa

Πίνακας 2
Λόγοι για τους οποίους οι Ψ.Ν. δε θα επέλεγαν την Ελλάδα

Στο ερώτημά μας τι θα πρέπει να κάνει η Ελλάδα, ώστε να προσεγγίσει Ψ.Ν., το 31,5% έθεσε ως βασικότερη προτεραιότητα τις υποδομές του Internet (Γράφημα 27), το 28,3% μία καμπάνια στα Social Media, στην οποία να ενημερώνει τον κόσμο ότι δέχεται Ψ.Ν. (Γράφημα 28), το 26,8% τη Visa για Ψ.Ν. (Γράφημα 29), το 26% την εφαρμογή λιγότερης γραφειοκρατίας (Γράφημα 30) και το 25,2% ένα ανταγωνιστικό φορολογικό σύστημα για Ψ.Ν. (Γράφημα 31). Ρωτήσαμε επίσης, εάν υπήρχε ένας και μόνο καθοριστικός παράγοντας, για να επιλέξουν μία τοποθεσία στην Ελλάδα και να ζήσουν σε αυτήν ως Ψ.Ν., ποιος θα ήταν αυτός. Το 22,8% μας απάντησε ότι θα ήταν το χαμηλό κόστος ζωής, το 15% το γρήγορο και φτηνό Internet, το 12,6% η μεγάλη κοινότητα Ψ.Ν., το 11,8% το ωραίο τοπίο και το 7,9% η φιλόξενη τοπική κοινωνία (Γράφημα 32). Κλείνοντας, ρωτήσαμε πως τους φαίνονται οι διαδικασίες που έχει θεσπίσει η ελληνική κυβέρνηση για τη χορήγηση Visa σε Ψ.Ν. και το 88% μας απάντησε, ότι δεν ήξερε πως γίνεται κάτι τέτοιο (Γράφημα 33)...

Καθώς θέλαμε η έρευνά μας να μην έχει μόνο περιγραφικό χαρακτήρα, διατυπώσαμε και τα εξής ερευνητικά ερωτήματα (έλεγχοι υποθέσεων):

1. Εάν σχετίζεται το είδος του επαγγέλματος με το μηνιαίο εισόδημα.
2. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με το μηνιαίο εισόδημα.
3. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με τον τύπο Ψ.Ν.
4. Εάν σχετίζεται η χώρα προέλευσης με τη χώρα προορισμού.
5. Εάν σχετίζεται η χώρα προέλευσης με το ηλικιακό γκρουπ.
6. Εάν σχετίζεται η χώρα προορισμού με το ηλικιακό γκρουπ.
7. Εάν σχετίζεται το διάστημα παραμονής σε μία χώρα με τον τύπο Ψ.Ν.
8. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με το ηλικιακό γκρουπ.
9. Εάν σχετίζεται το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας με το αίσθημα της μοναξιάς.
10. Εάν σχετίζεται η χώρα προέλευσης με το εάν θα επέλεγαν την Ελλάδα για να ζήσουν ως Ψ.Ν.

Για να πάρουμε απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, χρησιμοποιήσαμε την εντολή χ^2 test του SPSS και διατυπώσαμε την εξής υπόθεση: **Αν το $\alpha=0,05$ και εφόσον $\text{Sig}>\alpha$ = οι μεταβλητές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους και αν το $\alpha=0,05$ και εφόσον $\text{Sig}\leq\alpha$ = οι μεταβλητές είναι εξαρτημένες** (υπάρχει συσχέτιση). Οι πίνακες των

αποτελεσμάτων του SPSS για κάθε ένα ερώτημα από τα παραπάνω, παρατίθενται στο Παράρτημα Δ. Στον ακόλουθο πίνακα δε, παρατίθενται συγκεντρωτικά τα αποτελέσματα ([Πίνακας 3](#)):

Αριθμός Ερωτήματος	Αποτέλεσμα (sig)	> ή ≤	α	Συσχέτιση
1	0,000	≤	0,05	NAI
2	0,001	≤	0,05	NAI
3	0,002	≤	0,05	NAI
4	0,000	≤	0,05	NAI
5	0,011	≤	0,05	NAI
6	0,001	≤	0,05	NAI
7	0,000	≤	0,05	NAI
8	0,031	≤	0,05	NAI
9	0,017	≤	0,05	NAI
10	0,005	≤	0,05	NAI

Πίνακας 3

Συγκεντρωτικός Πίνακας Αποτελεσμάτων Ερευνητικών Ερωτημάτων

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε, ότι σχετίζεται το είδος του επαγγέλματος με το μηνιαίο εισόδημα, καθώς τα μεγαλύτερα εισοδήματα προέρχονται από τους Ελεύθερους Επαγγελματίες (Freelancer). Υψηλά αμείβονται ωστόσο και οι Υπάλληλοι εταιρειών που εργάζονται απομακρυσμένα (Company Employee Working Remotely) και αυτό είναι κάτι ευχάριστο ([Πίνακας 5](#)). Με τη σειρά του, το μηνιαίο εισόδημα, σχετίζεται με το αίσθημα οικονομικής ασφάλειας, καθώς παρατηρούμε, ότι η πλειοψηφία των υψηλών εισοδημάτων δηλώνουν πως αισθάνονται από κάπως έως πολύ οικονομικά ασφαλείς. Αντιθέτως, η αμέσως επόμενη ομάδα, δηλ. όσοι κερδίζουν από 0 έως 500,00€ μηνιαίως, στην πλειοψηφία τους, αισθάνονται από καθόλου έως κάπως ασφαλείς οικονομικά ([Πίνακας 6](#)). Κάπως έως πολύ οικονομικά ασφαλείς αισθάνονται και οι περισσότεροι Ψ.Ν. που ταξιδεύουν συνεχώς ([Πίνακας 7](#)). Η χώρα προέλευσης σχετίζεται με τη χώρα προορισμού. Αν εξαιρέσουμε τους 10 Αμερικανούς που ζουν στην Αμερική, έχουμε 9 άτομα που αυτήν τη στιγμή είναι στο Μεξικό, 4 στην Κολομβία και 1 στην Αργεντινή. Αντίστοιχα, από τους 7 Γερμανούς, αφαιρούμε τους 2 που είναι στη χώρα τους και οι υπόλοιποι βρίσκονται σε Ισπανία,

Γεωργία και Αίγυπτο. Οι περισσότεροι Βρετανοί είναι σε Ισπανία, Πορτογαλία και Γεωργία (Πίνακας 8).

Επίσης, οι περισσότεροι Ψ.Ν. με χώρα προέλευσης την Αμερική, ανήκουν στο γκρουπ των 30 – 40 ετών, κάτι στο οποίο θα αναφερθούμε και παρακάτω (Πίνακας 9). Με την ηλικία σχετίζεται όμως και η χώρα προορισμού, καθώς η πλειοψηφία που ανήκει στο παραπάνω ηλικιακό γκρουπ, βλέπουμε ότι προτιμά κυρίως τη Γεωργία, το Μεξικό και την Ισπανία. Αντιθέτως, πάνω από 40 ετών είναι οι 7 από τους 10 Ψ.Ν., που αυτήν τη στιγμή ζουν στην Αμερική (Πίνακας 10). Από τους Ψ.Ν. που ταξιδεύουν συνεχώς (χωρίς μόνιμη κατοικία και με μόνιμη κατοικία) που είναι στο σύνολό τους 70 άτομα, οι περισσότεροι απάντησαν ότι ο χρόνος παραμονής τους: α) ποικίλλει και β) φτάνει τους 3 μήνες. Το πρώτο, μάλλον έχει να κάνει με τον χαρακτήρα της νομαδικής ζωής και της ελευθερίας που τη χαρακτηρίζει. Έτσι, όταν ένα μέρος δεν τους ικανοποιεί, προχωράνε στο επόμενο. Το δεύτερο, εικάζουμε ότι έχει να κάνει με τη διάρκεια της Travel / Tourist Visa (90 ημέρες) (Πίνακας 11). Τα κυρίαρχα ηλικιακά γκρουπ της έρευνάς μας (30 – 40 ετών και 20 – 30 ετών) αισθάνονται στην πλειοψηφία τους κάπως και πολύ οικονομικά ασφαλή (Πίνακας 12). Την ίδια στιγμή, τα περισσότερα άτομα που αισθάνονται κάπως και πολύ ασφαλή οικονομικά, νιώθουν από λίγη έως πολλή μοναξιά (Πίνακας 13). Τέλος, από τους 33 Αμερικανούς της έρευνας, οι 27 απάντησαν ίσως και ναι, στο ερώτημά μας, εάν θα επέλεγαν την Ελλάδα ως προορισμό. Στο ίδιο ερώτημα, από τους 7 Γερμανούς και 7 Άγγλους, το ίδιο απάντησαν οι 6 και 6 αντιστοίχως (Πίνακας 14).

ΕΝΟΤΗΤΑ 7.2: ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΝΑΝ Ψ.Ν.

Η δεύτερη φάση της έρευνάς μας περιλαμβάνει μία συνέντευξη διάρκειας ≈45 λεπτών με τον κ. Mike Holp (35) έναν Ψ.Ν., που βρήκαμε στο LinkedIn κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς μας, να συγκεντρώσουμε απαντήσεις και δέχτηκε να μας μιλήσει για τη ζωή του στο Ko Samui της Ταϊλάνδης ως digital nomad. Στις επόμενες παραγράφους, θα παρουσιάσουμε τα κυριότερα σημεία της συνέντευξης (η οποία πραγματοποιήθηκε στις 13/01/22), ενώ η ίδια η συνέντευξη είναι διαθέσιμη στο Παράρτημα Α (Video 4).

Η διαδικτυακή μας κουβέντα με τον Mike, ξεκίνησε λέγοντάς μας, ότι είναι Ψ.Ν. κατά τη διάρκεια των τελευταίων επτά ετών. Σπούδασε Computer Science στο Michigan State University και απασχολήθηκε λίγο καιρό με τη δημιουργία εφαρμογών και την κωδικοποίηση. Σύντομα αποφάσισε ότι αυτό δεν ήταν κάτι που του άρεσε και το 2016 αγόρασε ένα εισιτήριο (χωρίς επιστροφή) για την Costa Rica, αφήνοντας πίσω του την πόλη που γεννήθηκε και μεγάλωσε (Austin, Texas) και τις ΗΠΑ. Στην Costa Rica πέρασε ένα διάστημα εξερευνώντας το μέρος και τις ομορφιές του και μετά από έναν χρόνο περίπου, είχε ήδη βρει δουλειά φτιάχνοντας tour videos με εναέριες λήψεις από drone. Έναν χρόνο μετά, έφυγε για Panama και Νότια Αμερική, τονίζοντας ότι όλο αυτό το διάστημα δεν είχε σταθερό εισόδημα. Είχε φύγει με 500 δολάρια στην τσέπη, χωρίς να ξέρει τι θα κάνει για να ζήσει. Ένας φίλος του, του πρότεινε να βρίσκει οικοδεσπότες για την Airbnb όσο ταξίδευε και να παίρνει προμήθεια. Βρήκε έτσι έναν τρόπο να ταξιδεύει και να δουλεύει παράλληλα, αναγνωρίζοντας όμως ότι κάτι τέτοιο, είχε μεγάλο ρίσκο. Στη συνέχεια, έφυγε για Bali, έναν πολύ δημοφιλή προορισμό ψηφιακών νομάδων, όπως μας αναφέρει και μετά από μερικούς μήνες για Ταϊλάνδη, όπου και παραμένει τα τελευταία δύο χρόνια, κυρίως λόγω της πανδημίας και ασχολείται με το Marketing και τη Φωτογραφία. Διδάσκει επίσης σε διάφορα online courses, μέσω Teachable και Udemi, όσους θέλουν να ξεφύγουν από την εργασία 9 με 5. Μάλιστα, μας λέει ότι το μάθημά του, που αφορά το LinkedIn Marketing, έχει 16.000 μαθητές.

Όταν τον ρωτήσαμε εάν υπήρξε κάποιο συγκεκριμένο περιστατικό που τον ώθησε στο να πάρει μια τόσο ριψοκίνδυνη απόφαση, μας είπε ότι στο Austin έκανε διανομή φαγητού με το ποδήλατό του, για να πληρώνει το νοίκι του και αυτό τον έκανε να σκεφτεί ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας καλύτερος τρόπος ζωής από αυτό. Το κόστος ζωής εκεί είναι πολύ υψηλό και σύμφωνα με τον Mike, δεν υπάρχει ποιότητα ζωής, έτσι γνωρίζοντας ότι έχει τις δεξιότητες και ότι αυτά που χρειάζονται για να δουλέψει από οπουδήποτε, είναι ένα laptop, το Internet και ένα τηλέφωνο, πήρε τη μεγάλη απόφαση. Στο Bali συνάντησε κι άλλους ανθρώπους που τον ενέπνευσαν και τον βοήθησαν να πιστέψει ότι ο τρόπος ζωής που είχε διαλέξει, ήταν εφικτός. Καθώς ο Mike ξεκίνησε το 2016, τον ρωτήσαμε τι δυσκολίες αντιμετώπισε τότε, ως πρωτοπόρος και η απάντησή του ήταν ξεκάθαρη: κυρίως οικονομικές. Παρόλα αυτά, θεωρεί τον εαυτό του πολύ τυχερό, γιατί πάντα κάτι γινόταν και τα

κατάφερνε. Ξεκαθαρίζει ότι ακόμη και τώρα δεν είναι πλούσιος, όμως είναι βέβαιος ότι όσο επιμένει, όλα θα πηγαίνουν καλά. Ως πλεονεκτήματα αυτού του τρόπου ζωής, θεωρεί την ελευθερία και ευελιξία που παρέχει. Μας αναφέρει ότι, δούλεψε για έναν μήνα σε μία εταιρεία στην Bangkok και παρόλο που ήταν μία πολύτιμη εμπειρία, έπρεπε να πηγαίνει κάθε μέρα στο γραφείο. Τελικά, προτίμησε να επιστρέψει στο Ko Samui, όπου μπορεί να δουλεύει από οπουδήποτε και να φτιάχνει μόνος του το πρόγραμμά του. Η μέρα του ξεκινάει γύρω στις 08:00 ή 09:00, ώστε να μπορέσει να επικοινωνήσει με ανθρώπους που είναι σε διαφορετική ζώνη ώρας, μετά κάνει jogging στην παραλία ή παίρνει το μοτοποδήλατό του για μια βόλτα. Όταν επιστρέφει σπίτι, δουλεύει στα Social Media μέσω του laptop του, αν και αυτό δεν του παίρνει πολλή ώρα, καθώς έχει αυτοματοποιήσει τις περισσότερες εργασίες (LinkedIn marketing automation). Μετά, είναι ελεύθερος να κάνει ό,τι θέλει... Στα μειονεκτήματα αναφέρει τη μοναξιά και το ότι δεν έχει πάντα σταθερούς πελάτες. Το πρώτο αντιμετωπίζεται με τα coworking spaces και τα events που διοργανώνονται, ενώ το δεύτερο, με τη συνεχή προσπάθεια.

Στο ερώτημα γιατί επέλεξε την Ταϊλάνδη και με ποια κριτήρια επιλέγει προορισμούς γενικότερα, ο Mike μας είπε ότι η Ταϊλάνδη δεν ήταν κάποιος στόχος που είχε θέσει, απλά βρέθηκε εκεί και στη συνέχεια έμεινε λόγω της πανδημίας. Αυτά που πάντα κοιτάει όμως σε ένα μέρος, είναι πρώτα απ' όλα η ποιότητα και το κόστος ζωής. Μας αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι για το σπίτι που μένει τώρα, πληρώνει λιγότερο από 300 δολάρια το μήνα, κάτι που είναι αδιανόητο για τις μεγάλες αμερικανικές πόλεις. Σημαντικά γι' αυτόν, είναι επίσης η κουλτούρα και οι άνθρωποι ενός τόπου: στην Ταϊλάνδη οι άνθρωποι είναι εξαιρετικά φιλικοί και το φαγητό νοστιμότατο. Ο καιρός είναι επίσης σημαντικός αλλά και η ταχύτητα του Internet. Όσο μιλούσαμε, η ταχύτητα του Mike ήταν 300Mbps (!) σε ένα νησί της Ταϊλάνδης και η δική μας 8,3Mbps, στην πρωτεύουσα μιας ευρωπαϊκής χώρας.

Ένα άλλο ερώτημα που θέσαμε στον Mike, ήταν εάν τα ταξίδια είναι προαπαιτούμενο για να γίνει κάποιος Ψ.Ν. ή μία συνέπεια αυτού του τρόπου ζωής. Μας απάντησε ότι για πολύ καιρό πίστευε το πρώτο, αλλά πλέον νομίζει ότι, δεν είναι απαραίτητο, όσο μπορεί να δουλεύει κάποιος από οπουδήποτε. Αυτό που μετράει είναι ο τρόπος ζωής, το lifestyle, ενώ αναφέρει ότι το να ταξιδεύεις συνεχώς, κάποια στιγμή γίνεται κουραστικό. Μας έκανε γνωστό επίσης, έναν όρο που δεν είχαμε

συναντήσει στη Βιβλιογραφία: τον Slowmad, δηλαδή τον Nomad που μένει κάποια χρόνια σε ένα μέρος και δεν ταξιδεύει συνεχώς. Ο Mike θεωρεί πως αυτήν τη στιγμή, είναι περισσότερο Slowmad παρά Nomad. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ο Mike μας είπε ότι στην Ταϊλάνδη έχει γνωρίσει μία κοπέλα και ίσως αυτός να είναι κι ένας από τους λόγους που μένει ακόμη εκεί, κατά την άποψή μας. Όταν τον ρωτήσαμε πόσο εύκολο είναι, να έχει κάποιος οικογένεια ή σχέση και να είναι Ψ.Ν., μας απάντησε ότι έχει αφιερώσει πολύ χρόνο στο να σκέφτεται τι θα κάνει μελλοντικά, καθώς αναγνωρίζει ότι οι σχέσεις εξ αποστάσεως είναι δύσκολες. Αυτό που μάλλον θα κάνει, εφόσον μπορεί να το αντέξει οικονομικά, θα είναι να πάρει την κοπέλα μαζί του στα επόμενα ταξίδια του, αν και αυτό μάλλον τον ανησυχεί λίγο, για το αν θα μπορέσουν να τα καταφέρουν, μιας και η κοπέλα δε θα μπορεί να κάνει την ίδια δουλειά με εκείνον.

Στη συνέχεια, ενημερώσαμε τον Mike πως οι περισσότεροι Ψ.Ν. που συμμετείχαν στη διαδικτυακή μας έρευνα, δήλωσαν ότι δε βγάζουν παραπάνω λεφτά με αυτόν τον τρόπο ζωής. Τον ρωτήσαμε λοιπόν τι γίνεται στην περίπτωση τους με ασφάλεια ταξιδιού, υγειονομική ασφάλιση ή σύνταξη. Μας είπε ότι υπάρχουν λύσεις και ήδη ασφαλιστικές όπως οι Safety Wing και World Nomad, παρέχουν πακέτα ασφάλισης, τα οποία κοστίζουν 40 δολάρια το μήνα για έναν άνθρωπο της ηλικίας του. Όσον αφορά στη σύνταξη, μας ανέφερε ότι ένας λόγος που οι Ψ.Ν. ασχολούνται με το εμπόριο κρυπτονομισμάτων, είναι γιατί τα βλέπουν ως μία μορφή επένδυσης, που ενδεχομένως θα αποδώσει στο μέλλον. Επισημαίνει βεβαίως, ότι πρόκειται για μία ριψοκίνδυνη επένδυση. Στη συνέχεια, δώσαμε στον Mike όλες τις πιθανές εξηγήσεις για το φαινόμενο του ψηφιακού νομαδισμού (εξέλιξη του παραδοσιακού νομαδισμού, καπιταλιστικός μετασχηματισμός, μία μορφή arbitrage ή μετανάστευσης) και τον ρωτήσαμε τι πιστεύει εκείνος. Η απάντησή του ήταν ξεκάθαρη: δε μπορούσε να αντέξει οικονομικά να ζει στο Austin. Πρόσθεσε επίσης, ότι ξέρει πως μερικοί αντιμετωπίζουν αρνητικά τους Ψ.Ν., γιατί πιστεύουν ότι εργάζονται χωρίς να πληρώνουν φόρους και να συνεισφέρουν στις τοπικές οικονομίες, κάτι που το παραδέχεται για τον εαυτό του και το καταλαβαίνει σε έναν βαθμό, όμως πιστεύει ότι με την tech startup εταιρεία που σκοπεύει να ξεκινήσει σύντομα, προσφέροντας virtual tours προτού κάποιος κάνει κράτηση, θα βοηθήσει τον τόπο τουριστικά. Μας λέει επίσης, ότι έχει εγκριθεί και η Smart Visa του, οπότε

δουλεύει νόμιμα. Ρωτήσαμε ακόμη τον Mike, εάν πιστεύει ότι το φαινόμενο της Μεγάλης Παραίτησης που βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, μπορεί να σχετίζεται με τον ψηφιακό νομαδισμό. Μας είπε ότι, θα μπορούσε, καθώς σύμφωνα με την εκπομπή 60 Minutes (CBS News), η αιτία παραίτησης αυτών των ανθρώπων δεν ήταν τα χρήματα, αλλά η εργασία σε ένα τοξικό περιβάλλον. Μας λέει ότι τους καταλαβαίνει απόλυτα, γιατί κι εκείνος έχει νιώσει έτσι. Από τη στιγμή λοιπόν, που εκατομμύρια ανθρώπων πήραν μία γεύση του πως είναι να δουλεύεις από το σπίτι ή απομακρυσμένα, λόγω της πανδημίας, αντιλαμβάνεται πλήρως ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν εμπνέονται από κάτι ή δεν έχουν κάποιο κίνητρο να επιστρέψουν στο γραφείο. Επιλέγουν λοιπόν να παραιτηθούν και παρόλο που εκείνον τον βολεύει, γιατί αυτοί ακριβώς είναι οι δυνητικοί πελάτες του, θα τους συμβούλευε να μην αφήνουν τη δουλειά τους, χωρίς ένα εφεδρικό σχέδιο. Είναι ριψοκίνδυνο, ασχέτως αν και εκείνος έκανε το ίδιο στο παρελθόν.

Η κουβέντα μας ολοκληρώθηκε, ρωτώντας τον για τη σημασία των Social Media για τους Ψ.Ν.. Ο Mike θεωρεί ότι είναι πολύ σημαντικά, παρά τον υπαρκτό κίνδυνο του εθισμού και πως αν είσαι επιχειρηματίας και ψάχνεις πελάτες, επιβάλλεται να είσαι στα Social Media, κυρίως στο LinkedIn και σε μικρότερο βαθμό στο Facebook. Είναι σημαντικό να «ποστάρεις» συνεχώς, να προκαλείς likes και comments, έτσι ώστε όταν ο άλλος ψάχνει φωτογράφο, να θυμηθεί εσένα. Είναι μία διαδικασία δημιουργίας του brand name σου, η οποία, να προσθέσουμε εμείς, στα Social Media, ενισχύεται περαιτέρω μέσω των *αδύναμων δεσμών των κοινωνικών δικτύων*, για τους οποίους έγραψε ο Granovetter σχεδόν 50 χρόνια πριν. Οι *αδύναμοι δεσμοί* είναι όλοι αυτοί οι «φίλοι» στο Facebook ή οι «συνδέσεις» του LinkedIn, με τους οποίους δεν επικοινωνούμε σχεδόν ποτέ, αλλά κρατάμε μία επαφή, σε περίπτωση που χρειαστούμε κάτι. Ακριβώς επειδή έχουν άλλα ενδιαφέροντα όμως, λειτουργούν ως *γέφυρες*, οι οποίες μπορεί να μας δώσουν νέες *ευκαιρίες*, όταν ψάχνουμε πελάτες όπως ο Mike (Granovetter, 1973). Ένα like ή share δικό μας σε μία δημοσίευσή του Mike (*αδύναμος δεσμός*), θα κοινοποιηθεί σε όλες τις δικές μας επαφές (*ισχυροί & αδύναμοι δεσμοί*), κάνοντας γνωστό το όνομα και τη δουλειά του. Αν όμως εμείς πατάμε like μόνο σε δημοσιεύσεις των τριών καλύτερων μας φίλων (*ισχυροί δεσμοί*), αυτό δε θα συμβεί ποτέ, καθώς η εκάστοτε πληροφορία κάνει κύκλους ανάμεσά μας. Ο Mike λόγω επαγγέλματος, χρησιμοποιεί και το Instagram

και αναφέρει ότι το TikTok γίνεται όλο και πιο δημοφιλές, αν και δεν το χρησιμοποιεί πολύ. Στο τέλος, μας αποχαιρέτησε, λέγοντας σε όσους θέλουν να γίνουν Ψ.Ν., να το επιχειρήσουν. Γελώντας, μας έδειξε τη Nike μπλούζα του (Just Do It) και είπε, ότι μπορούν να βγάλουν ένα εισιτήριο δίχως επιστροφή, όπως έκανε κι εκείνος. Χρειάζεται όμως να δεσμευτούν σε αυτό που θα κάνουν και σταδιακά θα αποκτήσουν κάποιους πελάτες και θα έχουν ένα εισόδημα. Είναι σημαντικό επίσης, να μιλάνε με κόσμο όπου πάνε και να χρησιμοποιούν, όσο μπορούν περισσότερο, τα Social Media. Η επιμονή όμως είναι πολύ σημαντική...

Η συζήτηση με τον Mike, μας έφερε στον νου την ταινία *Nomadland*, η οποία πήρε το Όσκαρ καλύτερης ταινίας για το 2021. Με το που ξεκινά, ενημερώνει τον θεατή ότι στις 31/01/11 έκλεισε το εργοστάσιο γύψου της πόλης Empire της Nevada μετά από 88 χρόνια λειτουργίας, ενώ τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου, ο ταχυδρομικός κωδικός της πόλης, έπαψε να υφίσταται (άρα και η πόλη). Η πρώτη σκηνή δείχνει την πρωταγωνίστρια Frances McDormand (αυτή και ο σύζυγός της δούλευαν στο εργοστάσιο, ενώ στη συνέχεια ο σύζυγός της πέθανε), που έχει όλα της τα υπάρχοντα σε μία αποθήκη, να φορτώνει κάποια από αυτά σε ένα λευκό βανάκι και να ξεκινά..... Μην έχοντας τρόπο να επιβιώσει πλέον στην πόλη που ζούσε, αποφάσισε να γίνει νομάδας. Σε μια άλλη σκηνή, παρκάρει το βανάκι και διανυκτερεύει σε χώρο που παρέχεται από την Amazon, στο πλαίσιο του προγράμματος Amazon Camper Force³² και πιάνει δουλειά για την περίοδο των γιορτών. Όταν τελειώνει η δουλειά στην Amazon, αρχίζει να ψάχνει πάλι. Εν τω μεταξύ, επειδή το κρύο είναι πολύ, όλοι την συμβουλεύουν να κατέβει νοτιότερα. Μία συνάδελφος στην Amazon και φίλη, της εξιστορεί ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης του 2008, τα πράγματα ήταν τόσο δύσκολα, που σκεφτόταν να αυτοκτονήσει, αλλά μετά σκέφτηκε να δει τι σύνταξη δικαιούνταν (ήταν 62 χρονών). Όταν διαπίστωσε ότι η σύνταξή της ήταν 550 δολάρια, ενώ δούλεψε από 12 χρονών, δεν το πίστευε! Αποφάσισε να αγοράσει ένα φτηνό βαν, μέσα στο οποίο μπορούσε να ζει και να ταξιδεύει παράλληλα, χωρίς να χρειάζεται να δουλεύει πια. Κατά τη διάρκεια της ταινίας και όσο ταξιδεύει, η McDormand κάνει όποια δουλειά βρει και συναντά διάφορους ανθρώπους, που ο κάθε ένας έχει μια ενδιαφέρουσα ιστορία να πει. Η ταινία τελειώνει με την αφιέρωση: “*Dedicated to the*

³² <https://hiring.amazon.com/our-team/camperforce#/>

ones who had to depart. See you down the road" (Zhao, 2020), ενώ το trailer είναι διαθέσιμο στο Παράρτημα Α ([Video 5](#)).

Στην ταινία εμφανίστηκε και ο Bob Wells, ο γκουρού των νομάδων στις ΗΠΑ, ο οποίος ζει ως νομάδας σχεδόν 30 χρόνια. Όταν ρωτήθηκε σε συνέντευξη, πότε πήρε τη μεγάλη απόφαση να ζήσει ως νομάδας, απάντησε: «Αναγκάστηκα να το κάνω μόλις βγήκε το διαζύγιο μου. Ήμασταν εντάξει οικονομικά ως παντρεμένο ζευγάρι, αλλά από τη στιγμή που έπρεπε να μείνω μόνος μου, τα χρήματα δεν ήταν αρκετά για να συντηρήσω δύο διαφορετικά νοικοκυριά. Αναζητούσα ένα φτηνό σπίτι, όμως οι τιμές των ενοικίων παντού στις ΗΠΑ είναι στα ύψη. Δεν έβρισκα τίποτα που να σήκωνε η τσέπη μου. Ευτυχώς σε όλη μου τη ζωή όμως μου άρεσε να κάνω κάμπινγκ, ήξερα πώς να ζω σε μια σκηνή. Μια μέρα που πήγαινα στη δουλειά, το μάτι μου έπεσε σε ένα μικρό βαν και σκέφτηκα: αφού μπορώ να ζήσω μέσα σε μια σκηνή, γιατί να μη μπορώ να ζήσω μέσα σε ένα βαν; Σταμάτησα και αγόρασα το βαν. Δεν ήταν όμως επιλογή μου η νομαδική ζωή. Την υιοθέτησα εξαιτίας οικονομικής δυσπραγίας. Γι' αυτό και την πρώτη νύχτα που πέρασα μέσα στο βαν, ντρεπόμουν πολύ. Ένιωθα ότι είχα αποτύχει σύμφωνα με τα μέτρα και τα σταθμά της κοινωνίας. Ήταν τραυματική εμπειρία. Μετά από λίγο καιρό όμως, ερωτεύτηκα τη νέα μου ζωή. Τώρα πια η επιθυμία μου είναι να μη ζήσω πουθενά αλλού πέρα από πάνω σε τέσσερις ρόδες» (Μίχος, 2021). Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο της συνέντευξής του, είναι όταν αναφέρεται σε νομάδες νέους σε ηλικία: «Αν αναζητήσεις στο Youtube τις λέξεις *van life*, θα δεις χιλιάδες βίντεο νέων ανθρώπων που ζουν σε βαν. Νομίζω ότι μετά την οικονομική κρίση του 2008, πολλοί νέοι απογοητεύθηκαν βλέποντας τους μεγαλύτερους να χάνουν δουλειές, συντάξεις, σπίτια, τους κόπους μιας ζωής. Η κρίση έδειξε ξεκάθαρα ότι κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για την επόμενη μέρα μέσα σε αυτό το οικονομικό καθεστώς. Κανείς δεν μπορεί να σου εγγυηθεί ότι αν είσαι ο καλύτερος υπάλληλος στο γραφείο, δεν θα σε πετάξουν στο δρόμο λίγο πριν τη σύνταξη. Πολλοί απογοητευμένοι νέοι λοιπόν είπαν: "ως εδώ, εγώ θα ζήσω με τους δικούς μου όρους". Αυτό το έλλειμμα εμπιστοσύνης έχει οδηγήσει σε μια πολύ μεγάλη αύξηση του αριθμού νέων σε ηλικία νομάδων» (Μίχος, 2021).

Εδώ, ίσως να υπάρχει και μία εξήγηση του φαινομένου της Μεγάλης Παραίτησης³³, στην οποία επίσης αναφερθήκαμε στην κουβέντα μας με τον Mike. Τον Ιούλιο του 2021 παραιτήθηκαν από τη δουλειά τους 4εκ. Αμερικανοί, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν 10,9εκ. κενές θέσεις εργασίας, ένας αριθμός ρεκόρ. Αυτό, οδήγησε τους μελετητές να ασχοληθούν με το φαινόμενο και να προσπαθήσουν να αντιληφθούν τις αιτίες του. Εντόπισαν λοιπόν δύο βασικές τάσεις: η πρώτη είναι ότι τα υψηλότερα ποσοστά παραίτησεων αφορούν στελέχη μεσαίου επιπέδου, ηλικίας 30 έως 45 ετών και η δεύτερη, ότι προέρχονται από τους τομείς της Τεχνολογίας και της Υγείας. Κατά σύμπτωση (;) το 45,7% των Ψ.Ν. που συμμετείχαν στην έρευνά μας ανήκουν σε αυτό το ηλικιακό γκρουπ και το 29,9% απασχολούνται στον τομέα της τεχνολογίας. Ακόμη, από τους 33 Αμερικανούς που συμμετείχαν στην έρευνά μας οι 9 έγιναν Ψ.Ν. το 2020 και οι 11 το 2021. Ως πιθανές αιτίες του φαινομένου αναφέρονται: (α) η υψηλή ζήτηση πεπειραμένων υπαλλήλων, καθώς μέσα στην πανδημία δεν ήταν δυνατόν να εκπαιδευτούν νέοι υπάλληλοι. Έτσι, αυτοί οι άνθρωποι το εκμεταλλεύθηκαν για να βρουν καλύτερες δουλειές, (β) αυτοί οι άνθρωποι να είχαν σκοπό να παραιτηθούν νωρίτερα, αλλά λόγω της πανδημίας, το ανέβαλαν με αποτέλεσμα να δούμε αυτήν την απότομη αύξηση ξαφνικά και (γ) απλά να έφτασαν σε ένα σημείο που δεν άντεχαν άλλο, λόγω φόρτου εργασίας και μειωμένου προσωπικού και να επανεξέτασαν τους στόχους τους για τη δουλειά και τη ζωή τους (Cook, 2021). Κατά τη γνώμη μας αν ίσχυε το πρώτο, δε θα δημιουργούνταν αυτός ο μεγάλος αριθμός κενών θέσεων. Αυτοί οι άνθρωποι κάπου αλλού θα πήγαιναν να δουλέψουν. Τα (β) και (γ) μάλλον συνδέονται, ειδικά αν τα δούμε σε συνδυασμό με εξοργιστικές ιστορίες εργαζομένων, που σχετίζονται με συνθήκες εργασίας, μισθούς και έλλειψη προνομίων. Κάποιες αφορούν την παραβίαση της προσωπικής τους ζωής από τους εργοδότες, κάποιες άλλες την παραμονή σε τοξικά περιβάλλοντα μόνο και μόνο για να έχουν ασφάλεια υγείας (απαραίτητη σε οικογένειες με άρρωστα παιδιά) και κάποιες την έλλειψη αξιοκρατίας (Poza, 2021). Στο ίδιο μήκος κύματος, έρευνα ομάδας του MIT παρουσίασε τους 5 σημαντικότερους παράγοντες πρόβλεψης υψηλών ποσοστών αποχώρησης: (1) τοξικό περιβάλλον, (2) αίσθηση ανασφάλειας λόγω αναδιοργάνωσης, (3) υψηλά

³³ The Great Resignation ή The Big Quit

επίπεδα καινοτομίας μέσα στην επιχείρηση που οδηγούν τους εργαζόμενους σε burn out, (4) αποτυχία αναγνώρισης του έργου των άξιων υπαλλήλων (όχι απαραίτητα χρηματικής) και (5) ο τρόπος που η επιχείρηση διαχειρίστηκε την πανδημία (Stillman, 2022).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΜΑΣ & ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ILO (2021)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να κάνουμε μία σύγκριση των ευρημάτων της Βιβλιογραφίας και των ευρημάτων της δικής μας έρευνας. Το προφίλ της πλειοψηφίας των Ψ.Ν. που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιό μας ταιριάζει απόλυτα με το προφίλ που παρουσίασαν άλλες έρευνες. Πρόκειται για τους γνωστούς Millennials³⁴ με υψηλό επίπεδο μόρφωσης, οι οποίοι εργάζονται κυρίως στον τομέα της τεχνολογίας, ως ελεύθεροι επαγγελματίες και αμείβονται καλά. Αν και 38 άτομα μας απάντησαν ότι απασχολούνται στο πεδίο Computer & IT και 20 άτομα στο πεδίο του Marketing, υπήρξαν και 21 άτομα, που μας απάντησαν: «άλλο πεδίο». Τι θα μπορούσε να περιλαμβάνει αυτό το άλλο πεδίο; Σε έρευνα που επικεντρώθηκε στη «Meta-Work»³⁵ των Ψ.Ν., αναφέρεται ότι τους συναντούμε σε επαγγέλματα σχετιζόμενα με «...social media work (product placement, content sponsorship, brand endorsement, etc.), online mentoring and coaching, marketing, digital entrepreneurship, graphic design and IT/software development» (Aroles, Bonneau, & Bhankaraully, 2022). Σύμφωνα δε, με άρθρα του Viktor Vincej, Ψ.Ν. και ιδιοκτήτη site που απευθύνεται σε Ψ.Ν., τα 22 καλύτερα επαγγέλματα για Ψ.Ν. είναι τα εξής³⁶:

- ✓ *Copywriting*
- ✓ *Virtual Assistant (ideal for beginners)*
- ✓ *Taking Online Surveys*
- ✓ *Cryptocurrency Daily Trending*
- ✓ *Social Media Manager*
- ✓ *E-commerce Business*
- ✓ *Video Production or Video Editing*
- ✓ *Affiliate Marketing*
- ✓ *Teaching Languages*

³⁴ Στη γενιά των Millennial ανήκουν όσοι έχουν γεννηθεί από το 1981 έως το 1996 (<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>).

³⁵ Όρος που αναφέρεται στην προεργασία που γίνεται, προτού γίνει μία δουλειά.

³⁶ Δε διευκρινίζεται στο άρθρο, εάν η λίστα είναι ιεραρχική.

- ✓ *Translations*
- ✓ *Illustrating & Graphic Design*
- ✓ *Programming*
- ✓ *Voice Acting*
- ✓ *Building Websites*
- ✓ *Data Entry Jobs (ideal for beginners)*
- ✓ *Blogging*
- ✓ *Tour Guide*
- ✓ *Transcribing (ideal for beginners)*
- ✓ *Submitting Names for Companies*
- ✓ *Customer Service Representative*
- ✓ *Website Tester*
- ✓ *Airbnb Remote Landlord (Vincej, 2022)*

Επίσης, υπάρχουν και επαγγέλματα για εξ αποστάσεως εργασία, τα οποία δεν απαιτούν εμπειρία ή πτυχίο και είναι³⁷:

- ✓ *Copywriting*
- ✓ *Data Entry*
- ✓ *Customer Service*
- ✓ *Video Editing*
- ✓ *Podcast Management*
- ✓ *Tech Support*
- ✓ *E-mail Marketing*
- ✓ *Content Managing*
- ✓ *Transcription*
- ✓ *Translation*
- ✓ *Virtual Assistance*
- ✓ *Sales*
- ✓ *Social Media Coordination*
- ✓ *Graphic Design*
- ✓ *Online Tutoring*

³⁷ Επίσης δε διευκρινίζεται στο άρθρο, εάν η λίστα είναι ιεραρχική.

- ✓ *Travel Agent* (Vincej, 16 Best Remote Jobs With No Experience Or Degree in 2022, 2022).

Όλα τα παραπάνω, ανήκουν στον ψηφιακό κόσμο και ακόμη και αν δεν απαιτείται προϋπηρεσία ή σπουδές για να εμπλακεί κάποιος με αυτά, σίγουρα πρέπει να έχει εξασφαλίσει τις υποδομές και τον κατάλληλο εξοπλισμό.

Στην έρευνά μας, υπήρχε κι ένα 18% που μας απάντησε ότι το μηνιαίο τους εισόδημα είναι έως 500,00€. Αποφασίσαμε να εξετάσουμε ποιοι μπορεί να είναι αυτοί οι άνθρωποι. Παρακολουθήσαμε το εξαιρετικά ενδιαφέρον ντοκιμαντέρ *Ghost Workers* (Rigaud, 2019), που αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η τεχνητή νοημοσύνη (AI) και επεκτείνεται η ψηφιακή οικονομία και το οποίο είναι διαθέσιμο στο Παράρτημα Α ([Video 6](#)). Το ντοκιμαντέρ ξεκινά από τη Silicon Valley με τη συνέντευξη του Lucas, 38 ετών, ο οποίος αποφοίτησε από το Stanford και ίδρυσε τη Figure 8, μια startup εταιρεία, με μεγάλους πελάτες, όπως η Google. Ο Lucas εξηγεί, πως η τεχνητή νοημοσύνη χρειάζεται τους ανθρώπους για να λειτουργήσει και μας δίνει το παράδειγμα της Tesla, που έχει ως στόχο τα αυτοκίνητα χωρίς οδηγούς. Για να μάθει όμως ο υπολογιστής να «αναγνωρίζει» ανθρώπους και να μην τους χτυπά κατά τη διάρκεια της οδήγησης, πρέπει να τροφοδοτηθεί με εκατομμύρια εικόνες ανθρώπων. Αυτές τις εικόνες τις καταχωρούν άλλοι άνθρωποι για 0,10\$/εικόνα. Αυτή η εργασία λέγεται labelling και ο Lucas λέει ότι έχει περίπου 100.000 «εξωτερικούς συνεργάτες» σε όλον τον κόσμο καθημερινά γι' αυτή τη δουλειά. Στη συνέχεια, το ντοκιμαντέρ μας παρουσιάζει δύο από αυτούς τους εξωτερικούς συνεργάτες της Figure 8: τον Jared, που ζει στο Oregon και πουλάει κοτόπουλα για 1.500\$/μήνα. Συνεργάζεται με τη Figure 8, για να ενισχύσει το εισόδημά του, σε ένα άλλο πεδίο: την αξιολόγηση απαντήσεων μηχανών αναζήτησης. Ο Jared μπροστά στην κάμερα, δούλεψε 30 λεπτά της ώρας για την Figure 8, απάντησε σε 180 ερωτήσεις και πληρώθηκε 0,15\$ (!). Όταν ρωτήθηκε εάν μπορούν να το κάνουν αυτό, απάντησε: «Μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν: ούτε συμβόλαιο, ούτε μισθός, ούτε ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, ο μόνος νόμος που ισχύει είναι της προσφοράς και της ζήτησης. ...Μαζί εκπαιδεύουμε τις μηχανές που θα μας αντικαταστήσουν...» (Rigaud, 2019). Στη συνέχεια, μεταφερόμαστε στο Maine για να συναντήσουμε τη Don, μία γυναίκα 46 ετών, που μεγαλώνει μόνη 3 παιδιά, μεταξύ των οποίων, το ένα με αυτισμό. Η Don μας λέει ότι δεν υπάρχουν δουλειές στην πόλη

της, αλλά ακόμη και αν δούλευε, τα πράγματα θα ήταν πολύ δύσκολα, λόγω του παιδιού με τον αυτισμό, καθώς ανά πάσα στιγμή πρέπει να είναι έτοιμη, να την πάρει από το σχολείο. Παίρνει λοιπόν 750\$ κάθε μήνα από την Πρόνοια συν 250\$ που κερδίζει από την Figure 8. Είναι όμως ξεκάθαρη: «Δεν είναι μια καλή δουλειά. Σε μια καλή μέρα κερδίζω 5\$/ώρα, σε μία κακή μέρα, κερδίζω 0,10\$/ώρα».

Σύμφωνα με τη Janin Berg, Senior Economist του ILO υπάρχει όρος γι' αυτού του είδους την εργασία, που πραγματοποιείται από το παγκόσμιο εργατικό δυναμικό που προέκυψε από την παγκοσμιοποίηση. Λέγεται μικροεργασία (*microwork* ή *microtask*) και αφορά τον τεμαχισμό της εργασίας σε μικρές αρμοδιότητες, οι οποίες στη συνέχεια μοιράζονται σε όλον τον κόσμο με τη βοήθεια της τεχνολογίας. Και καθώς η προσφορά εργασίας είναι παγκόσμια, η αμοιβή είναι όλο και πιο χαμηλή. Στην έκθεση της Berg, αναφέρεται το ποσό των 3,31\$/ώρα. Η ιδέα της μικροεργασίας ανήκει στον ιδρυτή της Amazon, Jeff Bezos κι εδώ δε μπορούμε να μην επισημάνουμε την ομοιότητα που υπάρχει με τον Τεϋλορισμό. Οι δε εργαζόμενοι αξιολογούνται σύμφωνα με την ικανότητά τους να παρέχουν συνεχώς αποτελέσματα υψηλής ποιότητας και να διατηρούν έναν υψηλό δείκτη αποδοχής / αξιολόγησης. Βάσει αυτών, καθορίζεται η πρόσβασή τους σε διάφορες δουλειές. Όταν αυτές ολοκληρωθούν, αξιολογούνται από έναν αλγόριθμο, ο οποίος και αποφασίζει εάν ο εργαζόμενος θα πληρωθεί ή όχι (!). Σε περίπτωση που ο εργαζόμενος δεν πληρωθεί, δεν μπαίνει καν στη διαδικασία να διεκδικήσει κάτι, καθώς τα ποσά είναι τόσο πενιχρά, που το θεωρεί χάσιμο χρόνου. Ακόμη, οι εταιρείες που αναθέτουν αυτές τις δουλειές, τυπικά δεν είναι υποχρεωμένες να αιτιολογήσουν, γιατί δεν επιθυμούν να πληρωθεί ο εργαζόμενος (International Labour Organization, 2021, σ. 100). Τέλος, εάν ο εργαζόμενος αρνηθεί μία εργασία, αυτό έχει αρνητικό αντίκτυπο στην αξιολόγησή του (International Labour Organization, 2021, σ. 98).

Το ντοκιμαντέρ εστιάζει και σε μια άλλη επίπτωση εκτός από την οικονομική, στην ψυχολογική. Ένας από τους συντελεστές του, κατάφερε και προσλήφθηκε στην Accenture, μια εταιρεία στην Πορτογαλία, η οποία είναι πελάτης της Facebook και προσλαμβάνει κόσμο, με σκοπό την Διαχείριση Περιεχομένου (Content Management), δηλαδή προσλαμβάνει Καθαριστές και Καθαρίστριες του Διαδικτύου. Για να βλέπει και να μην επιτρέπει να «ανέβουν» βίντεο με βία, μίσος και πορνογραφία, ήταν υποχρεωμένος να μην πει σε κανέναν απολύτως, ότι δουλεύει

για τη Facebook και να υπογράψει ρήτρα εμπιστευτικότητας. Δεν του επιτρεπόταν το κινητό τηλέφωνο και έπρεπε να ακολουθεί τυφλά τους κανόνες, που έχουν τεθεί από τη Facebook, ενώ ο μισθός του για αυτό, θα ήταν 800,00€/μήνα. Ο συνεργάτης φυσικά, δεν άντεξε παρά μόνο δύο εβδομάδες. Έπρεπε να βλέπει καθημερινά, αποκεφαλισμούς, διαμελισμούς και άλλα φριχτά βίντεο, για τα οποία η Αστυνομία δεν ειδοποιούνταν ποτέ (!). Αυτή η δουλειά, σύμφωνα με τον ψυχίατρο, Thierry Baubet, δημιουργεί άγχος, κρίσεις πανικού και τραυματικές συνέπειες, για τα οποία οι εταιρείες αυτού του είδους, δεν αναλαμβάνουν καμία ευθύνη. Το χειρότερο όμως είναι, ότι αναγκάζουν τους εργαζόμενους να μη μιλήσουν για όσα βλέπουν. Αυτό, είναι ένα είδος πνευματικής χειραγώγησης επιπέδου αίρεσης.

Το ντοκιμαντέρ τελειώνει, όπως άρχισε: με τον Lucas. Μόνο που αυτός είναι 9 χρόνια νεότερος και λέει σε ένα πάνελ: «*Πριν το Internet, ήταν πολύ δύσκολο να βρεις κάποιους να δουλέψουν 10 λεπτά για σένα και μετά να τους απολύσεις. Η τεχνολογία όμως σε βοηθά να τους βρεις, να τους πληρώσεις λίγα χρήματα και μετά να τους ξεφορτωθείς, όταν δεν τους χρειάζεσαι πια*» (Rigaud, 2019). Όσο και εάν εμάς μας σοκάρει αυτή η δήλωση, η Lilly Irani, καθηγήτρια στο UCSD³⁸, που ασχολείται με τον εργασιακό πολιτισμό στην υψηλή τεχνολογία και ήταν στο ίδιο πάνελ τότε, θυμάται ότι κανείς δεν αντέδρασε. Αντιθέτως, όλοι έσπευσαν να γνωρίσουν τον Lucas. Η Irani λέει, μπροστά στην κάμερα του *Ghost Workers* (Rigaud, 2019), ότι άνθρωποι σαν τον Lucas είναι αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Δεν έχουν βρεθεί ποτέ στη θέση να μην έχουν χρήματα να πληρώσουν το νοίκι τους ή τον γιατρό, αν αρρωστήσουν. Αυτό συμβαίνει όταν πηγαίνεις στο Stanford ή στο Harvard ή στο Princeton, όπου σου λένε ότι είσαι ο μελλοντικός ηγέτης και έχεις τη δύναμη να αλλάξεις τον κόσμο. Από τη μία λοιπόν έχουμε την ελίτ της Silicon Valley αποκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο και από την άλλη αόρατους εργαζόμενους, για τους οποίους οι εργοδότες δε ξέρουν τίποτα (όνομα, διεύθυνση, σε τι κατάσταση είναι κλπ). Όταν δε ξέρεις κάποιον όμως, δεν έχεις και καμία ηθική αναστολή, να τον διώξεις όταν δεν τον χρειάζεσαι. Ούτε οι εργαζόμενοι όμως ξέρουν για ποιον ουσιαστικά δουλεύουν, άρα σε ποιόν θα απευθυνθούν, όταν έχουν πρόβλημα;

³⁸ University of California San Diego

Τα παραπάνω μας έκαναν να σκεφτούμε πόσο μοιάζουν οι περιπτώσεις του Jared και της Don, των Ψ.Ν. που συναντήσαμε στο ντοκιμαντέρ, με τους ανειδίκευτους και συχνά παράνομους εργάτες, που δουλεύουν στη γη ή στην οικοδομή. Όλοι αποτελούν ένα τεράστιο, πρόθυμο και αόρατο εργατικό δυναμικό, που πληρώνεται λίγα χρήματα και δεν έχει καμία άλλη παροχή ή δικαιώματα. Σύμφωνα με τον ILO, μέχρι το 2025, παραπάνω από το 30% της παγκόσμιας αξίας θα προέρχεται από εταιρείες πλατφορμών (*Εικόνα 6*). Αυτό το φαινόμενο, το οποίο ονομάζει *platformization*, έχει πυροδοτήσει μία αναδιοργάνωση όλου του συστήματος της αγοράς εργασίας. Ο κύριος όγκος της παραγωγικότητας περνάει στα χέρια μίας μικροσκοπικής ομάδας ανθρώπων με ικανότητες στους τομείς των Δεδομένων και της Τεχνητής Νοημοσύνης, ενώ μία τεράστια ανειδίκευτη εργατική δύναμη, που το ντοκιμαντέρ χαρακτηρίζει ως νέους προλετάριους, χρησιμοποιείται ως εφεδρικός στρατός (International Labour Organization, 2021, σ. 22). Ανάμεσα στις διάφορες ψηφιακές πλατφόρμες υπάρχουν και οι πλατφόρμες ψηφιακής εργασίας (*digital labour platforms*), οι οποίες διακρίνονται σε *online web-based* and *location-based platforms* και χαρακτηρίζονται από τα εξής: (α) οι αλγόριθμοι (*algorithmic management*) χρησιμοποιούνται για τη διανομή και αξιολόγηση της εργασιακής επίδοσης, ενώ ψηφιακά εργαλεία είναι διαθέσιμα για την παρακολούθηση της εργασίας, (β) ο τρόπος λειτουργίας τους, τους επιτρέπει να παρέχουν υπηρεσίες, χωρίς να είναι υποχρεωμένες να επενδύσουν σε εξοπλισμό ή να έχουν λειτουργικά κόστη και (γ) διαμορφώνουν μία αγορά εργασίας δυαδικής μορφής: από τη μία ένας μικρός πυρήνας εργαζομένων, που είναι υπάλληλοι των εταιρειών αυτών (*internal employment*) και από την άλλη, ένας πολύ μεγάλος αριθμός εξωτερικών συνεργατών, που έρχονται σε επαφή με τις εταιρείες, μέσω των πλατφορμών (*external employment*) (International Labour Organization, 2021, σ. 73). Στην *Εικόνα 7*, βλέπουμε πως στις κατηγορίες των Online web-based platforms, υπάρχουν εταιρείες που ασχολούνται με το Microtask ή Microwork, στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί.

Εικόνα 6
Υπηρεσίες & Τύποι Ψηφιακών Πλατφορμών
Πηγή: ILO (2021)

κερδίζουν κατά Μ.Ο.: 11,20\$/ώρα και εργάζονται, επίσης κατά Μ.Ο.: 30 ώρες/εβδομάδα (κερδίζουν δηλαδή 1.344\$/μήνα), ενώ εάν προσθέσουμε και τις ώρες εργασίες για τις οποίες δεν πληρώνονται, ο Μ.Ο. πέφτει στα 7,60\$/ώρα. Όσοι όμως ασχολούνται με τη μικροεργασία, κερδίζουν κατά Μ.Ο.: 4,40\$/ώρα και εργάζονται 24ώρες/εβδομάδα (422,40\$/μήνα) με την αμοιβή να διαμορφώνεται στα 3,30\$/ώρα, αν προστεθούν και οι απλήρωτες ώρες εργασίας. Αναφέρεται επίσης ότι υπάρχει μεγάλη μισθολογική διαφορά ανάμεσα στους εργαζόμενους που κάνουν μικροεργασία στις πλατφόρμες και στους εργαζόμενους με παρόμοια καθήκοντα στην παραδοσιακή αγορά εργασίας (64% χαμηλότερα στην Ινδία και 81% στις ΗΠΑ). Στη δική μας έρευνα, οι 17 από τους 48 Ψ.Ν. που δήλωσαν *freelancers*, μας απάντησαν ότι κερδίζουν περισσότερα από 2.500€/μήνα, αλλά η μεγάλη αυτή απόκλιση ενδεχομένως να οφείλεται στο ότι ο ILO αναφέρεται σε απολαβές (*earnings*), ενώ εμείς ρωτήσαμε για εισόδημα (*income*), οπότε αν κάποιος κερδίζει χρήματα π.χ. από εμπόριο κρυπτονομισμάτων, αυτά προστίθενται στο εισόδημά του. Η έρευνά του θίγει επίσης τα σοβαρά θέματα της ισορροπίας ανάμεσα σε εργασία και ζωή (καθώς το 1/3 του χρόνου που ξοδεύουν για εργασία, δεν αμείβεται), θέματα υγείας που προκύπτουν από το στρες, για το αν θα έχουν αρκετή δουλειά στο μέλλον και την πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλιση (μόνο το 40% των συμμετεχόντων στην έρευνα έχουν ασφαλιστική κάλυψη). Όσα έχουμε αναφέρει στην έρευνά μας για οικονομική ανασφάλεια και απουσία ασφαλιστικών παροχών, επιβεβαιώνονται επίσης. Γίνεται ακόμη αναφορά στους τρόπους ελέγχου της εργασίας τους: τους ζητείται από τις πλατφόρμες ή από πελάτες, να εγκαταστήσουν συγκεκριμένο λογισμικό (*software*) ή οι υπολογιστές τους να έχουν συγκεκριμένες προδιαγραφές (*hardware*), έτσι ώστε να μπορούν αυτοί που τους πληρώνουν, να ελέγχουν ποιες ώρες δουλεύουν και να βλέπουν ανά πάσα στιγμή, τη δουλειά που έχει γίνει, μέσω screenshots (International Labour Organization, 2021, σσ. 136-177). Εδώ, θεωρούμε ότι η έννοια της ελευθερίας κλονίζεται πολύ σοβαρά.

Οι περισσότερες πλατφόρμες ψηφιακής εργασίας (*digital labour platforms*) εντοπίζονται στη Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη και την Ασία (International Labour Organization, 2021, σ. 242). Επιστρέφοντας στην έρευνά μας, αυτές είναι και οι περιοχές από τις οποίες προέρχονται οι περισσότεροι Ψ.Ν. μας, οι οποίοι στα θετικά της ζωής που έχουν επιλέξει, αναφέρουν την ελευθερία και την αγάπη για τα ταξίδια

και στα αρνητικά, τη μοναξιά. Σχεδόν οι μισοί (52%) άρχισαν να ζουν ως Ψ.Ν. τα έτη 2020 και 2021, κατά τη διάρκεια δηλαδή της πανδημίας. Όσον αφορά στους προορισμούς, ενώ το Μεξικό, η Ισπανία και η Πορτογαλία κατατάσσονται μέσα στους ιδανικότερους προορισμούς, μας εξέπληξε το γεγονός ότι, η Γεωργία που αναφέρεται στο άρθρο του *Forbes* (βλ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΙΔΑΝΙΚΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΝΟΜΑΔΑ), ως ο δεύτερος χειρότερος προορισμός, σε εμάς ήταν η χώρα με τους περισσότερους Ψ.Ν. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν ωστόσο, ότι η Γεωργία παρέχει Visa-free διάρκειας 360 ημερών σε 94 χώρες, το Μεξικό παρέχει Visa-free 180 ημερών σε 64 χώρες και η Ισπανία Visa-free 90 ημερών σε 93 χώρες (*Εικόνα 8*). Τα κριτήρια επιλογής μίας χώρας προορισμού είναι περίπου τα ίδια (χαμηλό κόστος ζωής, φυσικές ομορφιές, καιρός κ.ο.κ), όπως και η σημασία των πολλών καταλυμάτων. Ενδιαφέροντα είναι και όσα μας αποκάλυψαν οι Ψ.Ν. μας, για την Ελλάδα: 1 στους 3 την έχει ήδη επισκεφθεί και θετικό είναι φυσικά το γεγονός ότι πολλοί από αυτούς θα την επέλεγαν ως χώρα προορισμού. Τόσο όμως αυτοί, όσο και όσοι απάντησαν αρνητικά, δείχνουν να ξέρουν τι γίνεται, όσον αφορά το υψηλό κόστος ζωής, τις υποδομές και τη γραφειοκρατία. Την ίδια στιγμή όμως, έχουν και πλήρη άγνοια για τις ενέργειες που έχει κάνει η χώρα μας, ώστε να τους προσεγγίσει! Ίσως γι' αυτό και θεωρούν ως προτεραιότητα Νο2 την καμπάνια ενημέρωσης των Ψ.Ν. στα Social Media.

Select countries and compare their visa policies.

	 94	 67	 93
Filter...			
Find...	Georgia	Mexico	Spain
 Ukraine	visa-free/360 days	eTA/180 days	visa-free/90 days
 United Arab Emirates	visa-free/360 days	visa-free/180 days	visa-free/90 days
 United Kingdom	visa-free/360 days	visa-free/180 days	visa-free/90 days
 United States of America	visa-free/360 days	visa-free/180 days	visa-free/90 days
 Uruguay	visa-free/90 days	visa-free/180 days	visa-free/90 days
 Uzbekistan	visa-free/360 days	visa required	visa required
 Vanuatu	eVisa	visa required	visa-free/90 days

Εικόνα 8
Σύγκριση Visas Γεωργίας, Μεξικό και Ισπανίας (απόκομμα οδόντης)
Πηγή: Passport Index (2022)

Τα αποτελέσματα των ελέγχων υποθέσεων που κάναμε, επίσης δεν μας εξέπληξαν. Μας φαίνεται απόλυτα λογικό να κερδίζουν πολλά χρήματα οι Ελεύθεροι Επαγγελματίες Ψ.Ν., ειδικά με το θέμα της φορολογίας τους να εκκρεμεί. Αυτό που μας έκανε εντύπωση, ήταν οι υψηλές αμοιβές των Υπαλλήλων που δουλεύουν απομακρυσμένα. Εξετάσαμε, εάν αυτό έχει σχέση με τη χώρα προέλευσης, δεδομένου ότι το 2020 στις ΗΠΑ, ο μέσος ετήσιος μισθός για έναν εργαζόμενο πλήρους απασχόλησης ανήλθε σε \$56.287 (\$4.690 μηνιαίως) (Shrider, Kollar, Chen, & Semega, 2021), όμως το SPPS δεν έδειξε κάποια συσχέτιση ($\text{sig} = 0,568$), ενώ ούτε με το επίπεδο εκπαίδευσης βρήκαμε σχέση ($\text{sig} = 0,541$). Αναρωτιόμαστε, εάν αυτές οι υψηλές αμοιβές σχετίζονται με το κύμα παραιτήσεων και αποτελούν προσπάθεια των εταιρειών να κρατήσουν κάποια στελέχη τους. Σίγουρα είναι κάτι που αξίζει να ερευνηθεί περαιτέρω, αν κι εδώ πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας και πάλι, ότι εμείς ρωτήσαμε για εισόδημα (*income*). Η συσχέτιση ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και τη χώρα προορισμού, μας υπενθυμίζει ότι, η εγγύτητα που καθορίζει τη διαφορά ώρας, αλλά και η γλώσσα είναι σημαντικοί παράγοντες. Ο έλεγχος υπόθεσης, αν το εισόδημα σχετίζεται με τη χώρα προορισμού, είχε αποτέλεσμα ($\text{sig} = 0,068$) που δεν επιβεβαίωσε αυτό που πιστεύαμε, αν και οριακά. Αντιθέτως, βρήκαμε ότι η ηλικία σχετίζεται με τη χώρα προορισμού και ότι οι Millennials επιλέγουν να ζήσουν σε χώρες με χαμηλό κόστος ζωής. Τέλος, το γεγονός ότι Γερμανοί και Άγγλοι είναι θετικοί προς τη χώρα μας, δε μας εξέπληξε, μιας και τα έτη 2019 και 2020 οι περισσότεροι τουρίστες στη χώρα μας ήταν από Γερμανία και Αγγλία (Statista Research Department, 2022). Οι Αμερικανοί όμως το 2019, προτίμησαν άλλους προορισμούς (Μεξικό, Καναδά, Η.Β.) (Buchholz, The Most Popular Destinations for U.S. Travelers Abroad, 2020).

Αρκετά πιο αποκαλυπτική για εμάς, ήταν η κουβέντα με τον Mike, καθώς μας επιβεβαίωσε τη σκληρή πραγματικότητα, που αντιμετωπίζουν νέοι και μορφωμένοι άνθρωποι στην Αμερική. Υπενθυμίζουμε ότι διένειμε φαγητό με το ποδήλατο, για να πληρώνει το νοίκι του και επέλεξε να φύγει και να αναζητήσει μία καλύτερη ζωή εκτός Η.Π.Α. Αυτό, ίσως να εξηγεί και τον συσχετισμό μεταξύ ηλικίας και χώρας προορισμού, που συναντήσαμε στην προηγούμενη παράγραφο: μπορεί να μην τίθεται θέμα επιβίωσης, όμως τίθεται θέμα ποιότητας ζωής. Να θυμίσουμε εδώ, ότι μόνο το 22,8% των ερωτηθέντων Ψ.Ν. βγάζουν περισσότερα λεφτά σε σχέση με πριν.

Ο Mike μας επιβεβαίωσε επίσης, το γεγονός ότι όταν γίνεις Ψ.Ν. δύσκολα επανέρχεσαι στην παλιά σου ζωή: άφησε τη δουλειά γραφείου που είχε βρει στην Bangkok, για να είναι ελεύθερος στο Ko Samui. Ομοίως, θυμίζουμε ότι το 44,9% των Ψ.Ν. της έρευνάς μας δε θα άλλαζε με τίποτα αυτόν τον τρόπο ζωής. Μας έκανε εξαιρετική εντύπωση επίσης, η ταχύτητα του Internet στο σπίτι του Mike, καθώς στην έρευνα που πραγματοποίησε ο Green (2020) στην Chiang Mai της Ταϊλάνδης, η συνδεσιμότητα δεν ήταν στα πλεονεκτήματα του τόπου. Διαβάζουμε όμως, ότι έκανε μία πολύ αξιόλογη προσπάθεια για να βελτιώσει τις ταχύτητες του Internet και ενώ τον Ιανουάριο του 2020 βρισκόταν στην 9^η θέση παγκοσμίως, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, κατάφερε να φτάσει στην 3^η θέση, μετά τη Σιγκαπούρη και το Χονγκ Κονγκ (Tripathi, 2021). Επιπλέον, ήδη από το 2018, η Ταϊλάνδη έχει θεσπίσει την Thailand Smart Visa, την οποία και απέκτησε ο Mike, προκειμένου να προσελκύσει: «*highly-skilled foreign workers or investors*» (Worldwide Travel Visa Guide, n.d.). Η εν λόγω Visa έχει 5 κατηγορίες, με την πιο απλή (SMART Visa “T”, for foreign Talents)³⁹, να απαιτεί μόνο τα εξής από τον αιτούντα: να εργάζεται σε συγκεκριμένους κλάδους επιστήμης και τεχνολογίας, να έχει μηνιαίο εισόδημα τουλάχιστον 100.000 Thai Baht (≈2.760€) και σύμβαση εργασίας τουλάχιστον ενός έτους. Αν και στις επόμενες κατηγορίες, οι απαιτήσεις αυξάνονται, διαπιστώνουμε, ότι είναι πολύ εύκολο για έναν Ψ.Ν. να αποκτήσει Visa στην Ταϊλάνδη και να εξασφαλίσει μία νόμιμη διαμονή από 1 έως 4 χρόνια. Περνάμε έτσι, στην πιο διαφωτιστική πληροφορία απ’ όλες, για εμάς, που ήταν ο όρος του Slowmad, γιατί δεν τον είχαμε ακούσει ξανά, αλλά και γιατί έλυσε την απορία που είχαμε εκφράσει, όταν διαβάζαμε για τις πολιτικές μικρών πόλεων της Ισπανίας ή της Ιταλίας, που ερμηνώνουν. Προφανώς απευθύνονται σε Slowmads. Να προσθέσουμε εδώ, ότι το 20,5% των ερωτηθέντων μας, απάντησαν ότι θα άφηναν τη ζωή του Ψ.Ν., μόνο σε περίπτωση που αυτή δυσκόλευε τη δημιουργία οικογένειας.

Εκτός από τους νέους και ψηφιακά καταρτισμένους σαν τον Mike όμως, υπάρχουν και κάποιοι άνθρωποι, που επίσης δε μπορούν να έχουν μία ποιότητα ζωής, είτε γιατί δεν έχουν καθόλου εισόδημα ή γιατί αυτό είναι πολύ χαμηλό. Έτσι,

³⁹ Οι υπόλοιπες κατηγορίες είναι: SMART Visa “I” (for foreign Investors), SMART Visa “E” (for foreign Executives), SMART Visa “S” (for foreign technology-based startup Entrepreneurs) και SMART Visa “O” (for the family members of the above SMART Visa holders) (<https://visaguide.world/asia/thailand-visa/smart/>).

αποφασίζουν να ζήσουν ως νομάδες. Πρόκειται δηλαδή για τους ήρωες της ταινίας *Nomadland* και αν αυτοί δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αναφορά στην παρούσα εργασία, σίγουρα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο Bob Wells, που στη συνέντευξή του, αποκάλυψε ότι ο λόγος που αποφάσισε να ζήσει ως νομάδας, ήταν καθαρά οικονομικός. Ο Wells αναφέρθηκε επίσης στη van life, που επιλέγουν πολλοί νέοι ως τρόπο ζωής και αυτό μας κάνει να σκεφτούμε, ότι θα έπρεπε να συμπεριλάβουμε το βαν, στους πιθανούς χώρους διαμονής (το 9,4% των ερωτηθέντων, μας απάντησαν ότι μένουν σε κάποιο άλλο είδος καταλύματος). Μάλιστα, διαβάσαμε πρόσφατα ότι τόσο η Volkswagen, όσο και η Nissan ήδη έχουν δημιουργήσει νέα βαν, που απευθύνονται σε «*VanLifers*» (MBO partners, 2018). Βεβαίως, ανάμεσα στους Ψ.Ν. και τους απλούς νομάδες, υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά: οι πρώτοι επιλέγουν να ζήσουν έτσι γιατί μπορούν, οι δεύτεροι γιατί δεν έχουν άλλη επιλογή.

Τόσο στην περίπτωση των Ψ.Ν, όσο και στην περίπτωση των απλών νομάδων, επιβεβαιώνεται πανηγυρικά σε πολλά σημεία ο Sennett (2010) και σε όσα γράφει για τον *ευέλικτο καπιταλισμό*: ευελιξία, ελευθερία, εργασία με σύμβαση έργου, όχι ρουτίνα, ανασχεδίαση και περικοπή θέσεων εργασίας, αφανισμός ενδιάμεσων στελεχών και τρόποι ελέγχου της εργασίας των εναπομείναντων εργαζομένων, που φτάνουν σε παραβίαση της προσωπικής τους ζωής και burnout. Αυτά ακριβώς όμως, συνιστούν και τις βασικότερες αιτίες της Μεγάλης Παραίτησης. Αυτό, μας κάνει να αναρωτηθούμε μήπως τελικά, αυτό το κύμα παραιτήσεων είναι το αμέσως επόμενο βήμα της κατ' οίκον εργασίας, που επέσπευσε η πανδημία και που όμως εξυπηρετεί κυρίως τις επιχειρήσεις, καθώς διαμορφώνει ένα καινούριο πλαίσιο: Όταν χρειάζεται να γίνει μια δουλειά, τους δίνει τη δυνατότητα να επιλέγουν από μία δεξαμενή ικανών ανθρώπων (Ψ.Ν.), τους οποίους πληρώνουν μία φορά και μόνο για τη δουλειά που θα κάνουν, χωρίς να ανησυχούν για ασφαλιστικές εισφορές και άλλα τέτοια περιττά έξοδα. Παράλληλα, καταφέρνουν να μην πληρώσουν πολλά για μια δουλειά που απαιτεί συγκεκριμένες δεξιότητες. Καθώς αυτό το εργατικό δυναμικό αυξάνεται συνεχώς, πλήττεται και η μονοπωλιακή δύναμη των δεξιοτήτων του, με συνέπεια να μειώνεται το κόστος εργασίας τους. Πρόκειται δηλαδή για την κατάργηση των μονοπωλήσιμων δεξιοτήτων, για την οποία μιλάει ο Harvey (2015).

Τι γίνεται όμως με όσους δεν έχουν την πολυτέλεια να δουλέψουν απομακρυσμένα, είτε λόγω της φύσης του επαγγέλματός τους ή επειδή δεν είναι ψηφιακά καταρτισμένοι; Μια οικονομία που χρησιμοποιεί όλο και λιγότερους εργαζομένους, άρα διαθέτει όλο και λιγότερους μισθούς, «...γλιστρά αναπόδραστα στον ολισθηρό κατήφορο της ανεργίας και της εξαθλίωσης» (Harvey, 2015, σ. 181). Τι γίνεται με όσους δε φτάνει η σύνταξή τους για να ζήσουν και παλεύουν να επιβιώσουν σε χώρες με υψηλό κόστος ζωής; Δε θα επηρεάσει αυτή η κατάσταση τη ζήτηση προϊόντων και υπηρεσιών; Δεν είναι κάτι που θα έπρεπε να απασχολεί τις επιχειρήσεις;

Και για να μην κατηγορηθούμε ότι ασχολούμαστε μόνο με τις ΗΠΑ, το φαινόμενο των παραιτήσεων παρατηρείται και σε άλλες ανεπτυγμένες οικονομίες, όπως της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, αλλά και της Κίνας. Μόνο που στην τελευταία, έχει άλλο όνομα: “Lie flat” και ξεκίνησε ως αντίδραση στο: “...996 work schedule...” (Bloomberg Businessweek, 2021), δηλαδή στην εργασία από τις 9 το πρωί, έως τις 9 το βράδυ, 6 μέρες την εβδομάδα στον τομέα της τεχνολογίας. Στο άρθρο του *Bloomberg* αναφέρονται δύο πολύ σημαντικές πληροφορίες: πρώτον ότι σύμφωνα με έρευνα της Microsoft το 50% του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού σκέφτεται να παραιτηθεί και δεύτερον, την ψυχολογική παράμετρο της πανδημίας, καθώς οι άνθρωποι αναθεωρούν τις προτεραιότητές τους, όταν βρεθούν κοντά στον θάνατο και βλέπουν την εργασία διαφορετικά. Κλείνουμε με το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου φαίνεται ότι το πρόβλημα είναι ακόμη πιο σοβαρό, μιας και λόγω του Brexit, αν συνεχιστεί η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, τότε θα επιβραδυνθεί η ανάπτυξη, μιας και όσοι εργάζονται ακόμη, θα ζητήσουν αυξήσεις, που θα φέρουν αύξηση του πληθωρισμού (Hancock, 2021). Μήπως είναι και αυτό κάτι που θα έπρεπε να απασχολεί τις επιχειρήσεις;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: ΨΗΦΙΑΚΟΙ ΝΟΜΑΔΕΣ ή... ΨΗΦΙΑΚΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ;

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Μετανάστευσης των Ηνωμένων Εθνών (ΙΟΜ⁴⁰), μετανάστης θεωρείται οποιοσδήποτε μετακινείται από τον συνήθη τόπο κατοικίας του προς έναν άλλον προορισμό εντός ή εκτός συνόρων, ανεξαρτήτως (1) του νομικού καθεστώτος του ατόμου, (2) εάν η μετακίνηση γίνεται με τη θέλησή του ή χωρίς, (3) των αιτιών της μετακίνησης και (4) της διάρκειας παραμονής. Το 2019, 272εκ. άνθρωποι άφησαν τη χώρα τους και πήγαν σε μία άλλη. (United Nations, n.d.). Το 2020, ο αριθμός αυξήθηκε στα 281εκ., Εξ αυτών, τα 169εκ. το έκαναν για να βρουν δουλειά, 26,4εκ. ήταν πρόσφυγες⁴¹ και 55εκ. εσωτερικά εκτοπισμένοι⁴² (International Organization for Migration, 2021).

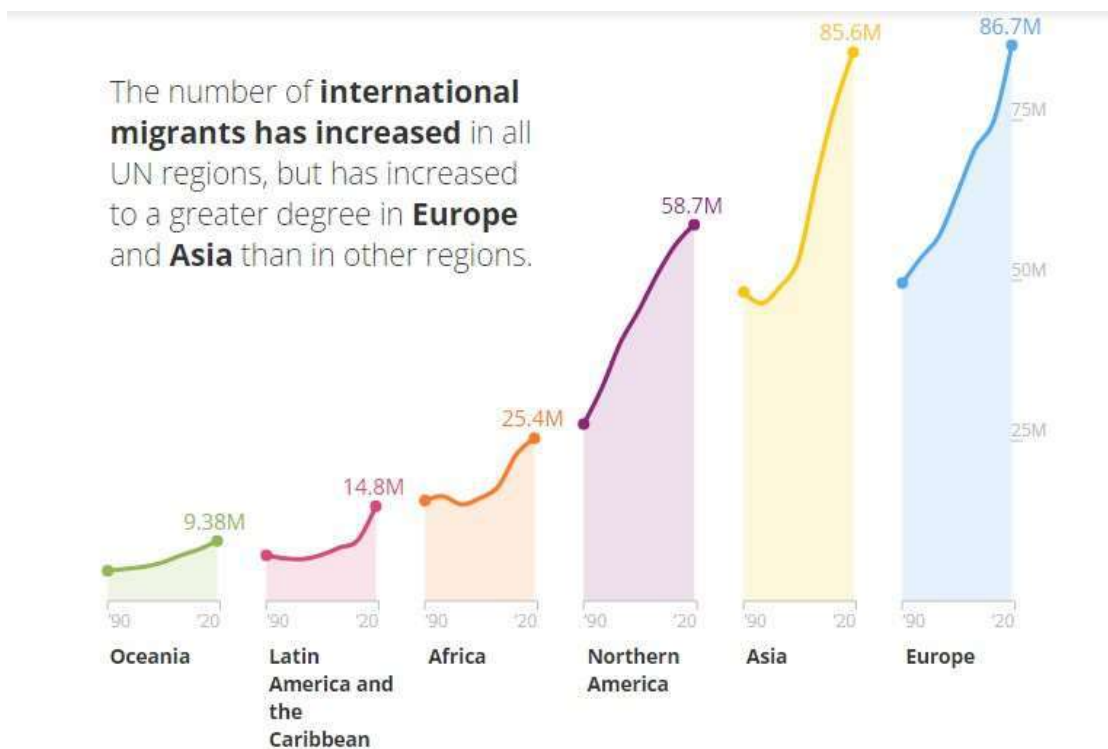
Αν και τα νούμερα μας φαίνονται μεγάλα και πίσω από κάθε αριθμό υπάρχει ένας άνθρωπος και μία ιστορία, στην πραγματικότητα πρόκειται μόνο για το 3,6% του παγκόσμιου πληθυσμού. Γιατί όμως γίνεται τόση φασαρία για μετανάστες και πρόσφυγες στις δυτικές κοινωνίες; Γιατί καλλιεργείται αυτό το κλίμα φόβου και διχασμού, όταν η Βιβλιογραφία αποδεικνύει την πολύτιμη συνεισφορά τους τόσο στις χώρες προορισμού, όσο και στις χώρες προέλευσης; Γιατί, αγνοείται ή παραβλέπεται, το γεγονός ότι οι μετανάστες είναι μία πηγή δυναμισμού παγκοσμίως με επιτεύγματα σε καινοτομίες, τέχνες, επιστήμες και στο επιχειρείν; Αν και το θέμα της εργασίας μας δεν είναι αυτό, θεωρούμε απαραίτητο ωστόσο, να αναφέρουμε ότι υπάρχει μία ευρεία αποδοχή μεταξύ οικονομολόγων, πως η μετανάστευση είναι καταλυτική για την οικονομική ανάπτυξη (συνολικά) των χωρών προορισμού και παράγει καθαρά οικονομικά οφέλη. Στο ίδιο μήκος κύματος, η αναφορά του McKinsey Global Institute έδειξε ότι, πάνω από το 9% του παγκόσμιου ΑΕΠ (6,7τρς δολάρια), το 2015, προήλθε από μετανάστες (International Organization for Migration, 2021, σ. 304). Το ίδιο ισχύει και για τις χώρες προέλευσης: αυτοί οι άνθρωποι, το 2020, έστειλαν στις οικογένειές τους πίσω στην πατρίδα, 702δς

⁴⁰ International Organization for Migration

⁴¹ Οι πρόσφυγες είναι άτομα τα οποία διαφεύγουν από ένοπλες συρράξεις ή διώξεις και η άρνηση ασύλου έχει γι' αυτούς θανάσιμες συνέπειες (<https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas-i-metanastis.html>).

⁴² Άνθρωποι που αναγκάζονται να μετακινηθούν εντός της χώρας τους, λόγω συρράξεων, βίας, αναπτυξιακών projects, καταστροφών και κλιματικής αλλαγής (<https://www.internal-displacement.org/internal-displacement>).

δολάρια. Οι χώρες που έλαβαν τα περισσότερα χρήματα (*remittance recipients*) ήταν η Ινδία, η Κίνα, το Μεξικό, οι Φιλιππίνες και η Αίγυπτος, με τις δύο πρώτες χώρες να λαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος. Αντίστοιχα, οι χώρες από τις οποίες έφυγαν τα περισσότερα χρήματα (*remittance sources*), ήταν οι Η.Π.Α., τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, η Σαουδική Αραβία, η Ελβετία και η Γερμανία. Η Ευρώπη και η Ασία έχουν παρουσιάσει τη μεγαλύτερη αύξηση εισερχόμενων μεταναστών τα τελευταία 30 χρόνια (*Εικόνα 9*) (International Organization for Migration, n.d.).

Εικόνα 9
Μεταναστευτικές ροές ανά ήπειρο (1990 – 2020) (απόκομμα οδόντης)
Πηγή: IOM (2022)

Γιατί όμως οι άνθρωποι μεταναστεύουν; Η απάντηση είναι ίδια εδώ και αιώνες, για μια καλύτερη ζωή:

«Όπως πολλά πουλιά, αλλά σε αντίθεση με τα περισσότερα άλλα ζώα, οι άνθρωποι είναι ένα μεταναστευτικό είδος. Στην πραγματικότητα, η μετανάστευση είναι τόσο παλιά όσο και η ίδια η ανθρωπότητα. ... Μία προσεκτική εξέταση σχεδόν κάθε ιστορικής εποχής αποκαλύπτει μία συνεχή τάση γεωγραφικής κινητικότητας, ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, που περιπλανώνται, παρακινούμενοι από

διαφορετικά κίνητρα, αλλά σχεδόν πάντα με κάποια ιδέα ουσιαστικής βελτίωσης»

(International Organization for Migration, 2021, σ. 191).

Αυτή η καλύτερη ζωή μπορεί να σχετίζεται με εργασία, οικογενειακούς λόγους και σπουδές. Η μετανάστευση και η κινητικότητα διαμορφώνονται μέσα από τεχνολογικούς, γεωπολιτικούς και περιβαλλοντολογικούς μετασχηματισμούς. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα της λεγόμενης «4^{ης} Βιομηχανικής Επανάστασης» έχουν αλλάξει τη λειτουργία των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συστημάτων παγκοσμίως. Άνθρωποι της χειρωνακτικής εργασίας (*blue-collar workers*) κινδυνεύουν να γίνουν περιττοί λόγω του αυτοματισμού, ενώ γυναίκες, άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας και άνθρωποι χωρίς μόρφωση επηρεάζονται περισσότερο από όλους, κάτι το οποίο αυξάνει την ανησυχία τους για τις προοπτικές απασχόλησής τους (Toshav-Eichner & Bareket-Bojmel, 2021). Την ίδια στιγμή, ο αυξανόμενος ανταγωνισμός μεταξύ κρατών οδηγεί σε γεωπολιτικές εντάσεις, που υπονομεύουν τις διεθνείς συνεργασίες. Ηγέτες κρατών προωθούν τα προσωπικά τους συμφέροντα, αγνοώντας το κοινό συμφέρον, μέσω συνεχούς και συστηματικής διάβρωσης νόμων και θεσμών. Αυτό, έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι θέτει σε κίνδυνο τα ανθρώπινα δικαιώματα και ομάδες ανθρώπων μέσα στις κοινωνίες. Τέλος, η όλο και πιο έντονη και αρνητική οικολογικά, ανθρώπινη δραστηριότητα, έχει οδηγήσει σε υπερκατανάλωση και υπερπαραγωγή, που με τη σειρά τους οδηγούν σε μη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, εξάντληση πόρων και κατάρρευση της βιοποικιλότητας. Ο πλανήτης μας, σύμφωνα με τους αναλυτές, είναι σε οριακό σημείο, όσον αφορά την κλιματική αλλαγή και τη μαζική εξαφάνιση χιλιάδων ειδών, κάτι που σε συνδυασμό με τη μόλυνση, που είναι σε επίπεδα ρεκόρ, θα αλλάξει τα οικοσυστήματα παγκοσμίως. Σε αυτό το δυσμενές περιβάλλον, άνθρωποι θα αναγκαστούν να μετακινηθούν, προκειμένου να επιβιώσουν.

Δε θα τα καταφέρουν όμως όλοι. Παρόλο που ο στόχος είναι είτε μία καλύτερη ζωή ή η διαφύλαξη αυτής της ζωής, από το 2014 έως το 2020 έχουν χάσει τη ζωή τους 21.200 άνθρωποι μόνο στη Μεσόγειο Θάλασσα.. Ο λόγος; Οι άνθρωποι που προέρχονται από χώρες με υψηλά επίπεδα ανθρώπινης ανάπτυξης (*human development*) μπορούν να ταξιδέψουν χωρίς Visa στο 85% των χωρών παγκοσμίως. Παράλληλα, αυτές οι χώρες είναι και επιθυμητοί προορισμοί χωρών με πολύ χαμηλό

επίπεδο ανθρώπινης ανάπτυξης. Οι κάτοικοι αυτών των χωρών όμως, δε μπορούν να φτάσουν με την ίδια ευκολία στις ανεπτυγμένες χώρες – προορισμούς και η μόνη τους επιλογή, είναι η παρανομία (International Organization for Migration, n.d.). Χρησιμοποιώντας τα λιγοστά δεδομένα της έρευνάς μας και τα επίσημα στοιχεία του Οργανισμού Μετανάστευσης, φτιάξαμε τον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 4):

Οι περισσότεροι Ψ.Ν. από..	Προτιμούν..	Οι περισσότεροι..	Μεταναστεύουν σε..	Οι περισσότεροι...	Μεταναστεύουν σε...
Η.Π.Α.	Μεξικό	Μεξικάνοι	Η.Π.Α.	Αμερικανοί	Μεξικό
Γερμανία	Ισπανία	Ισπανοί	Γαλλία	Γερμανοί	Η.Π.Α.
Βρετανοί	Μεξικό	Μεξικάνοι	Η.Π.Α.	Βρετανοί	Αυστραλία
Γάλλοι	Ισπανία	Ισπανοί	Γαλλία	Γάλλοι	Ισπανία
Ρωσία	Γεωργία	Γεωργιανοί	Ρωσία	Ρώσοι	Ουκρανία

Πίνακας 4
Χώρες Προτίμησης Ψ.Ν. & Μεταναστών

Βλέπουμε λοιπόν, ότι αν εξαιρέσουμε τους ευρωπαϊκούς προορισμούς, οι Αμερικάνοι που προτιμούν το Μεξικό ως Ψ.Ν. (και ως μετανάστες), εισέρχονται στη χώρα χωρίς Visa, αλλά οι Μεξικάνοι χρειάζονται Visa για να πάνε στην Αμερική. Ας θυμηθούμε εδώ το περίφημο τείχος ανάμεσα σε ΗΠΑ και Μεξικό ή όπως το έθεσε καλύτερα, στην προεκλογική του εκστρατεία, ο Donald Trump: “*a big, beautiful wall*” (Rodgers & Bailey, 2020). Ομοίως, οι Ρώσοι που προτιμούν την Γεωργία ως Ψ.Ν. και την Ουκρανία ως μετανάστες, εισέρχονται επίσης ελεύθερα, ενώ Γεωργιανοί και Ουκρανοί έχουν ολική απαγόρευση εισόδου στη Ρωσία, λόγω COVID-19 (Passport Index, n.d.). Συνεπώς, οι επιλογές μετανάστευσης που έχει ο κάθε άνθρωπος σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό, με το που είχε την τύχη ή την ατυχία να γεννηθεί (*the lottery of birth*). Στον Πίνακας 4, εντοπίσαμε και μία κυκλικότητα στη μετακίνηση των ανθρώπων, ειδικότερα στην περίπτωση Η.Π.Α. και Μεξικό, αλλά και Γαλλίας και Ισπανίας.

Για την παρούσα εργασία όμως, αυτό που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, είναι ότι οι πολύ ανεπτυγμένες χώρες (*very high HDI⁴³ countries*) έχουν παραγάγει ένα

⁴³ Human Development Index είναι μία κατάταξη χωρών που χρησιμοποιεί ο Ο.Η.Ε. λαμβάνοντας υπόψη τις τρεις βασικές παραμέτρους της ανθρώπινης ανάπτυξης: υγεία και μακροζωία, γνώσεις και

σημαντικό ποσοστό εξερχόμενων μεταναστών (*emigrants*), σε σχέση με τον πληθυσμό τους (4,6%), το οποίο είναι κατά πολύ υψηλότερο, από αυτό των υπόλοιπων χωρών (*high, medium and low HDI countries*) (International Organization for Migration, 2021, p. 203). Με δεδομένο ότι αυτές οι χώρες παρέχουν στους πολίτες τους ένα επίπεδο διαβίωσης, που για άλλους θεωρείται όνειρο ζωής, τι τους ωθεί να φύγουν; Μήπως πρόκειται για τους Ψ.Ν. μας, οι οποίοι με τα εφόδια που έχουν αποκτήσει στη χώρα τους, επιλέγουν να ζήσουν σε άλλους προορισμούς; Υπενθυμίζουμε εδώ, ότι σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο CEO του NomadX είχε αποκαλέσει τους Ψ.Ν., ψηφιακούς μετανάστες.

Είδαμε παραπάνω, ότι οι χώρες που έλαβαν τα περισσότερα χρήματα από εξερχόμενους μετανάστες, ήταν η Ινδία, η Κίνα και το Μεξικό. Καταρχάς, πρόκειται για χώρες με μεγάλο πληθυσμό: η Κίνα και η Ινδία βρίσκονται στις δύο πρώτες θέσεις των μεγαλύτερων χωρών σε πληθυσμό παγκοσμίως και το Μεξικό στην 10^η (Worldometer, n.d.). Σύμφωνα με τον Dr Gian Singh, πρώην καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Punjab, υπάρχουν δύο είδη μεταναστών στην Ινδία: οι εργάτες χωρίς ειδίκευση ή με χαμηλή ειδίκευση που προέρχονται από τις κατώτερες Κάστες και μεταναστεύουν κυρίως προς τις χώρες του Κόλπου και οι εργάτες με χαμηλή ειδίκευση, οι επαγγελματίες και οι φοιτητές, προερχόμενοι από την ανώτερη Κάστα, που μεταναστεύουν προς τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Για να καλύψουν το κόστος της μετανάστευσης, οι φτωχοί Ινδοί, πουλάνε ό,τι έχουν ή δανείζονται. Ο Singh αναφέρει, ότι τα χρήματα που ξοδεύονται (*capital drain*), είναι περισσότερα από τα χρήματα που στέλνουν στη συνέχεια οι μετανάστες στην Ινδία, με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες μεταναστών να είναι χρεωμένες. Για τους μετανάστες της πρώτης κατηγορίας, λέει ότι κάνουν βαριές δουλειές, που δε θα έκαναν ποτέ στη χώρα τους και σε δύσκολες εργασιακές συνθήκες. Προς επίρρωση αυτών που λέει ο Dr. Singh, πρόσφατο άρθρο του *Guardian* αναφέρει, ότι 10.000 εργάτες από τη Νότια και ΝΑ Ασία πεθαίνουν κάθε χρόνο στις χώρες του Κόλπου, με πάνω από τους μισούς θανάτους να είναι ανεξήγητοι και να καταγράφονται ως θάνατοι από φυσικά αίτια ή καρδιακά επεισόδια και τις αρχές να μην ερευνούν περαιτέρω. Οι κακοπληρωμένοι εργάτες είναι εκτεθειμένοι στη ζέστη και την υγρασία, τη μολυσμένη ατμόσφαιρα,

αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Η λίστα ανά χώρα για το 2022 είναι διαθέσιμη εδώ: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/hdi-by-country>.

την υπερκόπωση και κακοποίηση, την ανύπαρκτη επαγγελματική υγεία και ασφάλεια και άλλους παράγοντες που προκαλούν σοβαρές βλάβες στην υγεία τους (McQue, 2022). Για τους μετανάστες της δεύτερης κατηγορίας, αναφέρει το *brain drain*, ως την πιο αρνητική συνέπεια. Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχουν οι αιτίες αυτής της γενικότερης μετανάστευσης: από το 1951 έως το 1980, δημιουργήθηκαν δημόσιες επιχειρήσεις που έδωσαν εργασιακές ευκαιρίες σε πολλούς ανθρώπους και μείωσαν τις ανισότητες. Μετά το 1980, η πολιτική άλλαξε σε φιλελεύθερη και εφαρμόστηκαν ιδιωτικοποιήσεις, οι οποίες όχι μόνο ελάττωσαν τις ευκαιρίες απασχόλησης, αλλά και την ποιότητα της απασχόλησης. Αναφέρεται επίσης, στις συνθήκες ακραίας φτώχειας στις οποίες ζουν οι αγρότες της Ινδίας, με αποτέλεσμα τα παιδιά τους να καταφεύγουν στη μετανάστευση και στον αυτοματισμό που έχει κυριαρχήσει στη βιομηχανία, μειώνοντας όλο και περισσότερο τις θέσεις εργασίας (Singh, 2021).

Οι Κινέζοι προτιμούν τις χώρες της Β. Αμερικής, της Ευρώπης και την Αυστραλία, ενώ ως αιτίες αναφέρονται η επανένωση με την οικογένεια (οι κανόνες μετανάστευσης από την Κίνα «χαλάρωσαν» το 1978, οπότε και ξεκίνησε ένα νέο κύμα μεταναστών) και οι σπουδές (το 2015, το 31% των σπουδαστών από το εξωτερικό στις ΗΠΑ, ήταν Κινέζοι). Όσοι βρέθηκαν στις χώρες προορισμού παράνομα, εκμεταλλεύθηκαν την έλλειψη εργατικών χεριών σε συγκεκριμένους κλάδους (π.χ. κινέζικα εστιατόρια) και σταδιακά νομιμοποίησαν την παραμονή τους. Εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι επίσης, το γεγονός ότι η ανώτατη μεσαία τάξη και οι πολύ πλούσιοι Κινέζοι επίσης μεταναστεύουν και μάλιστα όλο και περισσότερο (!). Έρευνα του 2009, έδειξε ότι ανάμεσα στους 60.000 «*super-rich*» (Song & Liang, 2021) Κινέζους, τουλάχιστον οι μισοί σκέφτονταν να μεταναστεύσουν, ενώ υπολογίζεται ότι 200δισ δολάρια έχουν επενδυθεί από Κινέζους στις χώρες προορισμού συνολικά. Γιατί όμως; Οι λόγοι είναι αφενός καλύτερες σπουδές για τα παιδιά τους και αφετέρου ασφάλεια του προσωπικού τους πλούτου, σε περίπτωση πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών στην Κίνα. Και για τους υπόλοιπους όμως, οι συνθήκες οι οποίες ευνόησαν τα κύματα μετανάστευσης ήταν και πάλι οικονομικές: η γη και η θάλασσα (αλιεία) δεν ήταν αρκετές για τους Κινέζους αγρότες, η μετάβαση από τον κρατικό σοσιαλισμό στον κρατικό καπιταλισμό, έφερε απολύσεις, των εργατών που είχαν λίγες επαγγελματικές δεξιότητες, στις βαριές βιομηχανίες της χώρας. Το πιο σημαντικό γεγονός όμως, δείχνει να είναι η όλο και μεγαλύτερη ενσωμάτωση της Κίνας στην παγκόσμια

οικονομία: η συνεργασία της για παράδειγμα, με αφρικανικές χώρες, εμπεριέχει τόσο επενδύσεις, όσο και εργατικό δυναμικό, που έχουν σκοπό τους την πρόσβαση στο ουράνιο, το οποίο είναι απαραίτητη ενεργειακή πηγή για τη χώρα και εξασφαλίζει τη μελλοντική της οικονομική ανάπτυξη. Στην ίδια λογική κινείται και το “Belt & Road Initiative”, η παγκόσμια στρατηγική ανάπτυξης υποδομών της Κίνας που ξεκίνησε το 2013 και αφορά τη σύνδεση όλης της Ευρασίας, μέσω ενός χερσαίου και ενός θαλάσσιου δρόμου (Εικόνα 10). Σε όλες αυτές τις χώρες και για όλα αυτά τα projects, θα μεταναστεύσουν άνθρωποι για δουλειά. Κι ενώ το brain drain ήταν κι εδώ σημαντικό, η Κίνα βρίσκεται ήδη σε διαδικασία brain gain ή καλύτερα σε «...brain circulation...» (Song & Liang, 2021).

Εικόνα 10

Χάρτης του κινεζικού Belt & Road Initiative (απόκομμα οδόνης)

Πηγή: <https://theonebrief.com/chinas-global-ambition-balancing-opportunities-and-risks-in-one-belt-one-road/> (2022)

Τέλος, οι Μεξικάνοι είναι το μεγαλύτερο γκρουπ μεταναστών στις ΗΠΑ, καθώς αποτελούν το 24% των περίπου 45εκ. αλλοδαπών που ζουν εκεί, παρόλο που από το 2013 κι έπειτα, φτάνουν στη χώρα περισσότεροι Ινδοί και Κινέζοι. Το 2019, ζούσαν στην Αμερική, 10,9εκ. Μεξικάνοι. Το 2018, 5,6εκ. Μεξικάνοι ζούσαν στις ΗΠΑ παράνομα, κάτι το οποίο ελαχιστοποιούσε τις πιθανότητες να γίνουν Αμερικανοί

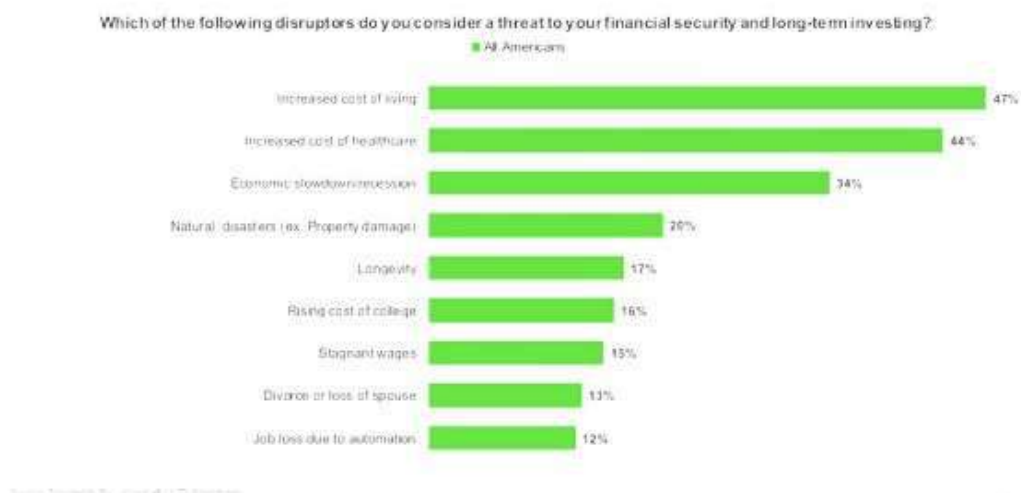
πολίτες και τους καταδίκασε να δουλεύουν ανασφάλιστοι και να ζουν μέσα στη φτώχεια. Σε σύγκριση με μετανάστες άλλων εθνικοτήτων και με τους Αμερικανούς, έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης: το 2019, το 53% περίπου δεν είχε ούτε Απολυτήριο Λυκείου και το 66% περιορισμένη γνώση Αγγλικών. Οι κλάδοι στους οποίους απασχολούνται κυρίως, είναι: υπηρεσίες, κατασκευές, επισκευές, παραγωγή, μεταφορές και μετακομίσεις (Israel & Batalova, 2020). Οι λόγοι μετανάστευσης είναι κυρίως οικονομικοί: οι ΗΠΑ προσφέρουν θέσεις εργασίας, οι οποίες μάλιστα πληρώνονται πολύ καλύτερα απ' ό,τι στο Μεξικό, όπου η οικονομική αβεβαιότητα οδηγεί σε ανεργία και χαμηλούς μισθούς. Παράλληλα, όταν το 2010, η χώρα έπεσε στην 56^η θέση του HDI, ως βασικότερες αιτίες αναφέρονταν: ο αναλφαβητισμός, ο υποσιτισμός, η έλλειψη ιατρικού προσωπικού και οι μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες. Σημαντικός λόγος μετανάστευσης, είναι επίσης τα δίκτυα, που αποτελούνται από συγγενείς και φίλους, οι οποίοι ζουν στις ΗΠΑ και διευκολύνουν τη μετανάστευση (Aguila, και συν., 2012). Άλλο άρθρο, προσθέτει την υψηλή εγκληματικότητα και το εμπόριο ναρκωτικών, στους λόγους που ωθούν τους Μεξικάνους να αφήσουν τη χώρα τους, ενώ γίνεται και αναφορά και στις πολιτικές των ΗΠΑ, καθώς η αναθεώρηση της συμφωνίας NAFTA⁴⁴, επηρέασε τη γεωργία του Μεξικό και εκτόπισε από τη γη τους, περισσότερους από 5εκ. αγρότες (Grava, 2016).

Από τα παραπάνω, διαπιστώνουμε δύο πράγματα: (α) ότι όλοι μεταναστεύουν, φτωχοί και πλούσιοι, καθώς οι συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χώρα, διαφέρουν. Βεβαίως, οι άνθρωποι οι οποίοι μεταναστεύουν για δουλειά υπερτερούν και αυτό αποδεικνύεται και από τα νούμερα του IOM. (β) ότι σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο IOM για τον μετανάστη, οι Ψ.Ν. ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία. Υπάρχουν όμως δύο ουσιώδεις διαφορές, από τους υπόλοιπους μετανάστες, ως προς το κίνητρο και τα μέσα: Επιλέγουν να αφήσουν τις χώρες καταγωγής τους με σκοπό να βρουν μία ποιότητα ζωής, έτσι όπως αυτοί την αντιλαμβάνονται, έχοντας στη διάθεσή τους τα μέσα για να το επιτύχουν (ισχυρό διαβατήριο, εργασία, εισόδημα). Έχοντας μελετήσει το προφίλ τους και έχοντας επίσης συναντήσει όρους, όπως: «τεχνολογική ελίτ» ή «αριστοκρατία», αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για μία ειδική κατηγορία μεταναστών. Πρόκειται

⁴⁴ North American Free Trade Agreement

για ανθρώπους, που η μόρφωση που πήραν στις χώρες καταγωγής τους και η ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας, τους επέτρεψε την απελευθέρωση από τα δεσμά του «τόπου». Ας θυμηθούμε εδώ την τομή στην ανθρώπινη ιστορία, όταν ο άνθρωπος «δέθηκε» με τη γη και αναγκάστηκε να μείνει σε ένα μέρος για να την καλλιεργεί. Μπορούν να εργαστούν από οποιοδήποτε σημείο της γης, αρκεί να έχουν ικανοποιητικό Internet, είτε ως ελεύθεροι επαγγελματίες ή ως υπάλληλοι εταιρειών. Εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος, γιατί φεύγουν από τις πλούσιες χώρες τους, αφού έχουν εξασφαλίσει εργασία και χρήματα. Ένας λόγος θα μπορούσε να είναι η ποιότητα ζωής: σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη το 2020 από το NORC⁴⁵ του Πανεπιστημίου του Σικάγο, μόνο το 14% των ενήλικων Αμερικανών δήλωσαν πολύ ευτυχισμένοι. Το 2018, το ποσοστό ήταν 31% (Associated Press, 2020). Σημαντικός λόγος είναι και το κόστος ζωής, το οποίο στις ΗΠΑ αυξάνεται όλο και περισσότερο. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε, σχετικά με τους παράγοντες που απειλούν την οικονομική ασφάλεια των Αμερικανών, το 47% των ερωτηθέντων, ανέφεραν το αυξημένο κόστος ζωής και το 44%, το αυξημένο κόστος υγειονομικής ασφάλειας (Εικόνα 11) (Leonhardt, 2020). Σίγουρα δε μπορούμε να κατηγορήσουμε τον καπιταλισμό για τη μετανάστευση, καθώς αυτή προϋπάρχει του πρώτου, έχει όμως κάποιες ευθύνες για το συνεχώς αυξανόμενο κόστος ζωής.

Looking ahead, Americans fear increased cost of living and healthcare Two in 10 consider natural disasters as a threat to their financial well-being

Εικόνα 11

Οι Αμερικανοί φοβούνται το αυξημένο κόστος ζωής και υγειονομικής περίθαλψης (απόκομμα οθόνης)
Πηγή: www.cnn.com (2022)

⁴⁵ National Opinion Research Center

Έχει επίσης ευθύνες στο εξής θέμα: αυτοί οι άνθρωποι είδαν τους γονείς τους να αφιερώνουν όλη τους της ζωή σε μια δουλειά, που τους επέτρεψε να έχουν ένα σπίτι και στη συνέχεια, λόγω της οικονομικής κρίσης, να χάνουν και τα δύο. Στη συνέχεια, ήρθε η πανδημία, της οποίας ο ρόλος ήταν καταλυτικός: υπενθύμισε σε όλους μας, πόσο εφήμερα είναι όλα και αν αξίζει, να ζούμε μόνο για να δουλεύουμε. Σύμφωνα με την Οικονομολόγο και Καθηγήτρια του Johns Hopkins Carey Business School, Christina DePasquale, η πανδημία μας δίδαξε επίσης, ότι μπορούμε να ζήσουμε και με λιγότερα υλικά αγαθά. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στο τέλος του 2020, το χρέος των πιστωτικών καρτών, παρουσίασε μείωση, κάτι το οποίο θεωρείται ανήκουστο για περίοδο ύφεσης. Οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν δηλαδή, ότι δεν είναι τόσο σημαντικά κάποια είδη πολυτελείας, όπως καινούρια ρούχα, διακοπές και προϊόντα υψηλής τεχνολογίας, άρα μάλλον θα μπορούσαν να ζήσουν και με λιγότερα χρήματα (Rienzi, 2021). Θυμίζουμε ότι η στάση των ανθρώπων (*attitudes*), κατά τους Makimoto & Manners (1997), είναι το πρώτο πράγμα που πρέπει να αλλάξει, έτσι ώστε να κυριαρχήσει ο ψηφιακός νομαδισμός. Η DePasquale αναφέρει επίσης, ότι από τη στιγμή που οι υπάλληλοι κλήθηκαν να επιστρέψουν στις θέσεις τους, έθεσαν τους εαυτούς σε έναν κίνδυνο, για τον οποίο δεν πληρώνονταν. Τα Οικονομικά λένε όμως ότι, όταν υπάρχει υψηλός κίνδυνος (*risk factor*), ο υπάλληλος πρέπει να πληρωθεί παραπάνω. Αυτό δεν έχει γίνει μέχρι στιγμής. Τη στιγμή λοιπόν που αναθεωρούμε κάποια πράγματα, έρχεται η τεχνολογία, που πάντα ήταν ένας από τους μεγαλύτερους συμμάχους του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, κάτι στο οποίο άλλωστε συμφωνούν και ο Μαρξ και ο Βέμπερ. Ο τελευταίος μάλιστα γράφει χαρακτηριστικά: «*Η εξέλιξη των επιστημών ... και της τεχνικής που στηρίζεται σ' αυτές δέχεται εξάλλου τώρα σπουδαία προώθηση από τα καπιταλιστικά αυτά συμφέροντα στην πρακτική οικονομική εφαρμογή της*» (Weber, 2006, σ. 21). Έρχεται λοιπόν η τεχνολογία και μας δίνει την εξής επιλογή: ή συνεχίζουμε να δουλεύουμε εξ αποστάσεως, προκειμένου να μην ερχόμαστε σε επαφή με το τοξικό (ή επικίνδυνο λόγω του COVID-19) περιβάλλον που επικρατεί στην εταιρεία μας ή παραιτούμαστε και δουλεύουμε ως Ελεύθεροι Επαγγελματίες, αποφασίζοντας εμείς πόσο και πότε θα δουλεύουμε, προκειμένου να αποφύγουμε το burnout. Αμφότερα βέβαια ικανοποιούν πλήρως τις επιχειρήσεις. Εδώ βέβαια, αξίζει να αναφέρουμε μία ακόμη εξέλιξη της πανδημίας, τόσο απρόσμενη όσο και θετική (κατά την άποψή μας).

Καταρχάς αφορά εργαζόμενους, των οποίων η φυσική παρουσία είναι απαραίτητη. Αναφερόμαστε στους εργαζόμενους αποθηκών της Amazon στη Νέα Υόρκη και στην απόφασή τους να συγκροτήσουν Σωματείο, για πρώτη φορά, έτσι ώστε να μπορέσουν να διεκδικήσουν καλύτερους μισθούς και παροχές, απέναντι στον 2^ο μεγαλύτερο εργοδότη στις ΗΠΑ. Η χρονική στιγμή δε, κάθε άλλο παρά τυχαία είναι, καθώς παρατηρείται μία αύξηση στις εργατικές διεκδικήσεις, η οποία αποδίδεται στην πανδημία και στα θέματα ασφάλειας εργαζομένων που ανέκυψαν, τα οποία και τους κινητοποίησαν (Sherman, 2022). Να αναφέρουμε εδώ, ότι ένα χρόνο πριν ξεσπάσει η πανδημία, οι Γερουσιαστές Elizabeth Warren και Bernie Sanders είχαν στείλει επιστολή στον CEO της Εταιρείας, στην οποία εξέφραζαν την ανησυχία τους για την «ενδεχομένως παράνομη και αντισυνδικαλιστική συμπεριφορά της» (Johnson, 2018). Διαβάζοντας λοιπόν πρόσφατα ότι, η Amazon προσέφερε ως επιβράβευση στους εργαζόμενους μίας αποθήκης της που δούλεψαν την Κυριακή του Πάσχα, τη συμμετοχή σε κλήρωση, στην οποία το έπαθλο, ήταν νερό ή σόδα και γλυκό ή πατατάκια, αξίας περίπου \$2 (Mellor, 2022), ευελπιστούμε ότι ο κ. Bezos θα αναγκαστεί στο μέλλον να δώσει κάτι παραπάνω, με την πίεση του Σωματείου.

Προτού ολοκληρώσουμε το κεφάλαιο, οφείλουμε να αναφερθούμε και σε μία άλλη «ευθύνη» του καπιταλισμού. Όλες οι έρευνες, συμπεριλαμβανομένης και της δικής μας, συμφωνούν ότι οι περισσότεροι Ψ.Ν. είναι κάτοχοι ισχυρών διαβατηρίων. Από που ξεκίνησε όμως αυτό; Έχουμε ήδη αναφέρει πως από τον 15^ο αιώνα και μετά, οι Ευρωπαίοι κυριάρχησαν σε όλους τους ωκεανούς του κόσμου και κατέκτησαν τις πολιτιστικά λιμνάζουσες, κατά τον McNeil (2007): Αμερική, Υποσαχάρια Αφρική, Ν.Α. Ασία και Αυστραλία. Αυτό που δεν αναφέραμε, ήταν ότι σε αυτές τις περιοχές οικοδόμησαν αποικιακές αυτοκρατορίες, μέσω των οποίων αυξήθηκαν οι συναλλαγές, η συσσώρευση κεφαλαίων και οι επενδύσεις, κάνοντας ορισμένους μελετητές, να θεωρούν ότι τότε τέθηκαν τα θεμέλια του εμπορικού καπιταλισμού (Παπαθανασίου, 2001, σ. 31). Ξεκίνησαν οι Πορτογάλοι και οι Ισπανοί, προσπαθώντας να βρουν νέους εμπορικούς δρόμους προς την Ανατολή, καθώς στον τότε γνωστό εμπορικό δρόμο της Μεσογείου κυριαρχούσαν Άραβες και Ιταλοί. Συνεπώς τα κίνητρα ήταν κυρίως οικονομικά, αλλά δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η δημογραφική ανάπτυξη εκείνης της περιόδου, καθιστούσε έντονη την ανάγκη εύρεσης νέων εδαφών για τους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς.

Οι Πορτογάλοι ανακάλυψαν τον θαλάσσιο δρόμο που έφτανε στις Ινδίες, περνώντας από τα νότια παράλια της Αφρικής και εγκατέστησαν οχυρά και εμπορικούς σταθμούς. Οι Ισπανοί ανακάλυψαν την Αμερική, ενώ καταλήστευσαν και κατέστρεψαν τους αυτόχθονες (Ινδιάνους) στα κεντρικά και νότια της ηπείρου (Παπαθανασίου, 2001, σσ. 34-35). Σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε, ότι δε βλέπουμε και μεγάλες διαφορές από τις νομαδικές επιδρομές των περασμένων αιώνων. Προς τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και μέχρι τον 19^ο, κυριάρχησαν νέες και ανταγωνιστικές μεταξύ τους δυνάμεις: Ολλανδοί, Άγγλοι και Γάλλοι. Οι πρώτοι ενδιαφέρθηκαν κυρίως για την ίδρυση εμπορικών σταθμών και όχι αποικιών. Οι Άγγλοι, ευνοημένοι από πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στη χώρα τους, κυριάρχησαν σε Β. Αμερική, Δ. Αφρική και ΝΑ Ασία, όπου και δημιούργησαν αποικίες εγκατάστασης. Το 1783, οι αποικίες της Β. Αμερικής, στις οποίες είχαν μεταναστεύσει μεγάλος αριθμός Άγγλων και άλλων Ευρωπαίων προτεσταντών, αποσχίστηκαν από τη μητρόπολη και συγκρότησαν τις (πρώτες) ΗΠΑ. Στη Δ. Αφρική οι αποικίες διατηρήθηκαν, ενώ η Ινδία αντιμετωπίστηκε τελείως διαφορετικά. Εκεί, οι Άγγλοι με παρουσία στρατού, λειτούργησαν ως φρουροί και έθεσαν τις βάσεις για τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό⁴⁶ του 19^{ου} αιώνα, όταν πια πανίσχυροι, λόγω της Βιομηχανικής Επανάστασης, στράφηκαν προς περιοχές της Αφρικής, της Ασίας και του Ειρηνικού, τις οποίες κατέστησαν είτε πλήρεις αποικίες, είτε προτεκτοράτα. Τέλος, οι Γάλλοι εξαπλώθηκαν επίσης σε Β. Αμερική και Δ. Αφρική (αποικίες εγκατάστασης), Καραϊβική (αποικίες φυτειών) και Ασία (εμπορικοί σταθμοί), ενώ εφάρμοσαν τακτική πολιτισμικής αφομοίωσης των αποικιοκρατούμενων (Παπαθανασίου, 2001, σσ. 67-68). Ο πολυετής αποικιακός ανταγωνισμός τους με τους Άγγλους, οδήγησε στον Επταετή Πόλεμο (1756 – 1763), όπου και έχασαν τον Καναδά και σχεδόν όλες τις αποικίες τους στην Β. Αμερική. Την ίδια περίοδο, μία νέα και ανερχόμενη δύναμη στην Ευρώπη, οι Ρώσοι εδραίωσαν την κυριαρχία τους στη Σιβηρία και απέκτησαν πρόσβαση στον Ειρηνικό Ωκεανό (Ράπτης, 1999, σ. 206), ενώ Γερμανοί και Ιταλοί μπήκαν στο αποικιοκρατικό παιχνίδι στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Για να έχουμε μία εικόνα: «Το 1900 οι ευρωπαϊκές δυνάμεις ήλεγχαν το 90,4% της

⁴⁶ Η τάση μίας κοινωνίας να θέσει υπό τον έλεγχο ή υπό την εξουσία της μίαν άλλη κοινωνία (Παπαθανασίου, 2001, σ. 110).

Αφρικής, το 98,9% της Πολυνησίας, το 56,5% της Ασίας και το 27,6% της Αμερικής» (Ράπτης, Γενική Ιστορία της Ευρώπης, 2000, σ. 117).

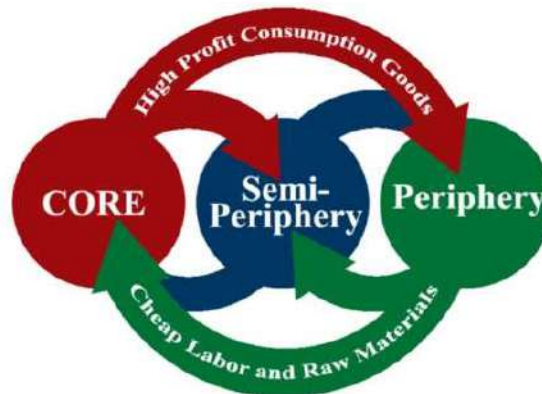
Όλα τα παραπάνω, αποικισμός και διεξαγωγή εμπορίου, γίνονταν κυρίως από μετοχικές εμπορικές εταιρείες που λειτουργούσαν υπό την αιγίδα του κάθε κράτους (όπως η «Εταιρεία των Ινδιών» της Γαλλίας και η «Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών» της Αγγλίας). Αξίζει να αναφερθούμε δε στον τρόπο που διεξαγόταν το εμπόριο: Καταρχάς, η Αφρική προμήθευε τον Νέο Κόσμο με δωρεάν εργατικό δυναμικό (δούλοι). Οι δούλοι εργάζονταν στα (κατακτημένα) εδάφη των αποικιών, τα οποία παρήγαν προϊόντα και πρώτες ύλες που αποστέλλονταν στις μητροπόλεις. Οι μητροπόλεις τα επεξεργάζονταν και τα πουλούσαν πίσω στις αποικίες. Αυτό το τριγωνικό εμπόριο, διεξαγόταν δε σε μονοπωλιακές συνθήκες, καθώς οι αποικίες όφειλαν να εισάγουν και να εξάγουν προϊόντα, αποκλειστικά ή κατά προτίμηση, από τις μητροπόλεις (Παπαθανασίου, 2001, σ. 63). Όταν καταργήθηκε η δουλεία (δεκαετία 1830), το πρόβλημα λύθηκε με την καταναγκαστική εργασία.

Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, ο ⁴⁷Wallerstein, στο έργο του: *The Modern World-System*, ερμήνευσε την ιστορία της παγκόσμιας οικονομίας, σα μία σχέση ασύμμετρης οικονομικής αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε περιοχές του πλανήτη, που ξεκίνησε τον 16^ο αιώνα και οδήγησε στην επικράτηση του ευρωπαϊκού καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Κατέταξε τα κράτη σε τρεις ζώνες παγκόσμιας οικονομίας (κεντρική, ημι – περιφερειακή και περιφερειακή). Όπως φαίνεται στην (Εικόνα 12), τα κράτη που ανήκουν σε περιφέρεια και ημι – περιφέρεια τροφοδοτούν το κέντρο με εργατικό δυναμικό και πρώτες ύλες, με τα οποία το κέντρο φτιάχνει προϊόντα και στη συνέχεια τους τα πουλάει. Καθώς τα κράτη ανταγωνίζονται μεταξύ τους, το κέντρο συνεχώς μετατοπίζεται. Όπως είδαμε και νωρίτερα, οι χώρες της Ιβηρικής χερσονήσου, αποτελούσαν το κέντρο κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα και η νότια Αμερική την ημι – περιφέρεια. Η Αμερική (βόρεια και νότια) εξακολούθησε να αποτελεί ημι – περιφέρεια τον 17^ο και 18^ο αιώνα, το κέντρο όμως μετατοπίστηκε στην Ολλανδία και στη συνέχεια στην Αγγλία. Τον 19^ο αιώνα τον ρόλο

⁴⁷ Immanuel Wallerstein (1930 – 2019): Αμερικανός Κοινωνιολόγος και Οικονομικός Ιστορικός, ο οποίος ανέπτυξε την Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων, όπου περιγράφει πως η παγκοσμιοποίηση και η οικονομία της αγοράς των ισχυρών χωρών λειτουργούν, ως εργαλεία καταπίεσης των πιο αδύναμων (<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0183.xml>).

της περιφέρειας ανέλαβε η Ασία, όταν οι Ευρωπαίοι αποφάσισαν να κατακτήσουν ολόκληρες περιοχές της (Παπαθανασίου, 2001, σσ. 65-66), ενώ τον 20^ο, το κέντρο είχε μετατοπιστεί πλέον στις ΗΠΑ. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα οι ζώνες του Wallerstein είχαν διαμορφωθεί, όπως δείχνει η (Εικόνα 13) (αν και λείπει η Ρωσία).

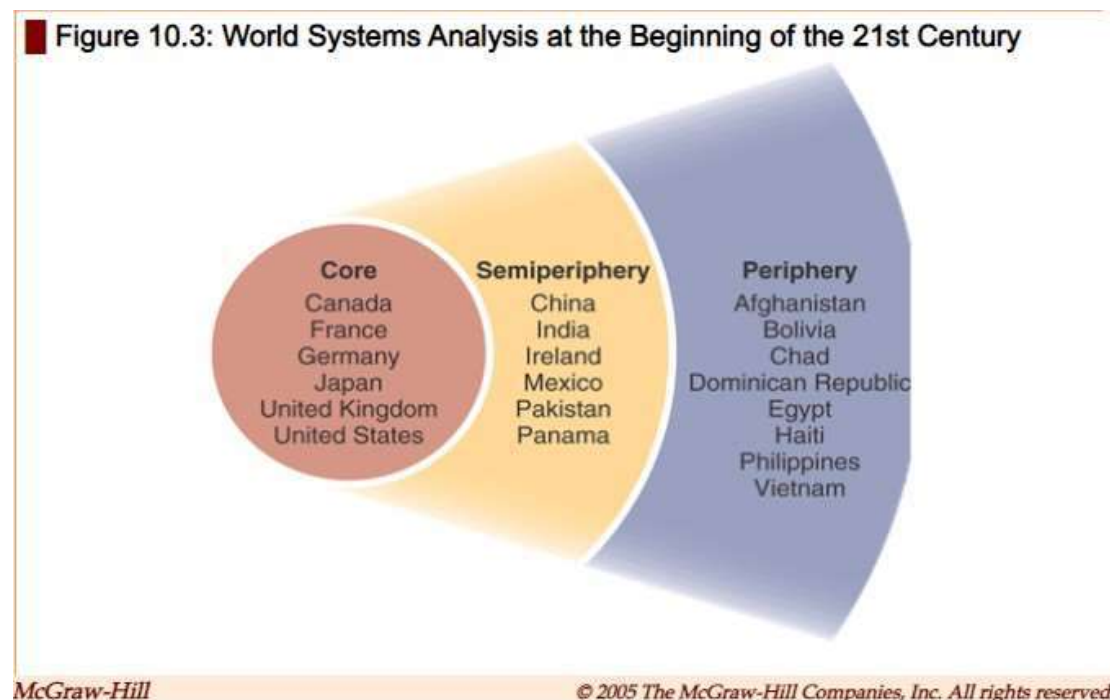
Periphery Role in the World Systems Theory

Wallerstein's World System Theory Model

Εικόνα 12

Ο ρόλος της περιφέρειας στη Θεωρία των Κοσμοσυστημάτων (απόκομμα οδόνης)
 Πηγή: <https://medium.com/@kendallgrace15/periphery-role-in-the-world-systems-theory-fa5d291cac55> (2022)

Εικόνα 13

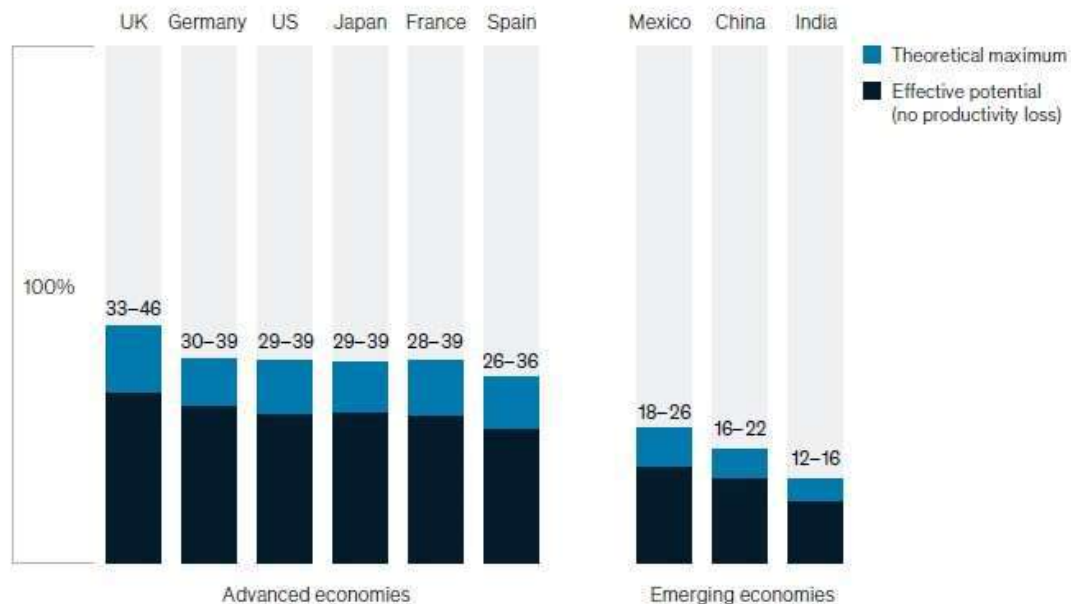
Η Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων στις αρχές του 21^{ου} αιώνα (απόκομμα οδόνης)
 Πηγή: McGraw Hill (2022)

Παρατηρούμε λοιπόν ότι, οι κύριες χώρες καταγωγής των Ψ.Ν. της έρευνάς μας, είναι οι χώρες του πυρήνα του παραπάνω σχήματος. Τα ισχυρά τους διαβατήρια και όχι μόνο, είναι απόρροια της οικονομικής εκμετάλλευσης χωρών της ημι – περιφέρειας και περιφέρειας, ενώ παράλληλα τους εξασφαλίζουν άνετη πρόσβαση σε αυτές, σα να επιστρέφουν στις πρώην αποικίες τους. Παρατηρούμε επίσης, ότι Ινδία, Κίνα και Μεξικό βρίσκονται στην ημι-περιφέρεια (αν και κατά την άποψή μας αυτό θα αλλάξει σύντομα για τις δύο πρώτες). Θυμίζουμε ότι το 2020, οι περισσότεροι μετανάστες στις ΗΠΑ προέρχονταν από Μεξικό, Ινδία και Κίνα. Τέλος, με έκπληξη διαπιστώσαμε ότι υπάρχει ομοιότητα του πίνακά μας (Πίνακας 4) με το σχήμα του Wallerstein, όπου εντοπίσαμε μία κυκλική κίνηση ανθρώπινου δυναμικού ανάμεσα σε ΗΠΑ – Μεξικό, Ρωσία – Γεωργία / Ουκρανία και Γαλλία – Ισπανία (η πρώτη αντιπροσωπεύει τον πλούσιο ευρωπαϊκό Βορρά και η δεύτερη τον φτωχό Νότο). Άνθρωποι μετακινούνται από ημι-περιφέρεια και περιφέρεια προς το κέντρο, όπου το φτηνό εργατικό δυναμικό των μεταναστών συντελεί στη δημιουργία ανταγωνιστικών προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ οι προνομιούχοι μετανάστες συνεισφέρουν στην αύξηση του οικονομικού και ανθρώπινου κεφαλαίου. Την ίδια στιγμή, οι κάτοικοι του κέντρου, μετακινούνται προς χώρες της ημι – περιφέρειας και περιφέρειας, αναζητώντας μία ποιότητα ζωής. Έχουν όλα τα εφόδια να βρουν μία δουλειά που τους προσφέρει μία αξιοπρεπή διαβίωση. Ο ανταγωνισμός είναι όμως μεγάλος στο κέντρο, καθώς στην αγορά εργασίας προστίθενται και οι προνομιούχοι μετανάστες, με αποτέλεσμα οι μισθοί και οι παροχές να μειώνονται ή στην καλύτερη περίπτωση να μένουν σταθερά και τα ενοίκια να αυξάνονται. Παράλληλα και καθώς η ψηφιακή εργασία είναι φθηνότερη γι’ αυτές, οι εταιρείες ή οι πλατφόρμες εργασίας (που όπως είδαμε, οι περισσότερες προέρχονται από χώρες του κέντρου), προσφέρουν τη δυνατότητα στους κατοίκους του, να δουλέψουν απομακρυσμένα. Από τη στιγμή όμως που αυτοί οι άνθρωποι δε βγάζουν περισσότερα λεφτά έτσι, οι περιφερειακές χώρες, όπου το κόστος ζωής είναι χαμηλότερο, είναι η καλύτερη δυνατή επιλογή. Με τη δημιουργία αυτού του παράλληλου εργασιακού σύμπαντος, οι χώρες και οι επιχειρήσεις του πυρήνα, «εξάγουν» την οντότητα των εργαζομένων τους, χωρίς να χάνουν όμως το οικονομικό κεφάλαιο – capital drain (π.χ. από τη φορολογία τους) ή το ανθρώπινο κεφάλαιο - brain drain, που αυτοί κατέχουν. Διατηρούν έτσι την παγκόσμια κυριαρχία τους στις αγορές, αφήνοντας πίσω τις

επιχειρήσεις των αναπτυσσόμενων οικονομιών (ημι-περιφέρεια και περιφέρεια), που δε μπορούν να τις ανταγωνιστούν στην παγκόσμια ψηφιακή οικονομία. Αυτό, μεγαλώνει περαιτέρω το ψηφιακό χάσμα μεταξύ τους και αυξάνει τις οικονομικές ανισότητες (International Labour Organization, 2021, σ. 69). Στην *Εικόνα 14* αποτυπώνεται πολύ καθαρά αυτό το χάσμα, καθώς στην Ινδία για παράδειγμα, η πλειονότητα της εργατικής δύναμης των 464εκ. ανθρώπων, απασχολείται στους τομείς του λιανεμπορίου και της γεωργίας, όπου απαιτείται φυσική παρουσία (Lund, Madgavkar, Manyika, & Smit, 2020, σ. 7).

Labor forces in advanced economies can spend more time working remotely than workforces in emerging economies.

Potential share of time spent working remotely by country, %

Note: The theoretical maximum includes all activities not requiring physical presence on-site; the effective potential includes only those activities that can be done remotely without any loss of effectiveness. Model based on more than 2,000 activities across more than 800 occupations.
Source: McKinsey Global Institute analysis.

Εικόνα 14

Δινητικό μερίδιο (%) του χρόνου που καταναλώνεται σε εξ αποστάσεως εργασία ανά χώρα (απόκομμα οδόντης)

Πηγή: www.mckinsey.com (2022)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όσα αναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, διαμορφώνουν κατά την άποψή μας μία θολή εικόνα, την οποία θα επιχειρήσουμε να κάνουμε λίγο πιο διαυγή, ώστε να είμαστε σε θέση να βγάλουμε και κάποια συμπεράσματα, οδεύοντας προς το τέλος της παρούσας εργασίας.

Ας ξεκινήσουμε από το πρώτο κεφάλαιο, όπου είδαμε την πρώτη επανάσταση στην ανθρώπινη ιστορία, όταν ο περιπλανώμενος άνθρωπος (κυνηγός), «δέθηκε» με τη γη του (γεωργός), σε αντίθεση με έναν άλλον συνάνθρωπό του, που γεννήθηκε τυχαία κάποια χιλιόμετρα μακριά, όπου η γη δεν ήταν τόσο εύφορη. Ο τελευταίος ήταν αναγκασμένος να μετακινείται συνεχώς, ώστε να έχει τροφή αυτός και το κοπάδι του (βοσκός - κτηνοτρόφος). Μέσα από συνεχείς αλληλεπιδράσεις ο ένας γνώρισε τον άλλον, ο φιλήσυχος γεωργός προσπάθησε να οργανώσει την κοινότητά του, ώστε να την προστατέψει από τις επιδρομές του σκληραγωγημένου νομάδα, όταν οι καιροί ήταν δύσκολοι ή να ανταλλάξει τεχνολογικά επιτεύγματα εν καιρώ ειρήνης. Στα χιλιάδες χρόνια που ακολούθησαν δημιουργήθηκαν διάφοροι πολιτισμοί, κάποιων τα επιτεύγματα τα θαυμάζουμε μέχρι σήμερα, κάποιων άλλων δυστυχώς όχι. Γύρω στον 15^ο αιώνα μ.Χ. ο νομάδας όπως τον γνωρίσαμε παραπάνω, έπαψε να αποτελεί κίνδυνο για τις εγκατεστημένες κοινωνίες, καθώς ηττήθηκε από εγκατεστημένους πολιτισμούς (πρώην νομαδικούς), με τη βοήθεια της τεχνολογίας και των πανδημιών. Ξεκίνησε έτσι μία νέα περίοδος στην ανθρώπινη ιστορία, με επίκεντρο την ευρωπαϊκή ήπειρο, όπου και έλαβε χώρα μία ακόμη μεγάλη επανάσταση: η Βιομηχανική, που περικλείει τη μετατροπή μίας οικονομίας που βασιζόταν στη γεωργία, από τη νεολιθική περίοδο, σε μία οικονομία, που βασιζόταν στη βιομηχανία. Ο ιστορικός Eric Hobsbawm δε, χαρακτήρισε τη Βιομηχανική Επανάσταση ως: *«την πλέον βαθιά αναταραχή της ανθρώπινης ύπαρξης στην παγκόσμια ιστορία που έχει καταγραφεί σε τεκμήρια»* (Teich, 2008, σ. 75). Βεβαίως και πάλι τα εργοστάσια δεν είχαν δουλειές για όλους. Έτσι, για κάποιους ανθρώπους η μετανάστευση ήταν και πάλι η μόνη λύση. Ο τόπος όμως εξακολουθούσε να αποτελεί σημείο αναφοράς, καθώς η εργασία ήταν σε άμεση συνάρτηση με αυτόν (χωράφι, εργαστήριο, βιοτεχνία, εργοστάσιο).

Ο 21^{ος} αιώνας όμως με τα εντυπωσιακά του επιτεύγματα σε τεχνολογία και επικοινωνίες, κατάφερε να κλονίσει την παντοδυναμία του τόπου αλλά και του χρόνου, με τη δημιουργία του «κυβερνοχώρου»⁴⁸. Η ραγδαία ανάπτυξη του Internet, διευκόλυνε την επικοινωνία, την πληροφορία, το εμπόριο, τις μετακινήσεις, τις χρηματικές συναλλαγές, μειώνοντας εντυπωσιακά τους χρόνους που απαιτούνταν παλαιότερα. Η εργασία δε θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από αυτές τις αλλαγές. Μάλιστα, ο Rifkin⁴⁹ υποστηρίζει πως, οι συνέπειες που θα επιφέρει η νέα τεχνολογία στη μεταποίηση και τις υπηρεσίες, θα είναι αντίστοιχες των συνεπειών που υπέστη ο αγροτικός τομέας, όταν με την εισαγωγή μηχανών, αχρηστεύθηκε η εργασία χιλιάδων αγροτών (αρχές 20^{ου} αιώνα) (Τσάμπρα, 2013, σ. 224). Στον τομέα της εργασίας λοιπόν, παρατηρούμε το εξής: κάποιοι άνθρωποι εξακολουθούν να έχουν μία δουλειά, η οποία απαιτεί τη φυσική τους παρουσία, σχετίζεται δηλαδή άμεσα με τον τόπο και να απολαμβάνουν τις παροχές, που θεσμοθετήθηκαν τα περασμένα χρόνια (ωράριο, υγειονομική ασφάλιση κλπ). Κάποιοι άλλοι, όπως σε όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, χρειάζεται να μετακινηθούν εντός ή εκτός της χώρας τους, για να βρουν μια τέτοια δουλειά. Ανάμεσα σε αυτούς που επιλέγουν να αλλάξουν χώρα, κάποιοι είναι σε καλύτερη οικονομική κατάσταση και ξεκινούν με κάποια εφόδια (γνώσεις ή χρήματα) και κάποιοι όχι, καταλήγοντας στη χειρότερη περίπτωση θύματα δουλεμπόρων και στην καλύτερη, παράνομοι και ανασφάλιστοι μετανάστες που κάνουν δουλειές, που δεν απαιτούν κάποια ειδίκευση και πληρώνουν λίγα χρήματα. Σε αυτούς που δε μπορούν ή δε θέλουν να αλλάξουν χώρα, αλλά επιλέγουν να μετακινούνται εντός αυτής, κάνοντας εποχιακές δουλειές, ανήκουν οι νομάδες που γνωρίσαμε, όπως ο Bob στις ΗΠΑ. Η μεγαλύτερη αλλαγή στην εργασία όμως αφορά τη δημιουργία μίας τρίτης κατηγορίας μεταναστών, των Ψ.Ν. και αυτό γιατί αυτοί αποδεσμεύονται πλήρως από τον τόπο. Μπορούν να εργαστούν από οπουδήποτε, από το σπίτι τους, από μια άλλη πόλη, χώρα, ήπειρο. Κι εδώ παρατηρούμε την ίδια δυαδικότητα, υπάρχει δηλαδή μία τεχνολογική ελίτ που

⁴⁸ Ένας εικονικός, πλασματικός χώρος που δημιουργείται με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή και συνήθως σε σύνδεση με το Internet (αγγλικά: cyberspace) (https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%BF%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CF%82&dq=).

⁴⁹ Jeremy Rifkin (1945 -): Αμερικανός θεωρητικός των Οικονομικών και της Κοινωνιολογίας, που έχει γράψει για την επίδραση των επιστημονικών και τεχνολογικών αλλαγών στην οικονομία, το εργατικό δυναμικό, την κοινωνία και το περιβάλλον (<https://www.foet.org/about/jeremy-rifkin/>).

έχει εξειδικευμένες γνώσεις, για τις οποίες οι εταιρείες πληρώνουν καλά, τουλάχιστον προς το παρόν. Εδώ, θα μπορούσαμε να εντάξουμε τους υπαλλήλους εταιρειών που εργάζονται απομακρυσμένα και τους ελεύθερους επαγγελματίες που εντοπίσαμε στην έρευνά μας. Αυτή η ομάδα έχει το προνόμιο να μπορεί να ταξιδεύει πολύ, αν το θέλει και συνήθως επιλέγει προορισμούς με χαμηλό κόστος ζωής, όπως ο Mike. Το άλλο σκέλος, αφορά μία παγκόσμια ψηφιακή εργατική δύναμη, η οποία έχει βασικές γνώσεις, πρόσβαση στο διαδίκτυο και τον κατάλληλο εξοπλισμό και επιλέγει τη μικροεργασία που προσφέρουν οι πλατφόρμες, είτε για να συμπληρώσει το εισόδημά της, ή γιατί η εργασία από το σπίτι είναι η μόνη επιλογή για προσωπικούς / οικογενειακούς λόγους, όπως ο Jared και η Don αντίστοιχα, αλλά και όσοι ζουν σε αναπτυσσόμενες οικονομίες (International Labour Organization, 2021, σ. 243).

Έχουμε ήδη αναφερθεί εκτενώς στα χαρακτηριστικά της ψηφιακής εργασίας και θεωρούμε ότι εύκολα κατανοεί κάποιος, ποιους ωφελεί πραγματικά. Επαναλαμβάνουμε ότι δεν θεωρούμε τον καπιταλισμό υπεύθυνο για όλα, είναι γεγονός όμως, ότι αφενός εντείνει τις ανισότητες και δημιουργεί συνθήκες, που ωθούν όλο και περισσότερους ανθρώπους στη μετανάστευση. Ακόμα και αυτούς που ζουν σε χώρες που παραδοσιακά ήταν χώρες προορισμού μεταναστών. Αφετέρου, χρησιμοποιεί τις τεχνολογικές εξελίξεις, για να επιτύχει όλο και χαμηλότερο εργατικό κόστος. Σε αυτό το πλαίσιο, άνθρωποι μετακινούνται, προσπαθώντας να προσαρμοστούν σε αυτήν τη νέα πραγματικότητα. Ανάμεσά τους, κάποιοι είναι προνομιούχοι και κάποιοι όχι, ενώ έχει αναδυθεί και αναπτύσσεται συνεχώς μία ομάδα που είναι μερικώς ή πλήρως αποδεσμευμένη από τον φυσικό χώρο της εργασίας, οι Ψ.N.. Κι εδώ ισχύει ο διαχωρισμός προνομιούχων και μη. Είναι δηλαδή σα να βρισκόμαστε σε ένα μεταβατικό στάδιο, όπου η παλιά μορφή της εργασίας συνυπάρχει με την καινούρια, καθώς δε μπορούν όλοι να εργαστούν απομακρυσμένα, ενώ υπάρχει κι ένας συνδυασμός φυσικής και ψηφιακής εργασίας, που αποτυπώνεται στο υβριδικό μοντέλο⁵⁰ και στις location-based platforms (κλάδοι ταξί και delivery).

⁵⁰ Αφορά τον συνδυασμό απομακρυσμένης εργασίας και εργασίας στο γραφείο (<https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/whats-next-for-remote-work-an-analysis-of-2000-tasks-800-jobs-and-nine-countries>).

Κι ενώ ο νομαδισμός είχε πάψει να μας απασχολεί, ξαφνικά αναβιώνει και πάλι μέσα από αυτόν τον μετασχηματισμό. Οι νέοι αυτοί εργαζόμενοι αντισταθμίζουν τις παροχές που σταδιακά χάνουν, με την ελευθερία και τις εμπειρίες που προσφέρει η νομαδική ζωή. Ίσως να είχαν δίκιο οι Makimoto & Manners (1997), όταν έγραφαν ότι η φλόγα υπάρχει ακόμη... Επίσης, έχουν κάποια κοινά σημεία με τους παραδοσιακούς νομάδες, οι οποίοι, να θυμίσουμε, ότι ζουν μία ζωή χωρίς βιασύνη, περιφρονούν τα υλικά αγαθά, είναι ανεξάρτητοι από τον έλεγχο των κυβερνήσεων, επικεντρώνονται στη φύση και σε πνευματικές αναζητήσεις, ενώ δίνουν μεγάλη σημασία στη φυλή και την κοινοκτημοσύνη (Makimoto & Manners, 1997, σ. 216). Όλα αυτά, τα έχουμε εντοπίσει και στους Ψ.Ν. μας αν και με διαφορετική μορφή: η «φυλή» τους (*tribalism*), έρχεται σε επαφή μέσω των Social Media, τα οποία χρησιμοποιεί για να μοιραστεί γνώσεις, πληροφορίες και να αλληλοβοηθηθεί (αυτό, το είδαμε πολύ έντονα στα Facebook Groups, στα οποία γίναμε μέλη). Μία μορφή κοινοκτημοσύνης δε, αποτυπώνεται στην προτίμηση στην οικονομία διαμοιρασμού (*sharing economy*). Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι ο ψηφιακός νομαδισμός αποτελεί μία εξέλιξη του παραδοσιακού νομαδισμού, κυρίως γιατί επιστρέφουμε σε μία κατάσταση, όπου ο άνθρωπος δεν είναι πια «δεμένος» με τον τόπο. Οι συνθήκες αναβίωσής του όμως, οφείλονται στον καπιταλισμό και πιθανότατα θα αναπτυχθεί περαιτέρω μέσω αυτού. Ίσως γι' αυτό άλλωστε οι Ψ.Ν. ξεκίνησαν από τη Δύση, σε αντίθεση με τους πρώτους νομάδες που ξεκίνησαν από την Ανατολή (!). Δε θα πρέπει να ξεχνάμε επίσης, πως γι' άλλη μια φορά στην ανθρώπινη ιστορία, καταλυτικό ρόλο στις εξελίξεις έπαιξαν η τεχνολογία και μία πανδημία. Καθώς όμως πρόκειται για ένα σχετικά νέο κοινωνικό φαινόμενο, αποτελεί πραγματικά μεγάλη πρόκληση να δούμε, εάν θα προκαλέσει μία ακόμη επανάσταση στην ανθρώπινη συμπεριφορά, αντίστοιχη αυτής που συνέβη 10.000 χρόνια πριν, όταν οι άνθρωποι «δέθηκαν» με τη γη και σταμάτησαν να περιπλανώνται. Βέβαια, θα πρέπει να έχουμε πάντοτε στο μυαλό μας εκείνη την ακούσια συνέπεια του καπιταλισμού για τη δύναμη του τόπου, στην οποία αναφέρεται ο Sennett (2010) και με την οποία συμφωνεί και η Λεοντίδου, όταν γράφει ότι: «...ο κυβερνοχώρος δεν αδυνατίζει το τοπικό. Αντίθετα μάλιστα, ενισχύει την αναζήτηση της τοπικής ταυτότητας...» (Λεοντίδου, 2011, σ. 302). Ίσως κι εδώ όμως να λαμβάνει χώρα άλλη μία μετάβαση: από την παραδοσιακή κοινότητα στη

σύγχρονη, που και αυτή έχει υπερβεί τον τόπο (*non-place communities*) και τη συναντούμε στα Social Media (Λεοντίδου, 2011, σ. 245).

Πρόκληση αποτελεί επίσης, να διαπιστώσουμε εάν αυτός ο εναλλακτικός τρόπος ζωής είναι εφικτός για περισσότερους ανθρώπους, δεδομένων των αντικειμενικών δυσκολιών που έχουμε αναφέρει, όπως η μοναξιά και η δημιουργία οικογένειας, για την ελίτ και η οικονομική ανασφάλεια του νέου προλεταριάτου. Προκλήσεις υπάρχουν και για την ίδια την εργασία, καθώς βλέπουμε ότι προοδευτικά δε θα υπάρχει ζήτηση για ενδιάμεσα στελέχη και πως ο εργαζόμενος σταδιακά χάνει όλο και περισσότερη γνώση (προς όφελος μιας μικρής αναλογικά ομάδας). Είναι δηλαδή σα να κλείνει ο κύκλος που ξεκίνησε με τη Βιομηχανική Επανάσταση και συνεχίστηκε με τον Τεϋλορισμό. Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά γράφει η Αντωνοπούλου στο κεφάλαιο για τον Marx: «... η ιστορία του κεφαλαίου είναι η ιστορία της αποειδίκευσης της εργασίας. Κάθε στάδιο ανέλιξης του καπιταλισμού συνοδεύεται από πιο σύνθετη τεχνολογία, η οποία ενσωματώνεται στις μηχανές και συντελεί στην περαιτέρω αποειδίκευση της εργασίας» (Αντωνοπούλου, 2011, σ. 151). Η διαχείριση της γνώσης αποτελεί πρόκληση και για τις επιχειρήσεις όμως, ιδίως αυτές που χρησιμοποιούν εξωτερικούς συνεργάτες. Τα δε κράτη, έχουν να αντιμετωπίσουν το σοβαρό θέμα της φορολογίας, καθώς ειδικά ο Ψηφιακός Ελεύθερος Επαγγελματίας, είναι σε θέση να αποφεύγει τη φορολογία, τόσο στη χώρα προορισμού, όσο και στη χώρα προέλευσης, ειδικά δε όταν παραμένει ανώνυμος ή πληρώνεται σε κρυπτονομίσματα, που είναι εκτός κρατικού ελέγχου. Προβλήματα προκύπτουν και με τη φορολόγηση των υπαλλήλων που δουλεύουν απομακρυσμένα: πρόσφατα στη Ρωσία, οι τοπικές διαδικτυακές εταιρείες διαμαρτυρήθηκαν ότι οι ξένες διαδικτυακές εταιρείες που απασχολούν Ρώσους πολίτες, δεν υποχρεούνται να παρακρατούν και να αποδίδουν φόρο στο κράτος, ούτε επιβαρύνονται με ασφαλιστικές εισφορές και αυτό τους δίνει φορολογικά πλεονεκτήματα (Tyutyuryukov & Guseva, 2021). Σύμφωνα με το *McKinsey Global Institute* δε, προκλήσεις έχουν να αντιμετωπίσουν και τα αστικά κέντρα, καθώς αν πηγαίνουν λιγότεροι άνθρωποι στο γραφείο τους καθημερινά, θα υπάρξουν οικονομικές συνέπειες από τη μείωση των μετακινήσεών τους (κατανάλωση βενζίνης, πωλήσεις αυτοκινήτων, εστιατόρια και καταστήματα του κέντρου που κέρδιζαν χρήματα από αυτούς). Οικονομικές συνέπειες θα υπάρξουν και για τη μεσιτική αγορά γραφείων

και διαμερισμάτων των αστικών κέντρων, καθώς οι εργαζόμενοι στρέφονται πλέον προς τα προάστια (αυξάνοντας έτσι τις τιμές των ενοικίων κι εκεί) (Lund, Madgavkar, Manyika, & Smit, 2020).

Αφήσαμε για το τέλος, τη σημαντικότερη ίσως πρόκληση: την έννοια της ελευθερίας, καθώς αναρωτιόμαστε εάν υπάρχει πράγματι ελευθερία του εργαζόμενου, όταν αυτός είναι υποχρεωμένος να αποδέχεται τα ηλεκτρονικά συστήματα ελέγχου, που του επιβάλλονται. Μήπως τελικά η ελευθερία αυτή είναι πλασματική, όπως η ελευθερία που έχει ο εργάτης, να πουλήσει την εργατική του δύναμη, μόνο εάν το θέλει, κάνοντας τον Marx να μιλάει για *οικονομικό εξαναγκασμό* και τον Weber για *(τυπικά) ελεύθερη εργασία*; Μήπως η ελευθερία ουσιαστικά αφορά εργοδότες, σαν τον ιδιοκτήτη της Figure 8 (βλ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΜΑΣ & ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ), που είναι περήφανος επειδή μπορεί να πληρώσει έναν εργαζόμενο, για 10 λεπτά δουλειάς και μετά να τον ξεφορτωθεί;

Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα που θέσαμε στην αρχή της παρούσας εργασίας, η Ελλάδα έχει επίσης σημαντικές προκλήσεις να αντιμετωπίσει, προτού φιλοξενήσει Ψ.Ν. Φυσικά και έχουμε μία όμορφη χώρα και μία τεχνογνωσία στον τουρισμό, την οποία θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε, ώστε να επιμηκύνουμε την εξάμηνη, στην καλύτερη περίπτωση, τουριστική σεζόν μας, μιας και ο καιρός μας βοηθά. Όμως οι Ψ.Ν., έστω και αυτό το μικρό κομμάτι τους, που συμμετείχε στην έρευνά μας, έδειξαν ότι γνωρίζουν πολύ καλά τι συμβαίνει στη χώρα μας, όσον αφορά τις υποδομές, τις υψηλές τιμές σε ενοίκια και εστίαση και τη γραφειοκρατία. Επίσης, ενώ έχουμε το προνόμιο, να μπορούμε να φιλοξενούμε Ψ.Ν. απ' όλη την Ευρώπη χωρίς Visa (λόγω Ε.Ε.), την ίδια στιγμή το ακυρώνουμε, υποχρεώνοντάς τους να πληρώνουν φόρους, μετά από 6 μήνες διαμονής (τουλάχιστον αυτό λέει το site για Ψ.Ν. που λειτουργεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Τουρισμού). Καθώς όμως η φορολογία είναι μέσα στο κόστος ζωής και το κόστος ζωής είναι καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή ενός προορισμού, πιστεύουμε ότι το θέμα, θα πρέπει να επανεξεταστεί από τις αρμόδιες αρχές το συντομότερο δυνατό. Ενώ γράφονταν οι τελευταίες γραμμές αυτής της εργασίας, η Airbnb ανακοίνωσε, ότι επιτρέπει στους υπαλλήλους της να ζουν και να δουλεύουν από οπουδήποτε, χωρίς μείωση αποδοχών. Μάλιστα, θα συνεργαστεί με συγκεκριμένους προορισμούς, ώστε να τους βοηθήσει να προσελκύσουν Ψ.Ν. (Airbnb, 2022). Όταν λοιπόν αποφασίσουμε να

πάρουμε αποτελεσματικά μέτρα για όλα τα παραπάνω, στη συνέχεια θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τα Social Media, ως κανάλι επικοινωνίας, για να ενημερώσουμε τους Ψ.Ν., ότι είμαστε σε θέση να τους υποδεχτούμε. Να θυμίσουμε εδώ, ότι η συντριπτική πλειοψηφία τους δε γνώριζε απολύτως τίποτα για τη Digital Nomad Visa. Εξίσου σημαντικό είναι επίσης, να ξεκαθαρίσουμε ως κοινωνία τη στάση μας προς τους μετανάστες. Οι Ψ.Ν. είναι μία ομάδα μεταναστών και δίνουν μεγάλη σημασία στην ανοχή της διαφορετικότητας. Υπενθυμίζουμε ότι το 37,01% ανέφεραν στα πλεονεκτήματα της χώρας που διέμεναν, τη ζεστή και φιλόξενη τοπική κοινωνία. Από την άλλη, η διάσημη ελληνική φιλοξενία έρχεται σε αντίθεση με τη ξеноφοβία που έχει κυριαρχήσει στην ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια. Η κατάσταση επιδεινώνεται περαιτέρω δε, με άρθρα του διεθνή τύπου που κατηγορούν την ελληνική Κυβέρνηση για παράνομα pushbacks (Fallon, 2022). Αναρωτιόμαστε κατά πόσο μπορεί να επιτύχει μία καμπάνια προσέλκυσης μεταναστών από τη Δύση, την ίδια ώρα που διώχνουμε βίαια, όπως μας κατηγορούν, τους μετανάστες που έρχονται από την Ανατολή. Ας κλείσουμε λοιπόν, όπως ξεκινήσαμε: με τον McNeil (2007) να μας θυμίζει, ότι η επαφή με τους ξένους είναι καταλυτική για την εξέλιξη των κοινωνιών κι ότι η πρόοδός τους, οφείλεται κατά πολύ σε αυτήν την αλληλεπίδραση, ειρηνική ή μη. Αρκεί να θυμηθούμε τις νομαδικές εισβολές, τις εμπορικές επαφές μεταξύ εγκατεστημένων και νομάδων, την αποικιοκρατία, τη μετανάστευση και τα ταξίδια εν γένει, για να κρίνουμε, αν θα αποδεχτούμε αυτήν τη νέα πρόκληση ή θα την απορρίψουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ:

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

- Aguila, E., Akhmedjonov, A., Basurto-Davila, R., Kumar, K., Kups, S., & Shatz, H. (2012). Causes of Migration from Mexico to the United States. Στο *United States and Mexico: Ties That Bind, Issues That Divide* (σσ. 37-48). USA: RAND Corporation. Ανάκτηση Μάρτιος 21, 2022, από <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mg985rc.15?seq=1>
- Airbnb. (2022, Απρίλιος 28). Airbnb's design for employees to live and work anywhere. Ανάκτηση Μάιος 10, 2022, από <https://news.airbnb.com/airbnbs-design-to-live-and-work-anywhere/>
- Anderson, I., & Anderson, A. (2021, Αύγουστος 16). How an American Couple Lives the Digital Nomad Life in Athens. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 29, 2021, από <https://greekreporter.com/2021/08/16/how-an-american-couple-lives-digital-nomad-life-athens/>
- Aroles, J., Bonneau, C., & Bhankaraully, S. (2022, Μάρτιος 8). Conceptualising 'Meta-Work' in the Context of Continuous, Global Mobility: The Case of Digital Nomadism. *Work, Employment and Society*, σσ. 1-18. Ανάκτηση Μάρτιος 19, 2022, από <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/09500170211069797>
- Associated Press. (2020, Ιούνιος 16). Americans are the unhappiest they've been in 50 years, poll finds. Ανάκτηση Μάρτιος 18, 2022, από <https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/americans-are-unhappiest-they-ve-been-50-years-poll-finds-n1231153>
- Behsudi, A. (2020). Tourism-dependent economies are among those harmed the most by the pandemic. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/12/impact-of-the-pandemic-on-tourism-behsudi.htm>
- Bennett, J. (2021, Απρίλιος 15). Fewer jobs have been lost in the EU than in the U.S. during the COVID-19 downturn. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/04/15/fewer-jobs-have-been-lost-in-the-eu-than-in-the-u-s-during-the-covid-19-downturn/>
- Bloomberg Businessweek. (2021, Δεκέμβριος 7). From the Great Resignation to Lying Flat, Workers Are Opting Out. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-12-07/why-people-are-quitting-jobs-and-protesting-work-life-from-the-u-s-to-china>
- Buchholz, K. (2020, Δεκέμβριος 10). The Most Popular Destinations for U.S. Travelers Abroad. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.statista.com/chart/18742/most-popular-destinations-with-us-travelers/>
- Buchholz, K. (2020, Οκτώβριος 14). Where 5G Technology Has Been Deployed. Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από <https://www.statista.com/chart/23194/5g-networks-deployment-world-map/>
- Chaplin, C. (Σκηνοθέτης). (1936). *Modern Times* [Ταινία]. Ανάκτηση Μάιος 2, 2022
- Cook, I. (2021, Σεπτέμβριος 15). Who Is Driving the Great Resignation? *Harvard Business Review*. Ανάκτηση Ιανουάριος 18, 2022, από <https://hbr.org/2021/09/who-is-driving-the-great-resignation>
- Corbley, A. (2021, Μάιος 21). Island Paradise Created for Digital Nomads is a Village With Free Wifi and Workspace. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 5, 2021, από

- <https://www.goodnewsnetwork.org/madeira-portugal-digital-nomad-village-remote-workers/>
- Digital Nomads Madeira Islands*. (n.d.). Ανάκτηση Σεπτέμβριος 6, 2021, από <https://digitalnomads.startupmadeira.eu/>: <https://digitalnomads.startupmadeira.eu/about-us/>
- Elvis, S. (2021, Μάιος 24). The 7 Lightest Laptops in 2021. Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από <https://www.makeuseof.com/tag/lightest-laptop/>
- Fallon, K. (2022, Φεβρουάριος 17). ‘It’s an atrocity against humankind’: Greek pushback blamed for double drowning. Ανάκτηση Απρίλιος 11, 2022, από <https://www.theguardian.com/global-development/2022/feb/17/its-an-atrocity-against-humankind-greek-pushback-blamed-for-double-drowning>
- Granovetter, M. (1973, Μάιος). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*(78), σσ. 1360-1380.
- Grava, D. (2016). Why do so many Mexican immigrants come to the United States? Ανάκτηση Μάρτιος 21, 2022, από <https://immigrantconnect.medill.northwestern.edu/blog/2017/03/16/why-do-so-many-mexican-immigrants-come-to-the-united-states/>
- Green, P. (2020, Φεβρουάριος 17). Disruptions of self, place and mobility: digital nomads in Chiang Mai, Thailand. *Mobilities*(15:3), σσ. 431 - 445. Ανάκτηση Ιούλιος 27, 2021, από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17450101.2020.1723253>
- Hancock, T. (2021, Δεκέμβριος 8). Lie Flat Meets the Great Resignation. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2021-12-08/what-s-happening-in-the-world-economy-lie-flat-meets-great-resignation>
- Harvey, D. (2015). *Δεκαεφτά αντιφάσεις και το τέλος του καπιταλισμού*. (Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Haydon, D., & Kumar, N. (2020, Σεπτέμβριος 21). Industries Most and Least Impacted by COVID-19 from a Probability of Default Perspective – September 2020 Update. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/blog/industries-most-and-least-impacted-by-covid19-from-a-probability-of-default-perspective-september-2020-update>
- Hermann, I., & Paris, C. (2020, Οκτώβριος 15). Digital Nomadism: the nexus of remote working and travel mobility. *Inf Technol Tourism*(22), σσ. 329-334. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από <https://link.springer.com/article/10.1007/s40558-020-00188-w>
- Intel*. (n.d.). Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από www.intel.com: <https://www.intel.com/content/www/us/en/wireless-network/5g-benefits-features.html>
- International Labour Organization. (2021, Ιούνιος 30). Platform labour in search of value: A study of worker organizing practices and business models in the digital economy. Geneva. Ανάκτηση Μάρτιος 25, 2022, από https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_809250.pdf
- International Labour Organization. (2021, Φεβρουάριος 23). World Employment and Social Outlook: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. Geneva. Ανάκτηση Μάρτιος 25, 2022, από https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_771749.pdf

- International Organization for Migration*. (n.d.). Ανάκτηση Φεβρουάριος 02, 2022, από www.iom.int: <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>
- International Organization for Migration. (2021). *World Migration Report 2022*. Geneva: International Organization for Migration. Ανάκτηση Φεβρουάριος 02, 2022, από <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- Israel, E., & Batalova, J. (2020, Νοέμβριος 5). Mexican Immigrants in the United States. Ανάκτηση Μάρτιος 21, 2022, από https://www.migrationpolicy.org/article/mexican-immigrants-united-states-2019#income_poverty
- Jarrah, M., Philips, G., Sutherland, W., Sawyer, S., & Erickson, I. (2018, Αύγουστος). Personalization of Knowledge, Personal Knowledge Ecology, and Digital Nomadism. *Journal of the Association for Information Science and Technology*(70), σσ. 313 - 324. Ανάκτηση Ιούλιος 11, 2021, από https://www.researchgate.net/publication/327172717_Personalization_of_Knowledge_Personal_Knowledge_Ecology_and_Digital_Nomadism
- Jing, H. (2020, Μάρτιος 3). Fascinating Relationship between AI and Neuroscience. Ανάκτηση Μάιος 8, 2022, από <https://towardsdatascience.com/the-fascinating-relationship-between-ai-and-neuroscience-89189218bb05>
- Johnson, J. (2018, Οκτώβριος 19). Sanders and Warren Demand Bezos Answer for Amazon's "Potentially Illegal" Union Busting. Ανάκτηση Μάιος 9, 2022, από <https://inthesetimes.com/article/sanders-warren-bezos-amazon-union-busting-leaked-video>
- Kemp, S. (2021, Απρίλιος 21). Digital 2021 April Global Statshot Report. Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από <https://datareportal.com/reports/digital-2021-april-global-statshot>
- Khazanov, A. M. (1994). *Nomads and the Outside World* (Second εκδ.). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Kong, D., Schlagwein, D., & Cecez-Kecmanovic, D. (2019). Issues in Digital Nomad - Corporate Work: An institutional theory perspective. *27th European Conference on Information Systems (ECIS)*. Stockholm & Uppsala: Association for Information Systems. Ανάκτηση Ιούλιος 14, 2021, από https://aisel.aisnet.org/ecis2019_rp/98/
- Leonhardt, M. (2020, Φεβρουάριος 5). Nearly half of Americans say rising cost of living is the greatest threat to financial security. Ανάκτηση Μάρτιος 17, 2022, από <https://www.cnbc.com/2020/02/04/47-percent-of-americans-say-cost-of-living-is-top-threat-to-future-security.html>
- Lund, S., Madgavkar, A., Manyika, J., & Smit, S. (2020, Νοέμβριος 23). What's next for remote work: An analysis of 2,000 tasks, 800 jobs, and nine countries. Ανάκτηση Μάιος 2, 2022, από <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/whats-next-for-remote-work-an-analysis-of-2000-tasks-800-jobs-and-nine-countries>
- Makimoto, T., & Manners, D. (1997). *Digital Nomad*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Malone, T., & Laubacher, R. (1998, September - October). The Dawn of the E-Lance Economy. *Harvard Business Review*. Ανάκτηση Αύγουστος 19, 2021, από <https://hbr.org/1998/09/the-dawn-of-the-e-lance-economy>
- Mancinelli, F. (2020, Σεπτέμβριος). Digital nomads: freedom, responsibility and the neoliberal order. *Springer Information Technology & Tourism*, 22(3), σσ. 417 - 437. Ανάκτηση Αύγουστος 22, 2021, από https://www.researchgate.net/publication/340437747_Digital_nomads_freedom_responsibility_and_the_neoliberal_order

- Marr, B. (Σκηνοθέτης). (2021). *The 8 Biggest Artificial Intelligence (AI) Trends In 2022* [Ταινία]. Ανάκτηση Μάιος 10, 2022, από <https://www.youtube.com/watch?v=019HIWMQKCE&t=239s>
- MBO partners. (2018). Digital Nomadism: A Rising Trend. Ανάκτηση Μάιος 2, 2022, από <https://www.mbopartners.com/wp-content/uploads/2019/02/StateofIndependence-ResearchBrief-DigitalNomads.pdf>
- McCarthy, N. (2021, Μάιος 1). South Korea Leads the World in Fiber Adoption. Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από <https://www.statista.com/chart/17211/share-of-fiber-connections-in-total-fixed-broadband-subscriptions/>
- McDonagh, S. (2021, Αύγουστος 26). Here are the destinations in Europe paying digital nomads to work there. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 5, 2021, από <https://www.euronews.com/travel/2021/08/26/here-are-the-destinations-in-europe-paying-digital-nomads-to-work-there>
- McNeill, W. H. (2007). *Η άνοδος της Δύσης. Μια ιστορία της πανανθρώπινης κοινότητας*. (Κ. Ραμπαβίλας, Μεταφρ.) Αθήνα: Παρασκήνιο.
- McQue, K. (2022, Μάρτιος 11). Up to 10,000 Asian migrant workers die in the Gulf every year, claims report. Ανάκτηση Απρίλιος 11, 2022, από <https://www.theguardian.com/global-development/2022/mar/11/up-to-10000-asian-migrant-workers-die-in-the-gulf-every-year-claims-report>
- Mellor, S. (2022, Απρίλιος 19). Amazon is ridiculed for trying to motivate Easter Sunday workers with a raffle to win water and a bag of chips. Ανάκτηση Απρίλιος 24, 2022, από <https://fortune.com/2022/04/19/amazon-ridiculed-easter-sunday-workers-affle-jeff-bezos-bernie-sanders/>
- Milasi, S., Gonzalez - Vasquez, I., & Fernandez - Macias, E. (2020). Telework in the EU before and after the COVID-19: where we were, where we head to. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/jrc120945_policy_brief_-_covid_and_telework_final.pdf
- Nevogt, D. (2020, Αύγουστος 27). This is how remote work could save the economy. Ανάκτηση Ιούλιος 11, 2021, από <https://www.fastcompany.com/90543525/this-is-how-remote-work-could-save-the-economy>
- Newsroom 2020mag.gr. (2021, Σεπτέμβριος 18). #cancel_efood: Οι χρήστες των social media πήραν το "τιμόνι" στα χέρια τους. Ανάκτηση Απρίλιος 24, 2022, από <https://www.2020mag.gr/themata/2577-cancel-efood-oi-xristes-ton-social-media-piran-to-timoni-sta-xeria-tous>
- Orel, M. (2019, Ιούλιος 2). Coworking environments and digital nomadism: balancing work and leisure whilst on the move. *World Leisure Journal*(61:3), σσ. 215 - 227. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/16078055.2019.1639275>
- Pantziou, E. (2021, Μάρτιος 4). Experts Give Greece Tips On How To Attract Digital Nomads. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 28, 2021, από <https://news.gtp.gr/2021/03/04/experts-give-greece-tips-how-attract-digital-nomads/>
- Parker, K., Menasce Horowitz, J., & Minkin, R. (2020, Δεκέμβριος 9). How the Coronavirus Outbreak Has – and Hasn’t – Changed the Way Americans Work. Ανάκτηση Ιούλιος 10, 2021, από <https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/12/09/how-the-coronavirus-outbreak-has-and-hasnt-changed-the-way-americans-work/>

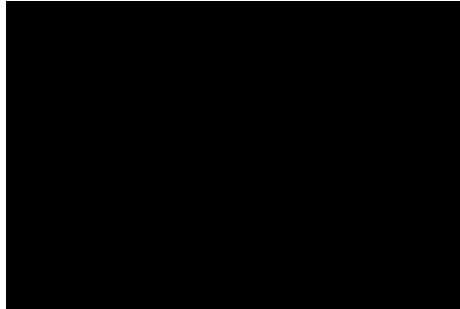
- Passport Index*. (n.d.). Ανάκτηση Φεβρουάριος 02, 2022, από www.passportindex.org/ <https://www.passportindex.org/>
- Pozo, J. (2021, Οκτώβριος 28). The Human Side of "The Great Resignation". Ανάκτηση Ιανουάριος 18, 2022, από <https://medium.com/technical-excellence/the-human-side-of-the-great-resignation-5632802ca4e7>
- Reichenberger, I. (2017, Ιούλιος 26). Digital nomads - a quest for holistic freedom in work and leisure. *Annals of Leisure Research* , σσ. 364 - 380. Ανάκτηση Ιούλιος 1, 2021, από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/11745398.2017.1358098?journalCode=rantz20>
- Rienzi, G. (2021, Winter). The big quit. Ανάκτηση Μάρτιος 18, 2022, από <https://hub.jhu.edu/magazine/2021/winter/christina-depasquale-great-resignation/>
- Rigaud, S. (Σκηνοθέτης). (2019). *Ghost Workers* [Ταινία]. Ανάκτηση Μάρτιος 23, 2022, από <https://www.youtube.com/watch?v=SWU7IjSchZw&t=1513s>
- Rodgers, L., & Bailey, D. (2020, Οκτώβριος 31). Trump wall: How much has he actually built? Ανάκτηση Φεβρουάριος 02, 2022, από <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-46824649>
- Schlagwein, D. (2018, Νοέμβριος 29). "Escaping the Rat Race": Justifications in Digital Nomadism. *Research in Progress Papers*(31). Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από https://aisel.aisnet.org/ecis2018_rip/31/
- Schlagwein, D. (2018, Νοέμβριος 26). The History of Digital Nomadism. *International Workshop on the Changing Nature of Work (CNOW)*. San Francisco. Ανάκτηση Ιούνιος 30, 2021, από ResearchGate: https://www.researchgate.net/publication/329182172_The_History_of_Digital_Nomadism
- Sennett, R. (2010). *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος - Οι συνέπειες του μετασχηματισμού της εργασίας στον νέο καπιταλισμό*. (Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Πεδίο.
- Sherman, N. (2022, Απρίλιος 2). Amazon workers win battle to form first US union. Ανάκτηση Απρίλιος 19, 2022, από <https://www.bbc.com/news/business-60944677>
- Shrider, E., Kollar, M., Chen, F., & Semega, J. (2021, Σεπτέμβριος 14). Income and Poverty in the United States: 2020. Ανάκτηση Απρίλιος 19, 2022, από <https://www.census.gov/library/publications/2021/demo/p60-273.html>
- Singh, G. (2021, Ιανουάριος 29). The Problem with International Migration from India. Ανάκτηση Μάρτιος 20, 2022, από <https://www.thecitizen.in/index.php/en/newsdetail/index/9/19942/the-problem-with-international-migration-from-india>
- Song, Q., & Liang, Z. (2021, Αύγουστος 9). New emigration from China: Patterns, Causes and Impacts. *PMC*. Ανάκτηση Μάρτιος 20, 2022, από <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8351535/>
- Startup Madeira (Σκηνοθέτης). (2021). *Digital Nomads Madeira Islands - Interviews* [Ταινία]. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 6, 2021, από <https://www.youtube.com/watch?v=ucWfWKmqc28&t=6s>
- Statista Research Department . (2022, Ιανουάριος 5). Leading inbound travel markets for Greece in 2019 and 2020, by number of arrivals. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.statista.com/statistics/444854/main-international-travel-markets-for-greece/>
- Stillman, J. (2022, Ιανουάριος 18). These Are the Top 5 Reasons People Are Quitting During the Great Resignation. Ανάκτηση Ιανουάριος 19, 2022, από

- <https://www.inc.com/jessica-stillman/great-resignation-mit-revelio-research.html>
- Teich, M. (2008). Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Κοινωνία στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα. Στο Μ. Δρίτσα (επιμέλεια), *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Thompson, B. (2018). Digital Nomads: Employment in the Online Gig Economy. *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*(1). Ανάκτηση Αύγουστος 22, 2021, από https://www.researchgate.net/publication/327405761_Digital_Nomads_Employment_in_the_Online_Gig_Economy
- Toshav-Eichner, N., & Bareket-Bojmel, L. (2021, Ιούνιος 14). Yesterday's workers in Tomorrow's world. *Personnel Review*. Ανάκτηση Μάρτιος 01, 2022, από https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/PR-02-2020-0088/full/html?casa_token=ZIQ9XpL3Iu0AAAAA:JYDa2Nu_To_pD_kYi4DD1Hz38LvrN3ak9Ejd1aDhVw069D3wbqYj-ukGDEp0BUGECsraGEf8iFEB5LhQAq2TAJupl4v7vH-PFiZugToAKhhTXWg
- Tripathi, A. (2021, Μάιος 10). Prevalent and Fast Wi-Fi in Thailand Drives Improvements in Internet Speeds. Ανάκτηση Ιανουάριος 30, 2022, από <https://www.speedtest.net/insights/blog/thailand-wi-fi-2020/>
- Turner, A. (2021). How many smartphones are in the world? Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από <https://www.bankmycell.com/blog/how-many-phones-are-in-the-world>
- Tyutyuryukov, V., & Guseva, N. (2021, Νοέμβριος 12). From remote work to digital nomads: tax issues and tax opportunities of digital lifestyle. *IFAC PapersOnLine*, 54, σσ. 188-193. Ανάκτηση Απρίλιος 25, 2022, από <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896321018802>
- United Nations. (n.d.). Ανάκτηση Φεβρουάριος 02, 2022, από www.un.org: <https://www.un.org/en/global-issues/migration>
- Vincej, V. (2022, Μάρτιος 5). 16 Best Remote Jobs With No Experience Or Degree in 2022. Ανάκτηση Μάρτιος 19, 2022, από <https://www.travelinglifestyle.net/best-remote-jobs-that-dont-require-a-degree-education/>
- Vincej, V. (2022, Μάρτιος 15). 22 Digital Nomad Jobs You Can Do from Anywhere in 2022. Ανάκτηση Μάρτιος 19, 2022, από <https://www.travelinglifestyle.net/digital-nomad-jobs/>
- Weber, M. (2006). *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*. (Μ. Γ. Κυπραίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Wiesner-Hanks, M. (2008). *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450 - 1789*. (Ε. Καλογιάννη, Μεταφρ.) Αθήνα: Ξιφαράς.
- WorkFromGreece. (n.d.). Ανάκτηση Μάιος 4, 2022, από <https://workfromgreece.gr>: <https://workfromgreece.gr/faq/>
- Worldometer. (n.d.). Ανάκτηση Μάρτιος 20, 2022, από www.worldometers.info: <https://www.worldometers.info/world-population/#top20>
- Worldwide Travel Visa Guide. (n.d.). Ανάκτηση Μάιος 1, 2022, από <https://visaguide.world/>: <https://visaguide.world/asia/thailand-visa/smart/>
- Younger, J. (2021, Μάιος 18). The Best Destinations For Digital Nomads: A New Survey. Ανάκτηση Ιούλιος 4, 2021, από <https://www.forbes.com/sites/jonyounger/2021/05/18/the-best-destinations-for-digital-nomads-a-new-survey/?sh=78a52a0c4286>
- Zhao, C. (Σκηνοθέτης). (2020). *Nomadland* [Ταινία]. Ανάκτηση Ιανουάριος 19, 2022

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

- Αλεξάκης, Γ. (2021, Μάιος 15). Πώς η μεταφορά έδρας στην Ελλάδα για ξενιτεμένους, ψηφιακούς νομάδες κι επιχειρηματίες φέρνει "κούρεμα" φόρων. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 29, 2021, από <https://www.news247.gr/oikonomia/pos-i-metafora-edras-stin-ellada-gia-xenitemenouys-psifiakoys-nomades-ki-epicheirimaties-fernei-koyrema-foron.9231650.html>
- Αντωνοπούλου, Μ. Ν. (2011). *Οι κλασσικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Κατριβέσης, Ν. (2004). *Κοινωνιολογική Θεωρία - Σύγχρονα Ρεύματα της Κοινωνιολογικής Σκέψης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λεοντίδου, Λ. (2011). *Αγεωγράφητος Χώρα*. Αθήνα: Προπομπός.
- Μίχος, Θ. (2021, Μάιος 8). Ένας αληθινός νομάς μιλάει για τη ζωή του. Ανάκτηση Ιανουάριος 18, 2022, από <https://www.news247.gr/sunday-edition/enas-alithnios-nomas-milaei-gia-ti-zoi-toy.9223539.html>
- Μπέλλος, Η. (2021, Φεβρουάριος 28). «Στοίχημα» 1,6 δισ. για την Ελλάδα οι ψηφιακοί νομάδες. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 28, 2021, από <https://www.moneyreview.gr/business-and-finance/20265/stoichima-1-6-dis-gia-tin-ellada-oi-psifiakoι-nomades/>
- Παπαθανασίου, Μ. (2001). *Αποικίες και Ανταγωνισμοί*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Πύλη για την Ελληνική γλώσσα. (n.d.). Ανάκτηση Απρίλιος 18, 2022, από <https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82&dq=
- Ράπτης, Κ. (1999). *Γενική Ιστορία της Ευρώπης* (Τόμ. Α). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Ράπτης, Κ. (2000). *Γενική Ιστορία της Ευρώπης* (Τόμ. Β). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Τουχτίδου, Σ. (2021, Φεβρουάριος 4). Ψηφιακοί νομάδες: Ποιοί είναι και γιατί μας ενδιαφέρουν. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 28, 2021, από <https://gr.euronews.com/2021/02/04/digital-nomads-poi-oi-einai-kai-giati-mas-endiaferoun>
- Τσάμπρα, Μ. (2013). Γεωγραφία της Παραγωγής και Βιομηχανική Αναδιάρθρωση. Στο Λ. Λεοντίδου (επιμέλεια), *Γενική Γεωγραφία, Ανθρωπογεωγραφία & Υλικός Πολιτισμός της Ευρώπης*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Τσουλάκης, Σ. (2021, Ιούνιος 30). Greece has the most expensive internet in the EU. Ανάκτηση Ιανουάριος 31, 2022, από https://www.businessdaily.gr/english-edition/45159_greece-has-most-expensive-internet-eu
- Τσουλάκης, Σ. (2021, Σεπτέμβριος 15). The big obstacles keeping digital nomads away from Greece. Ανάκτηση Ιανουάριος 31, 2022, από https://www.businessdaily.gr/english-edition/49191_big-obstacles-keeping-digital-nomads-away-greece

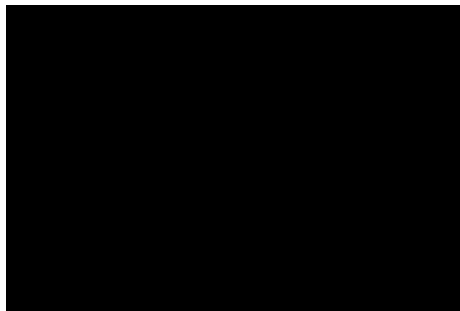
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: VIDEOS

Video 1

Οι 8 μεγαλύτερες τάσεις στην ΑΙ για το 2022 (2021)

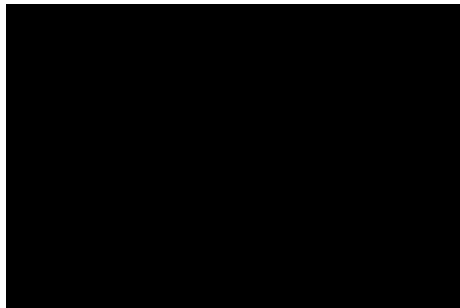
Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=019HIWMQKCE&t=239s>

Video 2

Σκηνή του εργοστασίου από την ταινία Modern Times (1936)

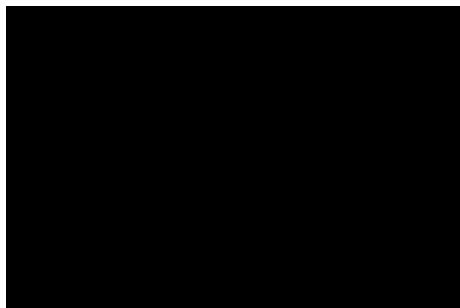
Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=6n9ESFJTnHs>

Video 3

Ψηφιακοί Νομάδες στο νησί Madeira (2021)

Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=ucWfWKmqc28&t=6s>

Video 4

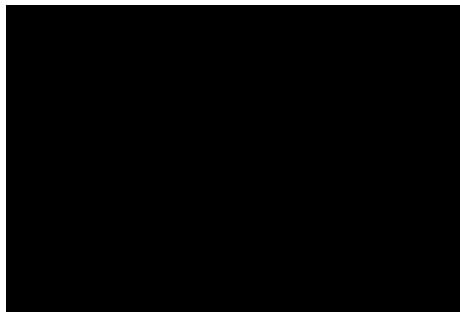
Συνέντευξη Mike Holp

μέσω Zoom (2022)

<https://drive.google.com/file/d/1Y0YpRmsdUUXsCXzMjLFxiFKCSu2SS5yH/view?usp=sharing>

Video 5
Official Trailer ταινίας *Nomadland* (2020)
Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=6sxCFZ8_d84

Video 6
Ντοκιμαντέρ *Ghost Workers* (2019)
Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=SWU7IjSchZw&t=1513s>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

Digital Nomads Questionnaire

Hello Digital Nomads of this world!

You are being invited to answer the following Questionnaire, which is part of my Dissertation titled: "The phenomenon of Digital Nomads". This Dissertation is being done by me as part of my MBA in Digital Business of the University of West Attica in Athens, Greece.

Digital Nomads and people who work remotely from all over the world are welcome to participate. The participation is anonymous and you can see the results upon completion.

The purpose of my Dissertation is to examine:

- (a) What caused the increase of Digital Nomads globally
- (b) What are their characteristics
- (c) Other point of views and / or criticism
- (d) Their favourite destinations and
- (e) If Greece could be an attractive destination for Digital Nomads

The questionnaire comprises 30 questions, separated in 4 sections (related with Demographics, Feelings, Capitalism and Greece). It will take you approximately 5 min to complete.

I thank you in advance for your participation.

Sofia Katrana sofiakatrana@gmail.com

Section 1: Demographics

1. What is your gender?
 - ☐ Female
 - ☐ Male
 - ☐ Non-binary or third gender
2. Which age group do you belong to?
 - ☐ Younger than 20 years old
 - ☐ 20 - 30 years old
 - ☐ 30 - 40 years old
 - ☐ 40 - 50 years old
 - ☐ Older than 50 years old
3. What is your Country of Origin?
4. What is your family status?
 - ☐ I am single
 - ☐ I am in a relationship
 - ☐ I am married
 - ☐ I am divorced
 - ☐ Other
5. What is your level of education?
 - ☐ High School
 - ☐ Technical School
 - ☐ University - Bachelor's Degree
 - ☐ University - Master's Degree
 - ☐ University - Doctorate
 - ☐ None of the above
6. What is the kind of your current occupation? Are you a(n)...?
 - ☐ Business Owner
 - ☐ Company Employee Working Remotely
 - ☐ Entrepreneur
 - ☐ Freelancer
 - ☐ Unemployed
 - ☐ Other

7. What is the field of your current occupation?

- ☐ Administrative
- ☐ Art & Creative
- ☐ Computer & IT
- ☐ Consulting
- ☐ Customer Service
- ☐ Data Entry
- ☐ Education & Training
- ☐ Marketing
- ☐ Project Management
- ☐ Writing
- ☐ Other

8. What is your monthly income in EUR?

- ☐ 0 - 500,00
- ☐ 501,00 - 1.000,00
- ☐ 1.001,00 - 1.500,00
- ☐ 1.501,00 - 2.000,00
- ☐ 2.001,00 - 2.500,00
- ☐ >2.500,00

Section 2: Digital Nomads and feelings

9. Do you feel lonely as a Digital Nomad (with or without family)?

- ☐ Not at all
- ☐ Little
- ☐ Somewhat
- ☐ Very
- ☐ Rather not say
- ☐ Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

10. Do you feel homesick as a Digital Nomad?

- ☐ Not at all
- ☐ Little
- ☐ Somewhat

- Very
- Rather not say
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

11. Do you feel insecure living away from your home country?

- Not at all
- Little
- Somewhat
- Very
- Rather not say
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

Section 3: Digital Nomads and Capitalism

12. Which of the following describes you best as a Digital Nomad?

- I work remotely all the time and I travel a lot. I don't have a home base
- I work remotely all the time, I travel a lot, but I still have a home base
- I work remotely all the time and travel sometimes. I would NOT like to travel more
- I work remotely all the time and travel sometimes. I would like to travel more
- I work remotely all the time, but I don't travel at all

13. Why did you become a Digital Nomad? (You can choose more than one answer)

- Because of extreme circumstances (COVID - 19)
- Because my employer prompted / forced me to work remotely
- Because the cost of living in my home country is very high
- Because I couldn't find a job in my home country
- Because I don't like following Company Policies
- Because I always admired the nomadic way of life
- Because I love travelling around the world and meeting new cultures
- Because I have the freedom to live and work from anywhere I want

- Because I have a better work-life balance
- Because I have a more flexible work schedule
- Because I earn more money
- Because I finally do the job of my dreams
- None of the above

14. In what year did you start your life as a Digital Nomad?

15. Do you feel financially secure?

- Not at all
- Little
- Somewhat
- Very
- Rather not say

16. Do you earn more or less money working as Digital Nomad?

- Less
- More
- Approximately the same

17. Do you have a Health Insurance Program as a Digital Nomad?

- No
- Yes

18. Do you have a Retirement Plan as a Digital Nomad?

- No
- Yes

19. Which one of the following would you choose, if someone made you a job offer?

- Give up as a Digital Nomad and accept a 50% higher paying job position in my home country
- Give up as a Digital Nomad and accept a 100% higher paying job position in a foreign country and in an organization, that entails considerable travelling
- Give up as a Digital Nomad only if I created a family and found out that we couldn't make it (nomadic life conflicts with our family plans)
- I wouldn't change being a Digital Nomad for anything. For me it's a way of life. I just love it

Section 4: Digital Nomads and Greece

20. In which country are you living right now?

21. What are the advantages of this country for a Digital Nomad? (You can choose more than one answer)

- ☐ A big Digital Nomad Community
- ☐ Beautiful country
- ☐ Easy access (airports, ports, railway stations, bus stations etc.)
- ☐ Easy communication with locals (language)
- ☐ Excellent weather
- ☐ Low cost of living
- ☐ Many accommodation options
- ☐ Many co-working spaces
- ☐ Many food options
- ☐ Many leisure activities and/or sightseeing
- ☐ Simple and fast procedures (no bureaucracy at all)
- ☐ The internet is ubiquitous and really fast
- ☐ VISA for Digital Nomads
- ☐ Warm and welcoming local society
- ☐ None of the above

22. How long do you usually stay in a place?

- ☐ Up to 1 week
- ☐ 2 weeks
- ☐ 3 weeks
- ☐ 4 weeks
- ☐ Up to 2 months
- ☐ Up to 3 months
- ☐ 4 months or more
- ☐ It varies
- ☐ Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

23. Where do you usually stay?

- Airbnb or equivalent
- Co-living spaces
- Friends or family
- Furnished apartments
- Hostel
- Hotel
- Other

24. How much money do you usually spend in a place (accommodation, food, transport etc)?

- 0,00 - 100,00 EUR per week
- 101,00 - 200,00 EUR per week
- 201,00 - 300,00 EUR per week
- 301,00 - 400,00 EUR per week
- 401,00 - 500,00 EUR per week
- More than 500,00 EUR per week
- Check this box if you only work remotely and don't travel at all!

25. Have you ever visited Greece?

- No
- Yes
- I am Greek!

26. Would you choose Greece to live as a Digital Nomad?

- No
- Maybe
- Yes
- I am already in Greece!
- Don't know

27. If you answered "No" to the previous question, please elaborate.

28. In your opinion, what Greece should do to attract Digital Nomads? Please rank order of the policies listed below (1 = highest, 9 = lowest).

- Communicate that the country is open to Digital Nomads, via a Social Media Campaign
- Create a Digital Nomad Village, ideally in a Greek island

- Implement less bureaucracy
- Improve Internet infrastructure
- Organize effectively a Digital Nomad Community
- Provide Digital Nomads with a competitive tax system
- Provide Digital Nomads with special prices for accommodation, restaurants etc
- Set a frame of financial incentives for Digital Nomads who plan to stay longer than 6 months
- Visa especially for Digital Nomads

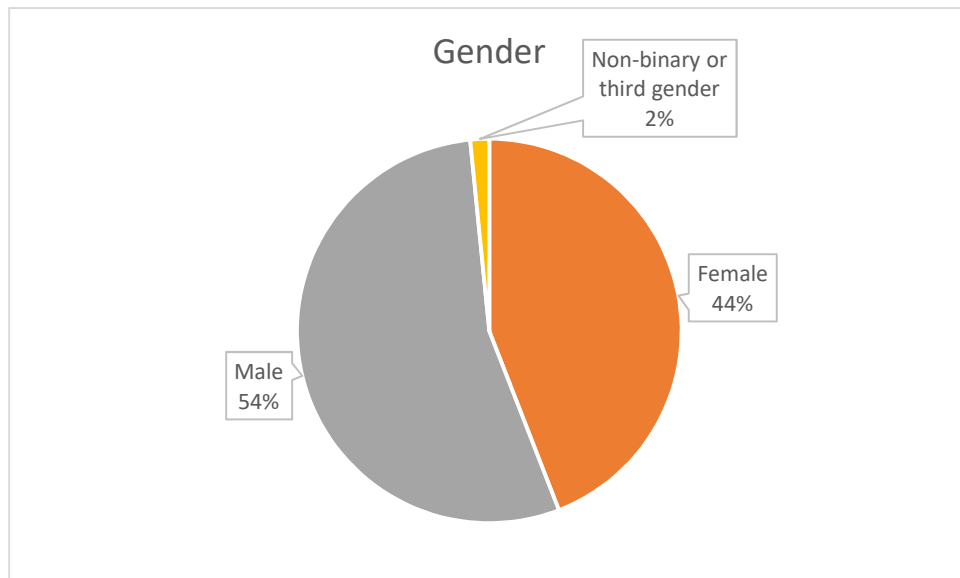
29. If you were to choose ONE determining factor for choosing a location (ie metropolitan area, large island or small island) as a Digital Nomad in Greece, what would it be?

- A big Digital Nomad Community
- Beautiful landscape
- Easy access (airports, ports, railway stations, bus stations etc.)
- Easy communication with locals (language)
- Excellent weather
- Fast (and cheap!) Internet
- Few tourists
- Low cost of living
- Many accommodation options
- Many co-working spaces
- Many food options
- Many leisure activities and/or sightseeing
- Warm and welcoming local society
- None of the above

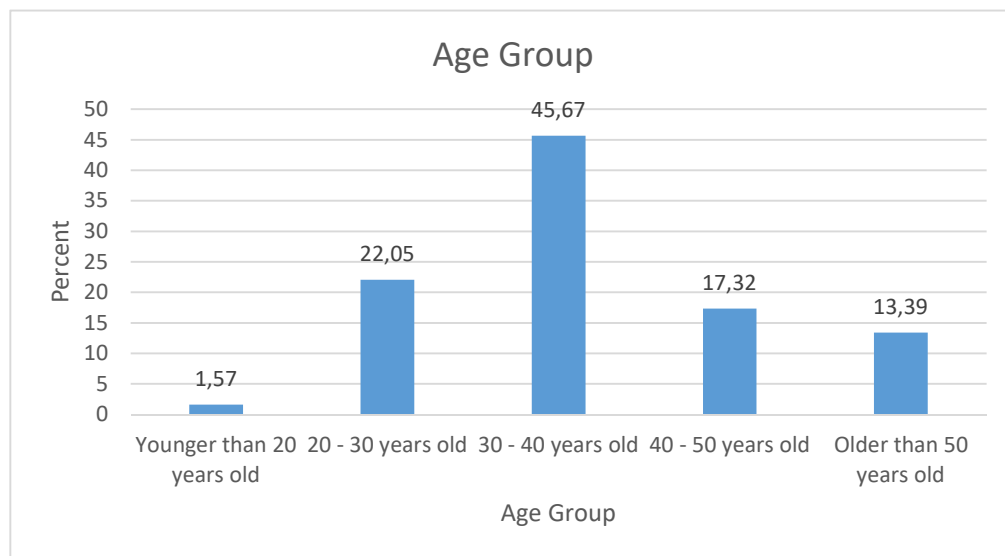
30. How do you find the procedures instituted by the Greek Government for granting a Digital Nomad Visa?

- A lot cumbersome, time consuming and bureaucratic
- Fairly cumbersome, time consuming and bureaucratic
- Not at all cumbersome, time consuming and bureaucratic
- I didn't know that Greek Government grants Digital Nomad Visa

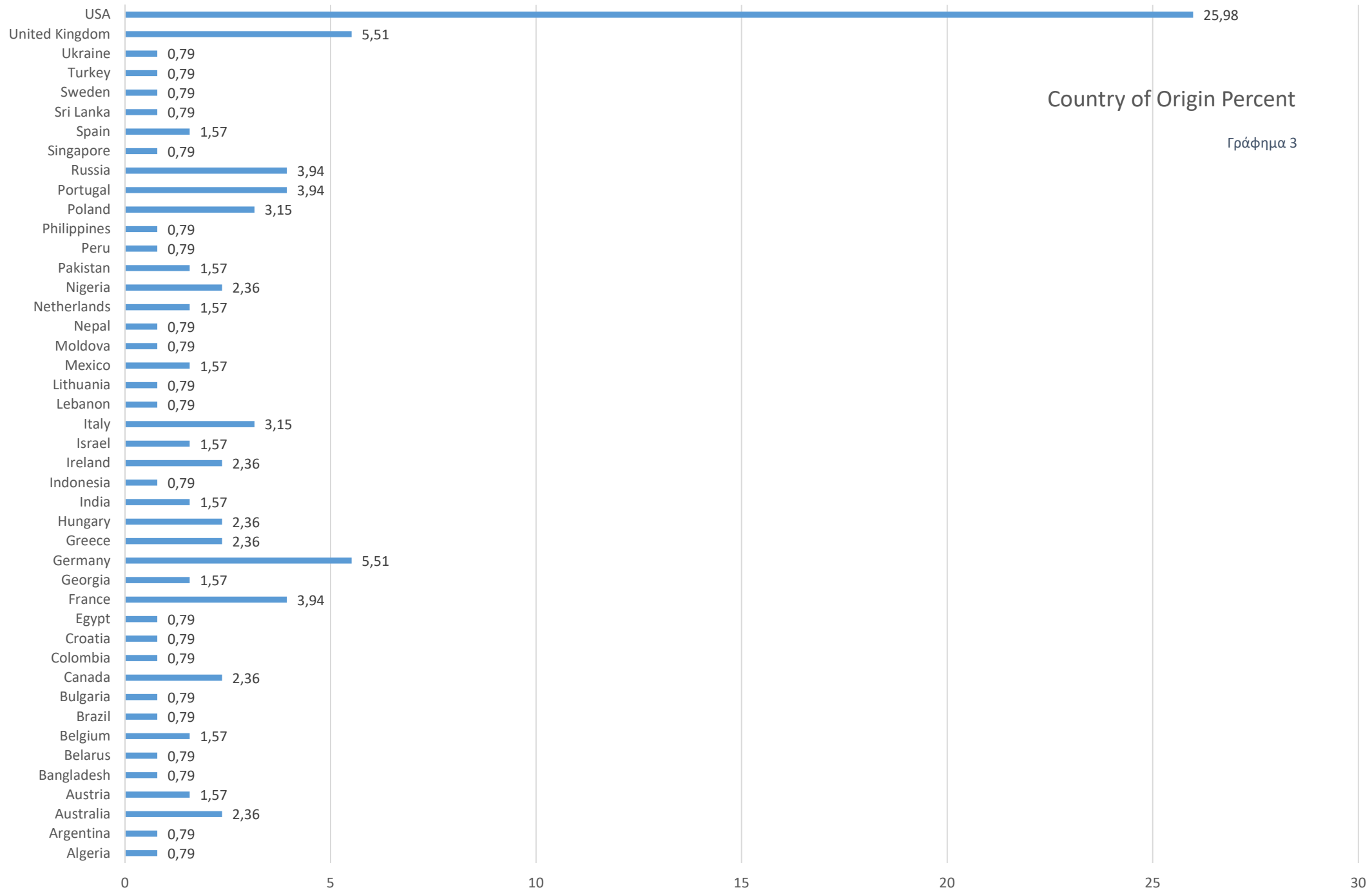
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

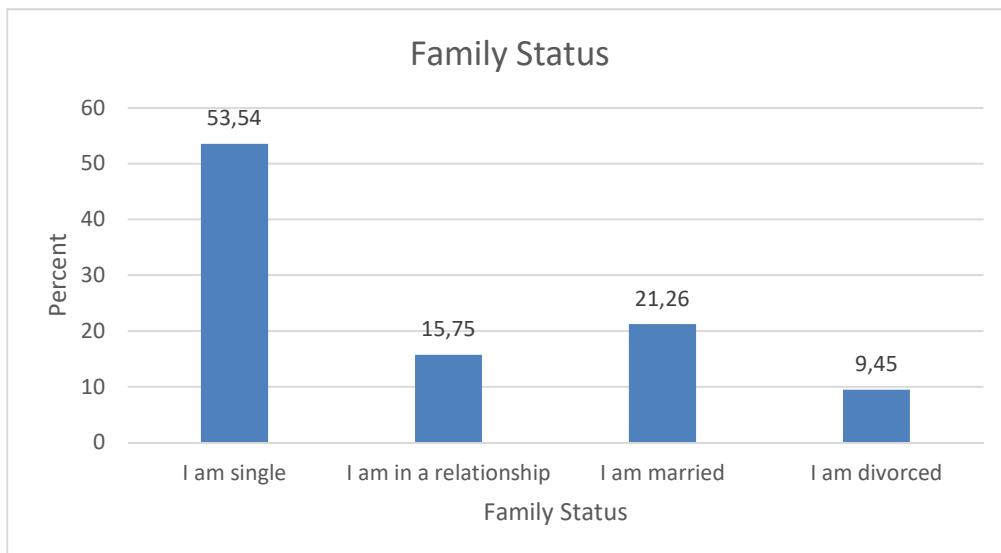
Γράφημα 1

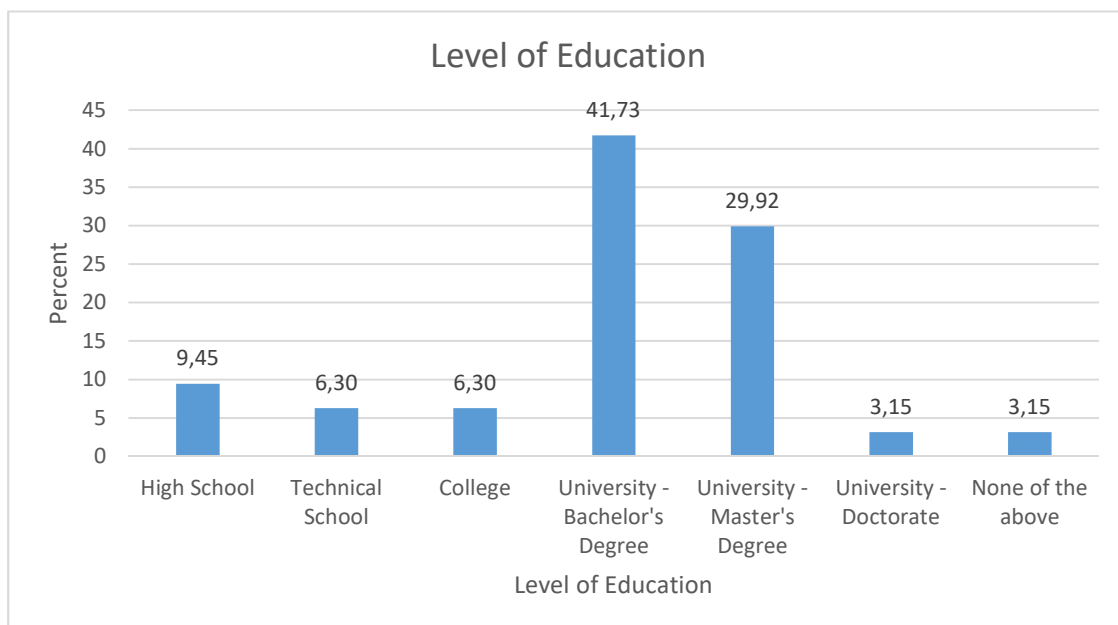
Γράφημα 2

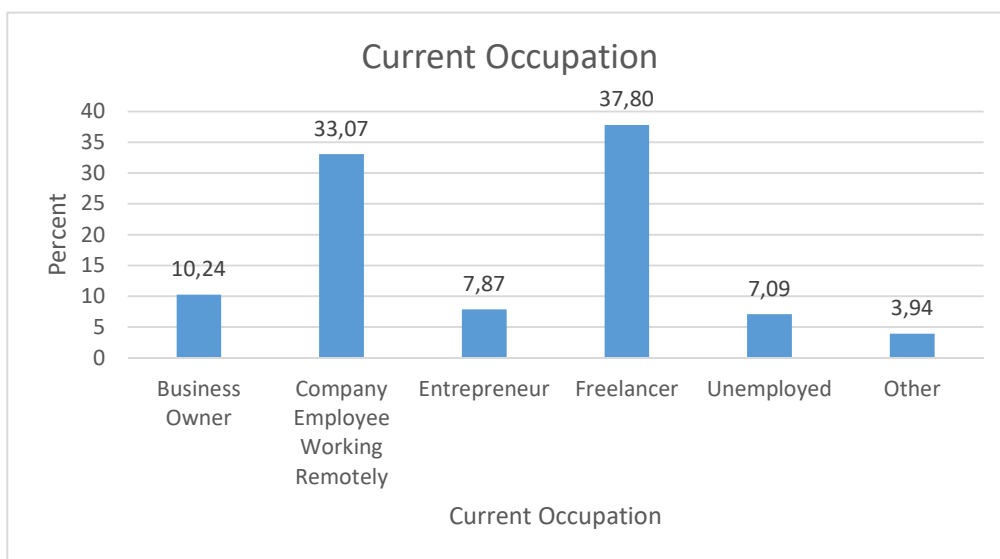
Γράφημα 3

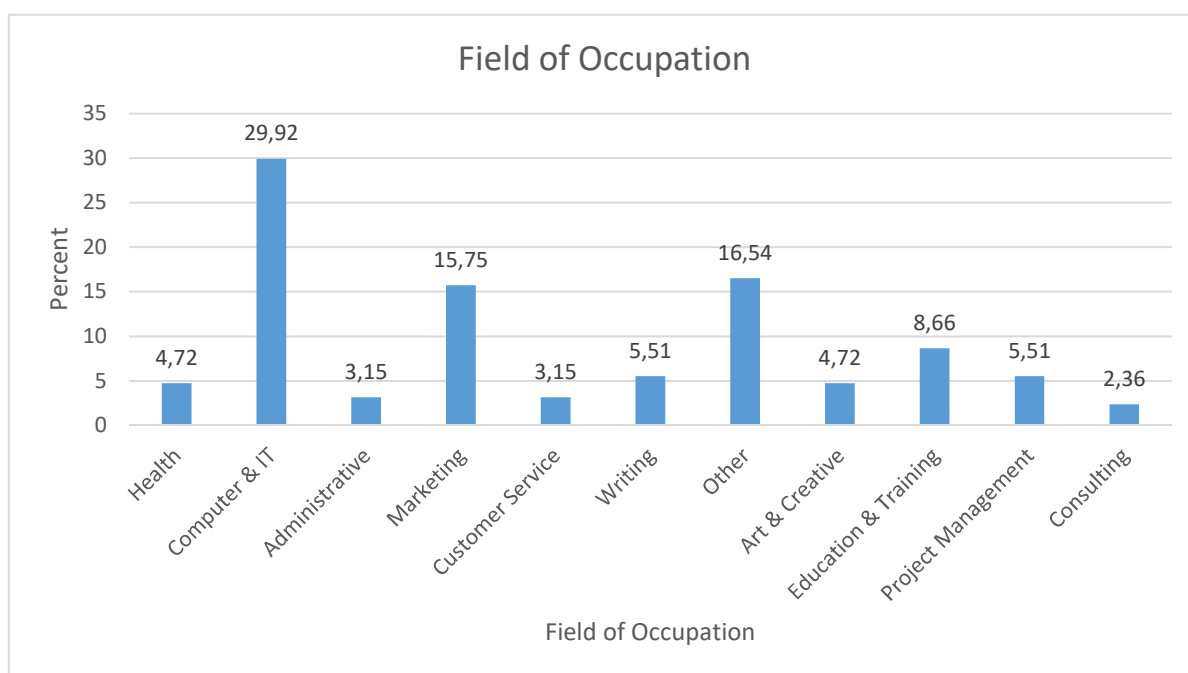
Γράφημα 4

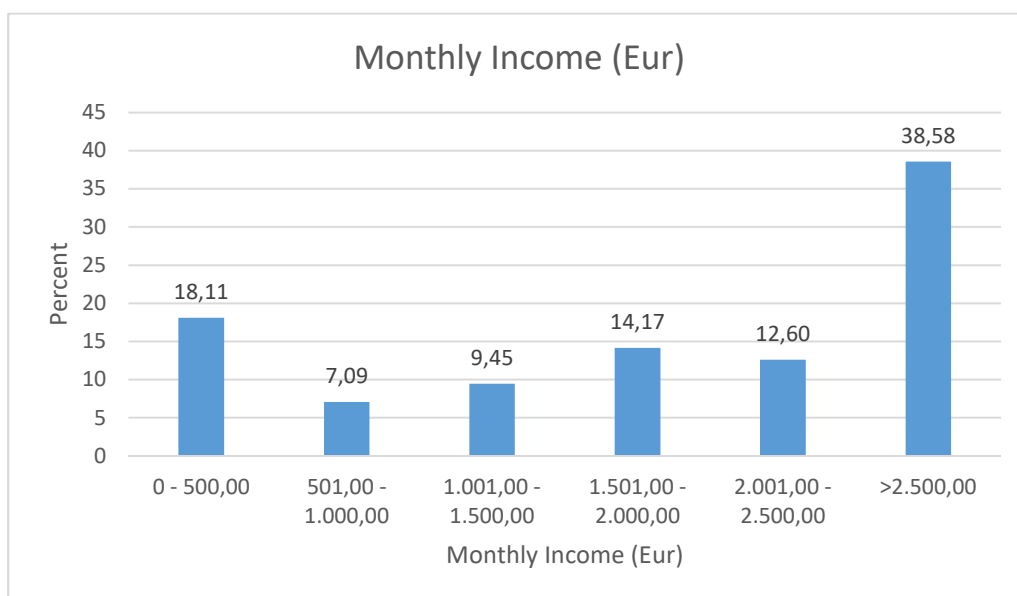
Γράφημα 5

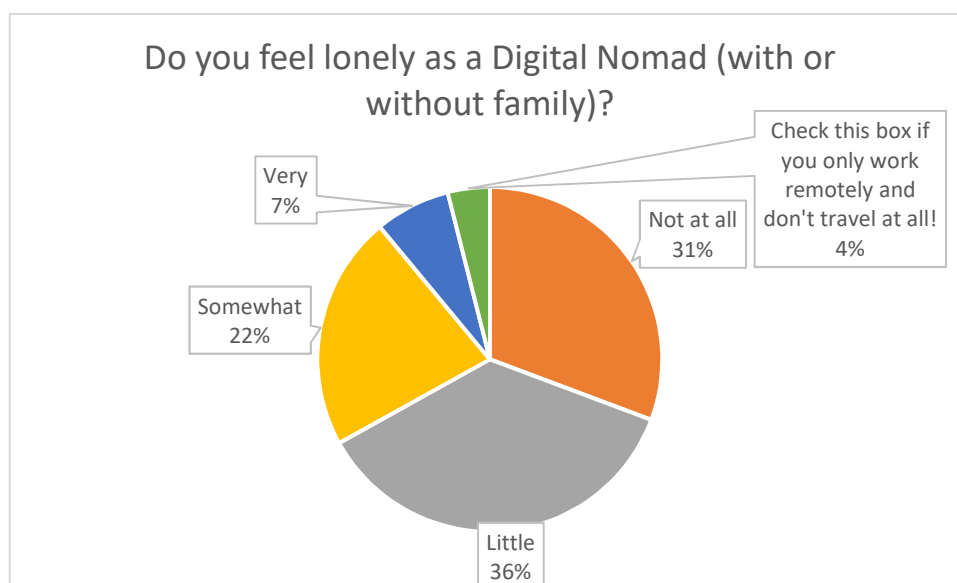
Γράφημα 6

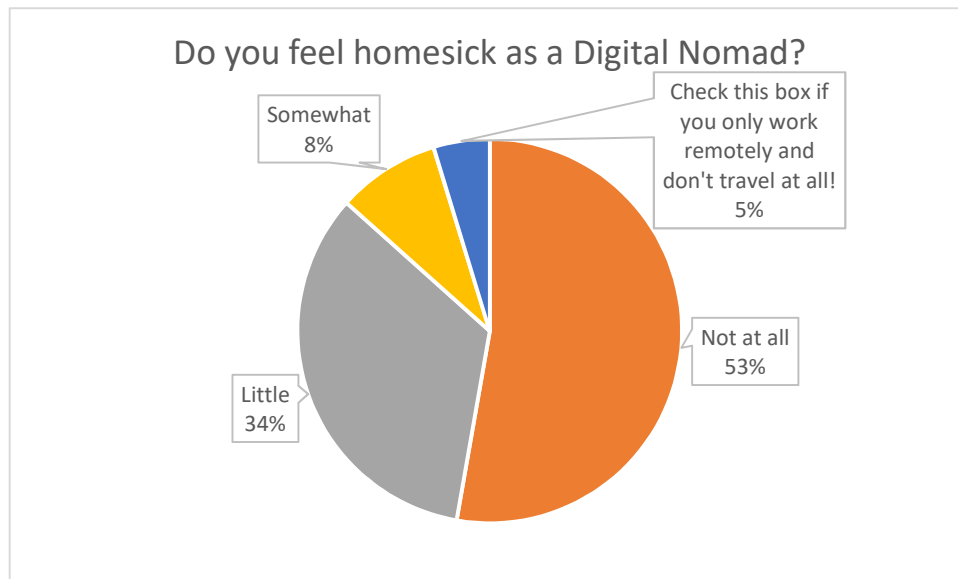
Γράφημα 7

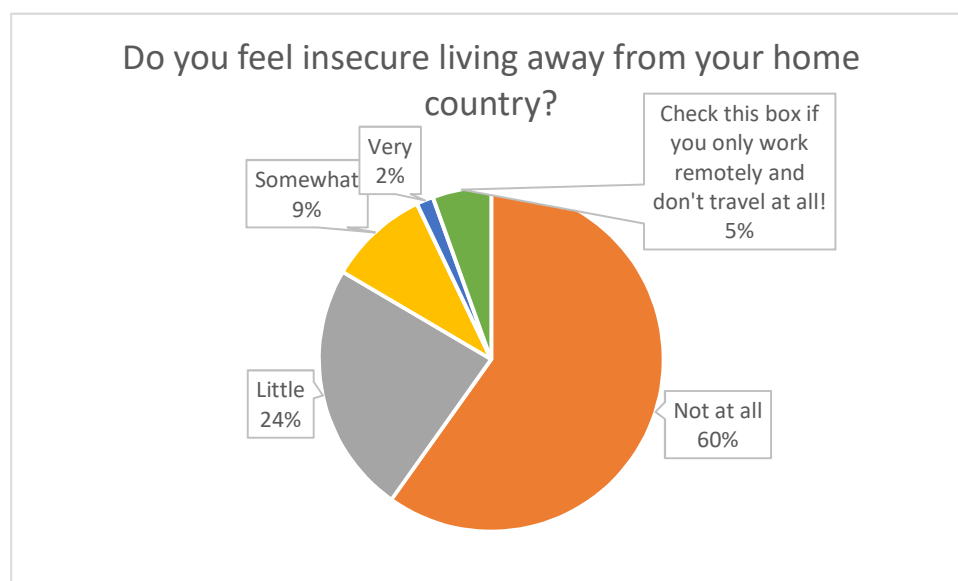
Γράφημα 8

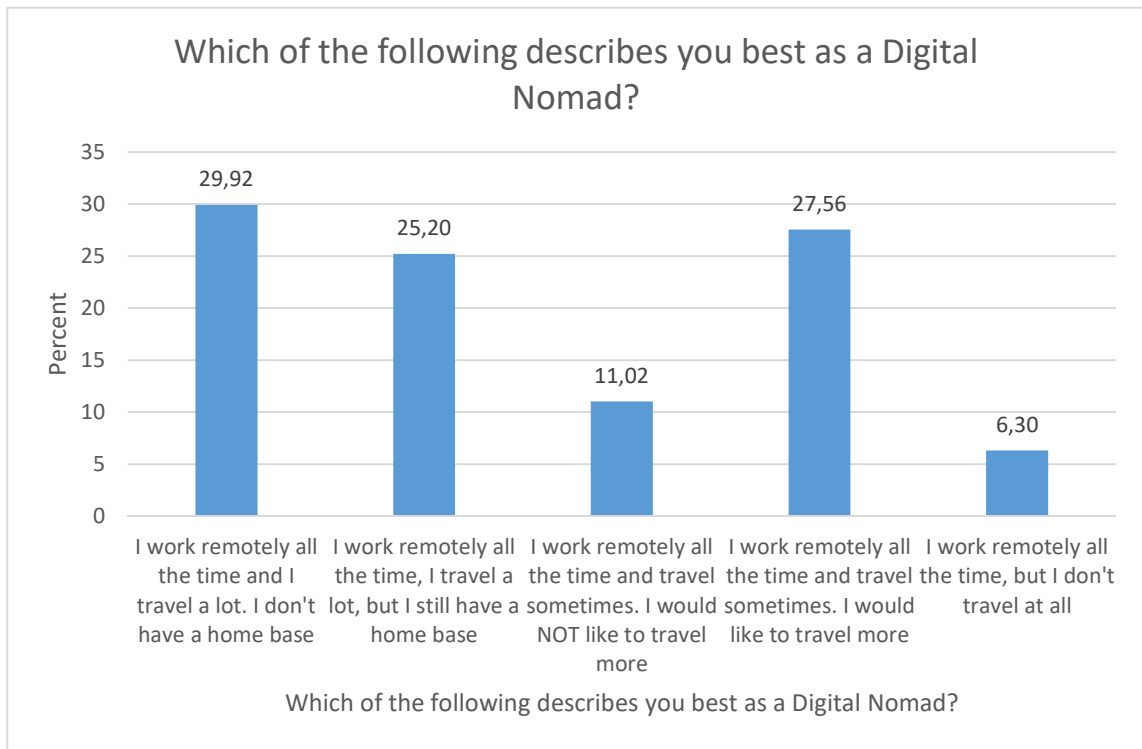
Γράφημα 9

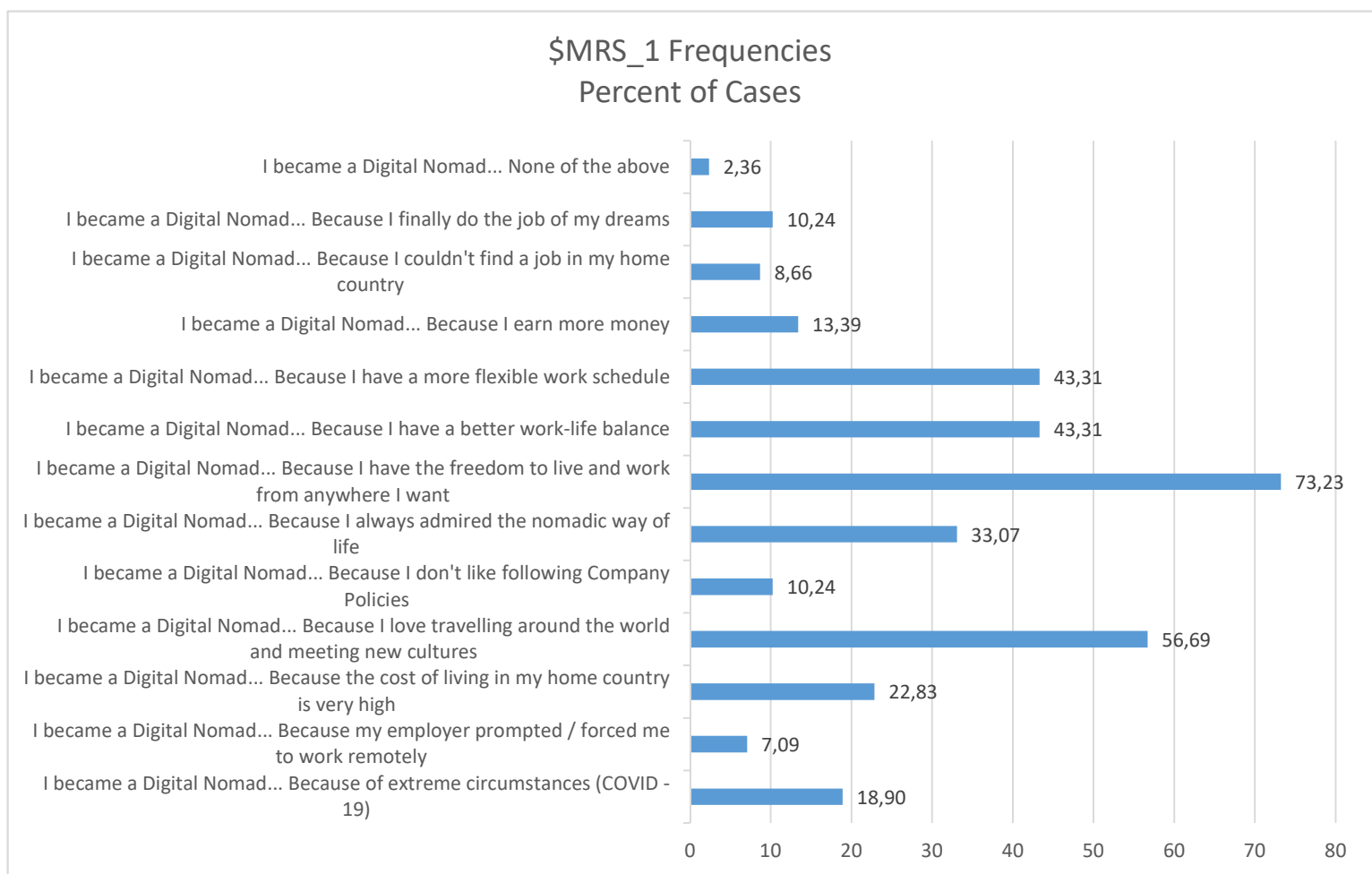
Γράφημα 10

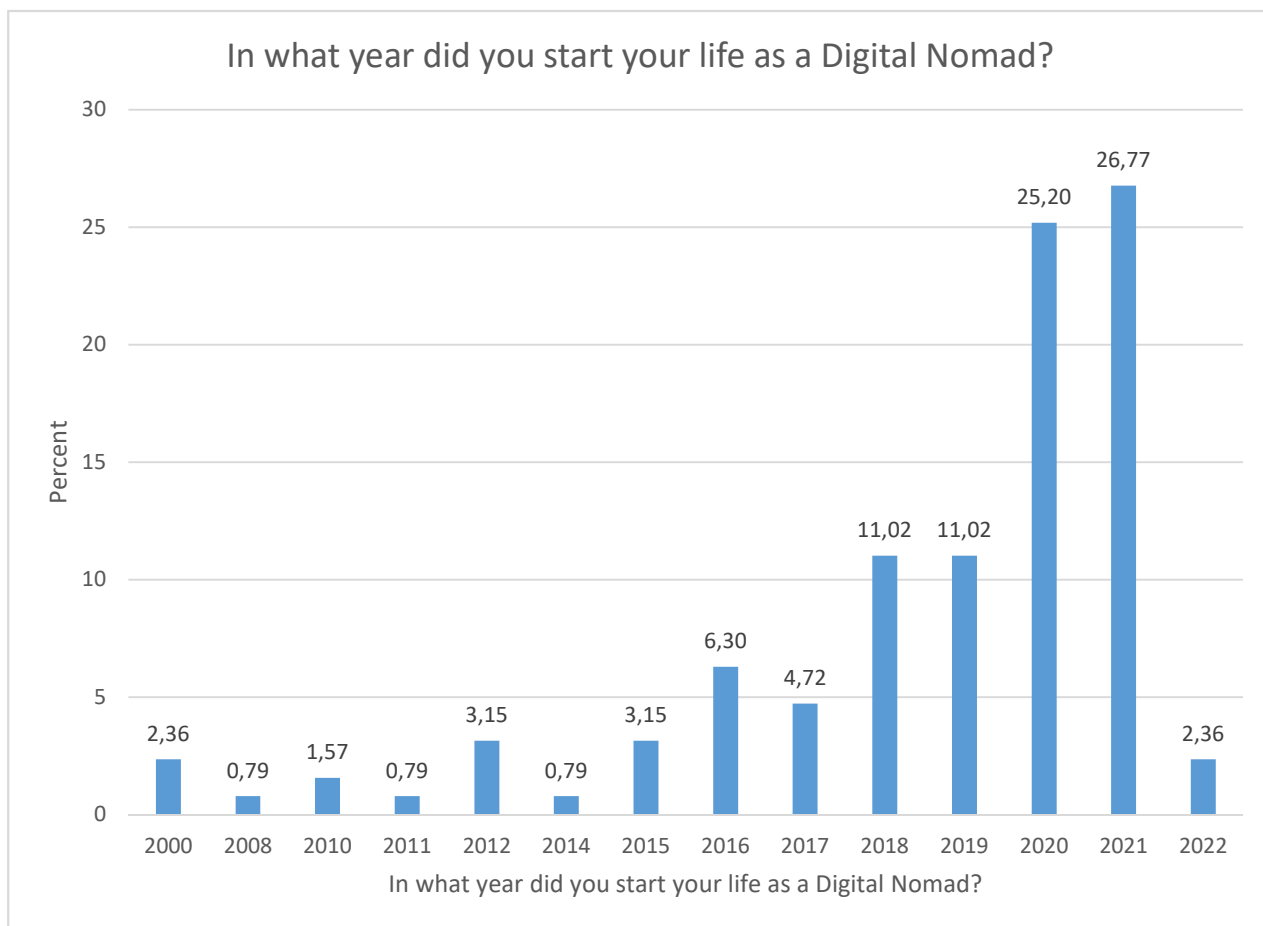
Γράφημα 11

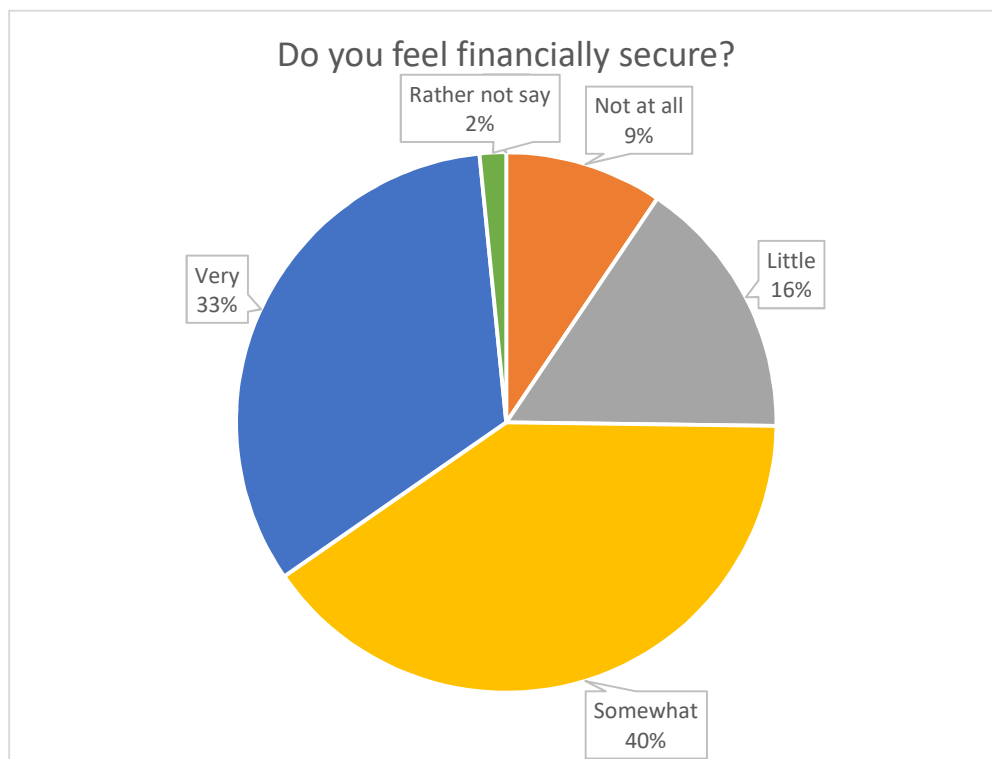
Γράφημα 13

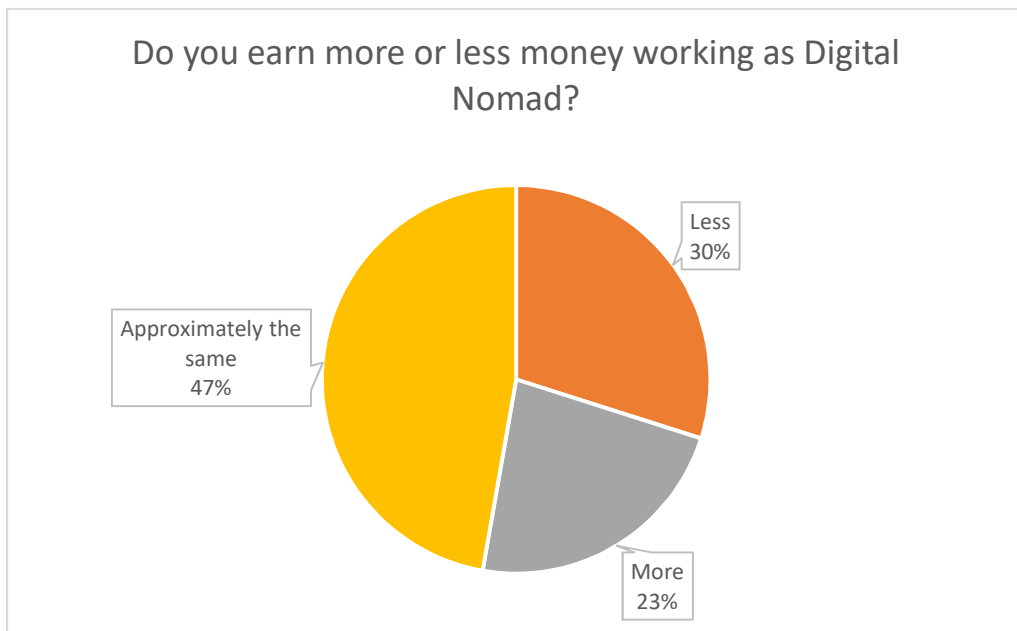
Γράφημα 12

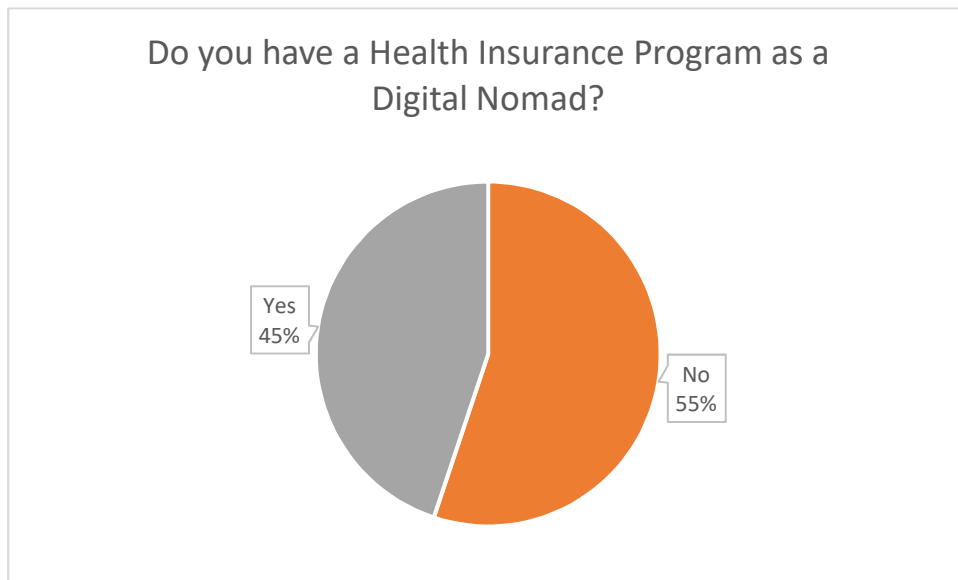
Γράφημα 14

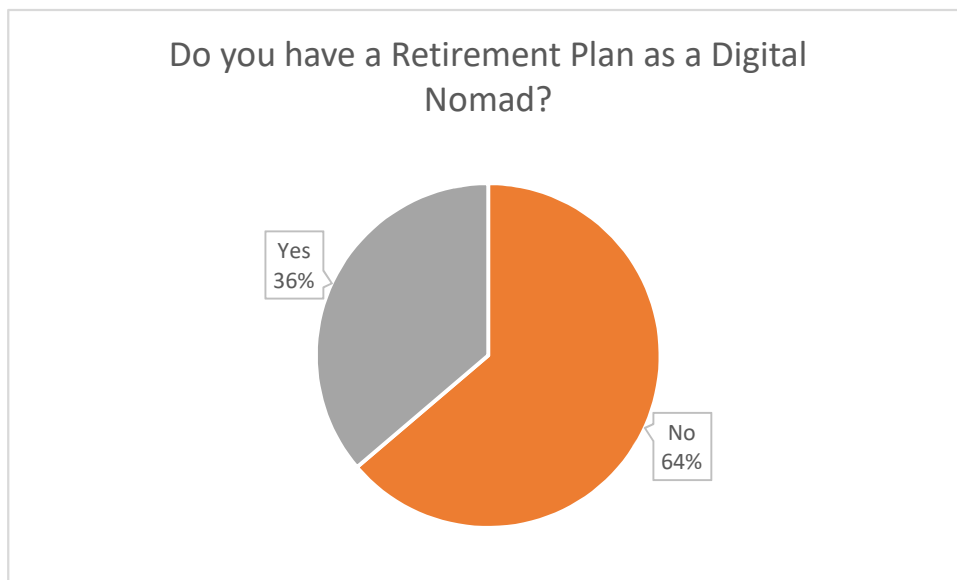
Γράφημα 15

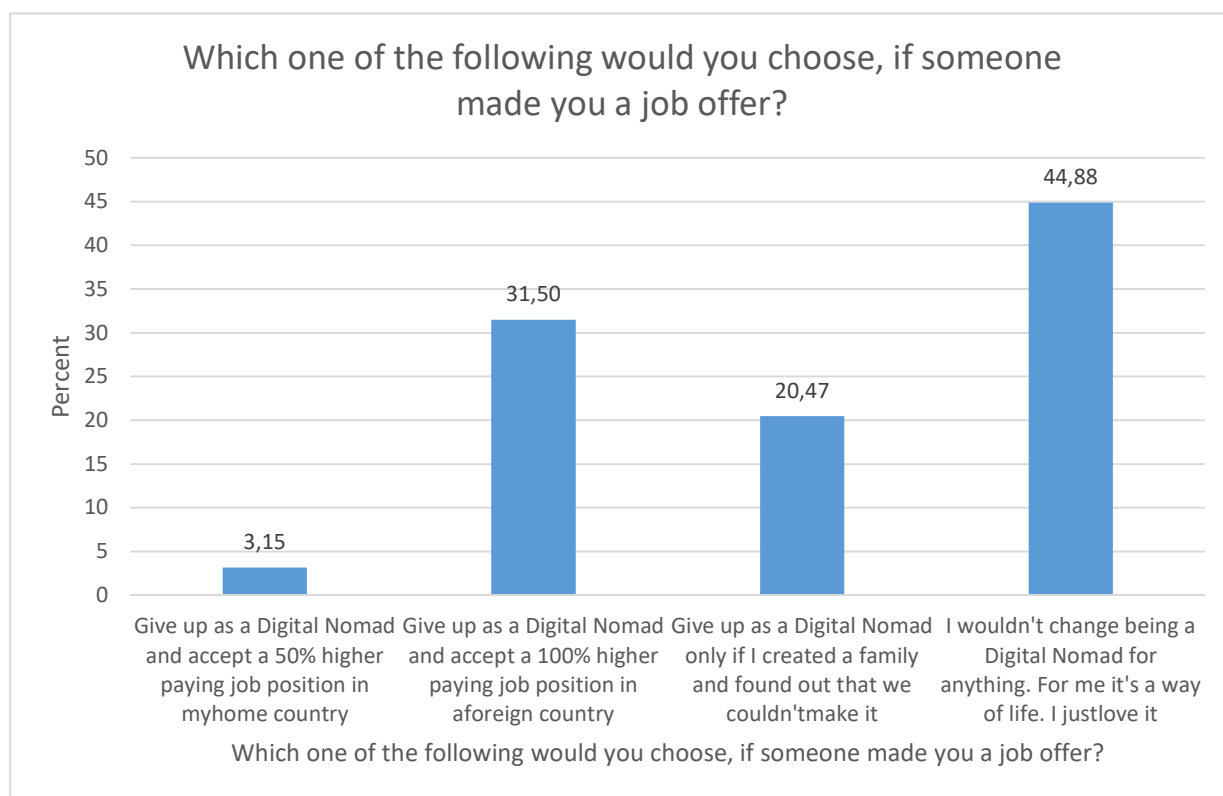
Γράφημα 16

Γράφημα 17

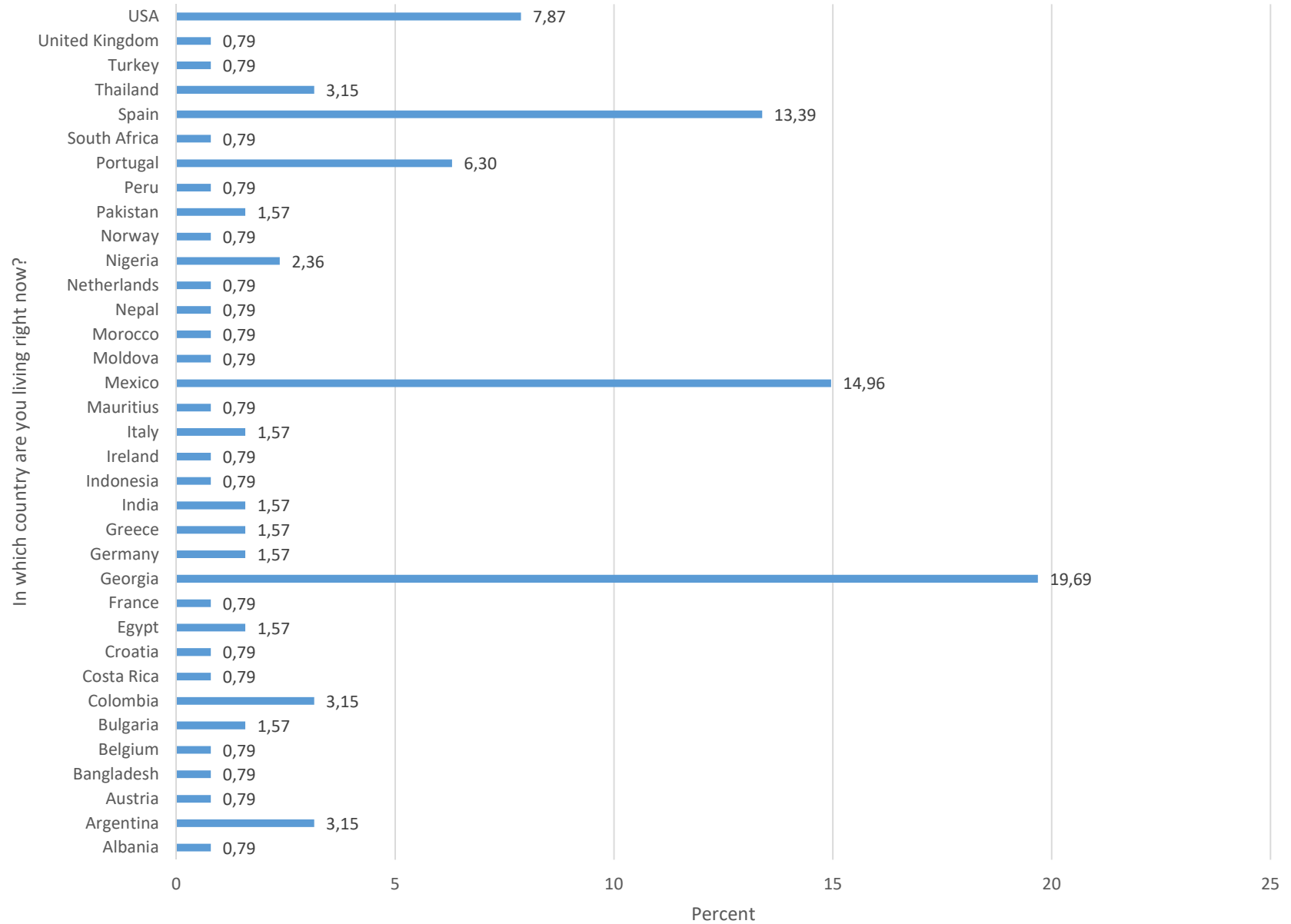

Γράφημα 18

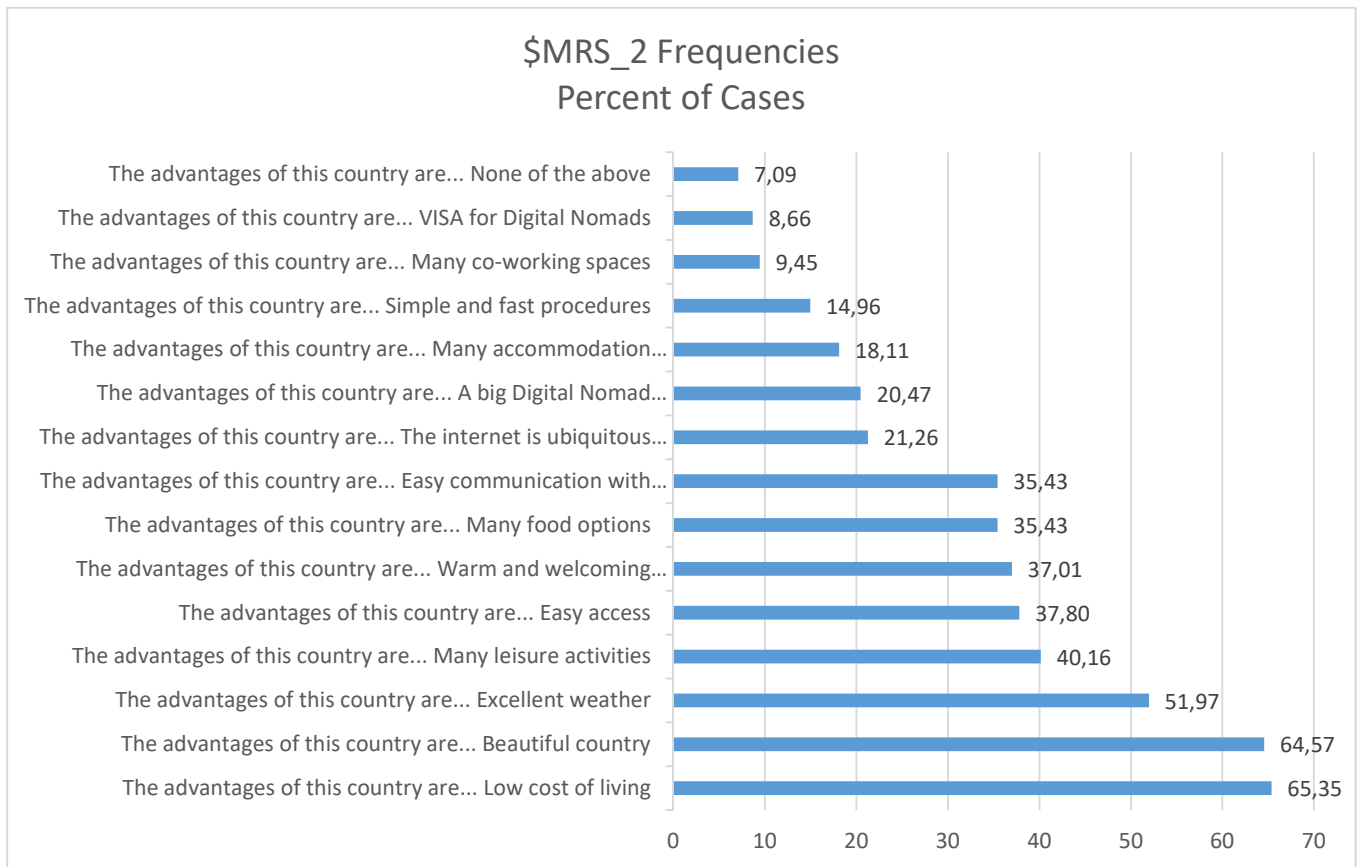

Γράφημα 19

In which country are you living right now?

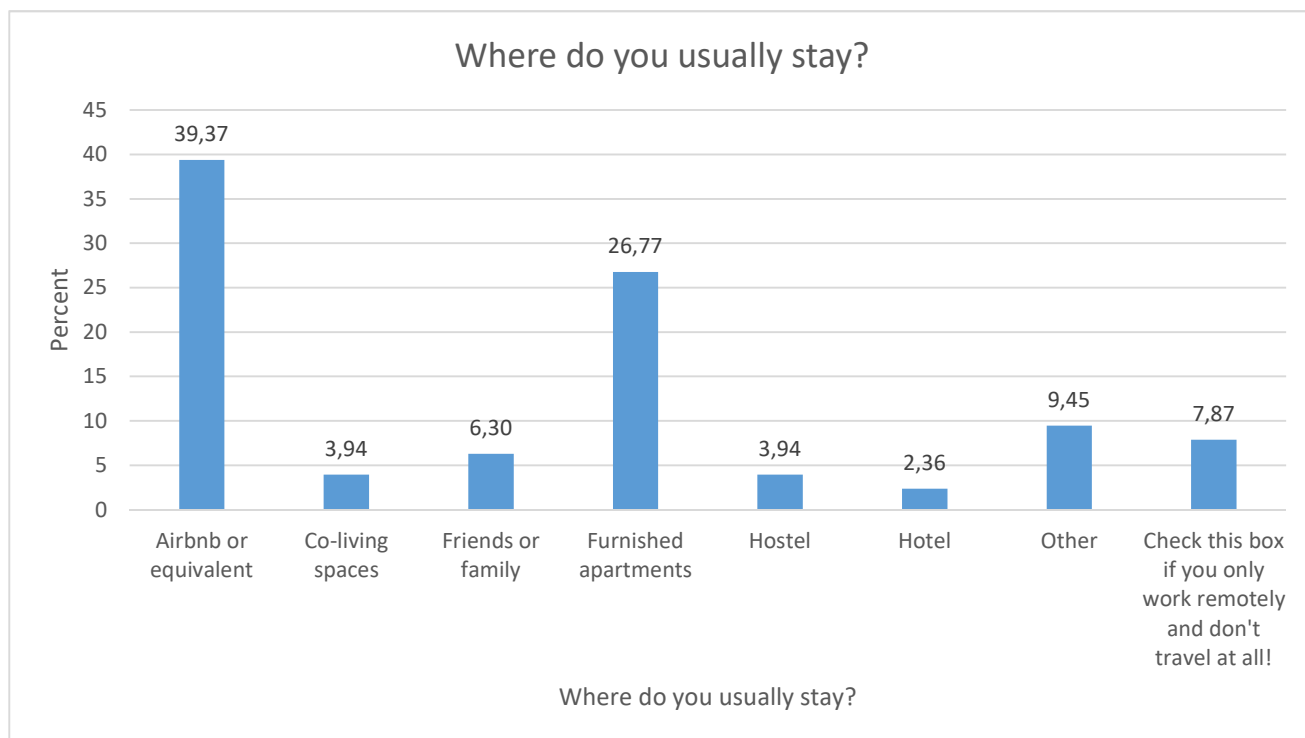
Γράφημα 20

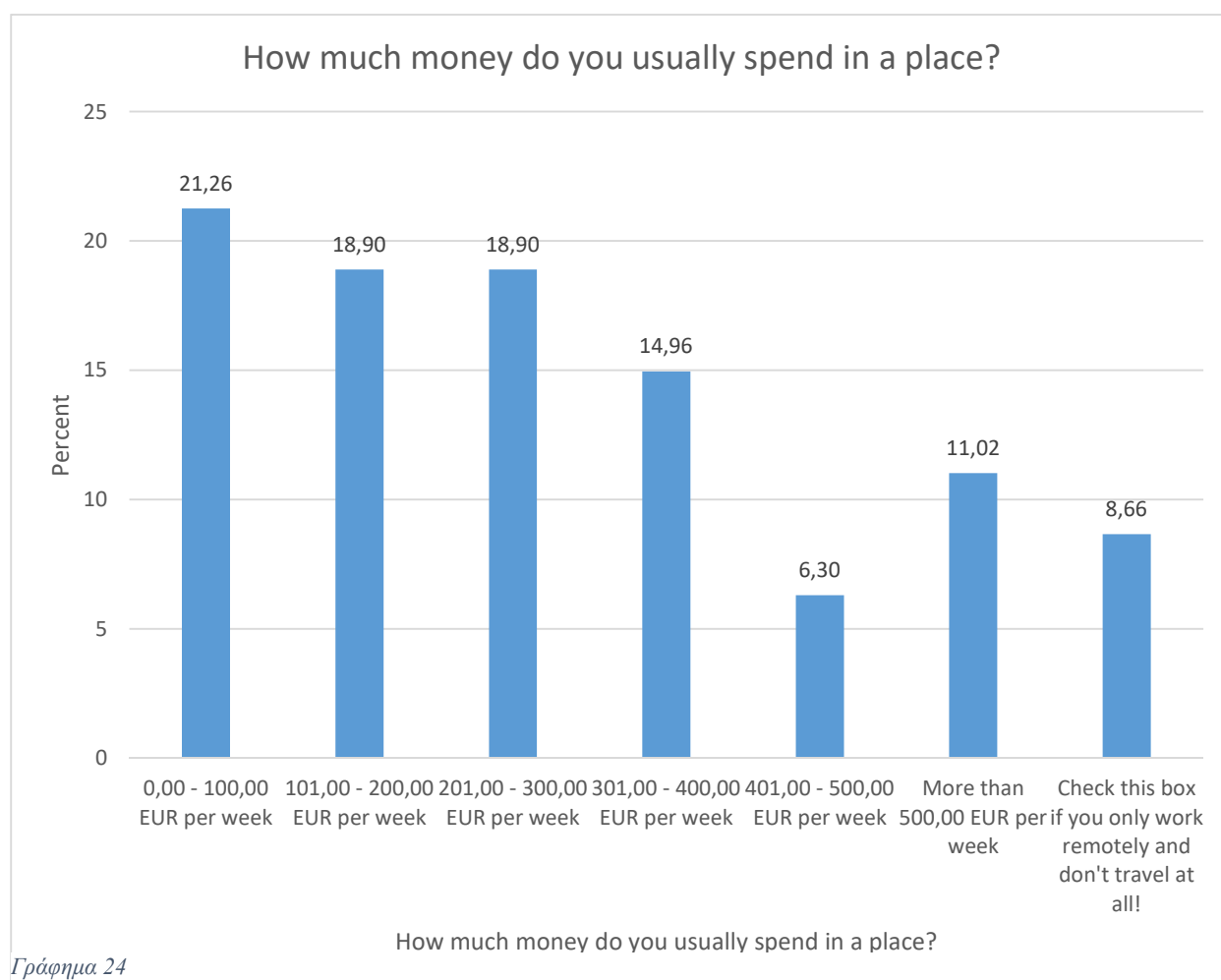
Γράφημα 21

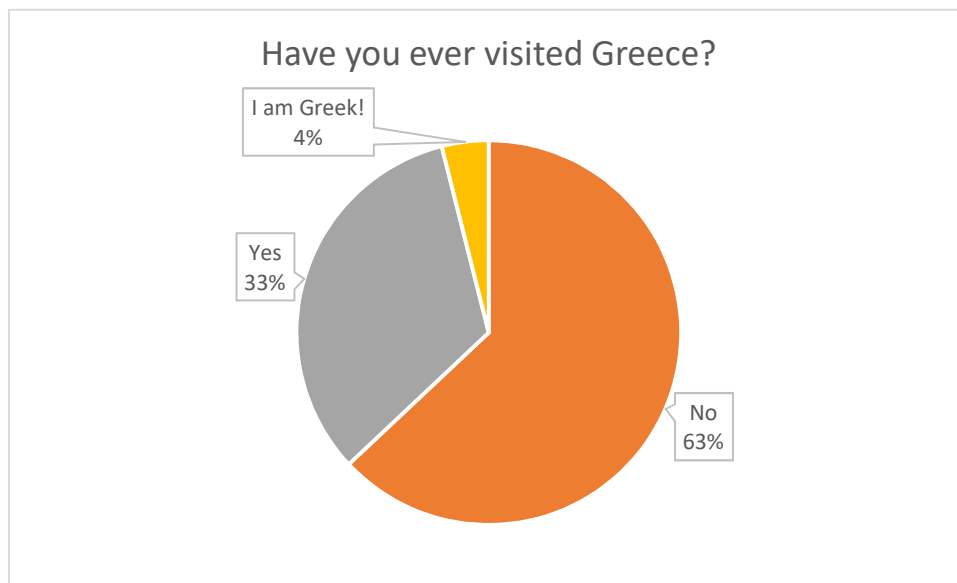
Γράφημα 22

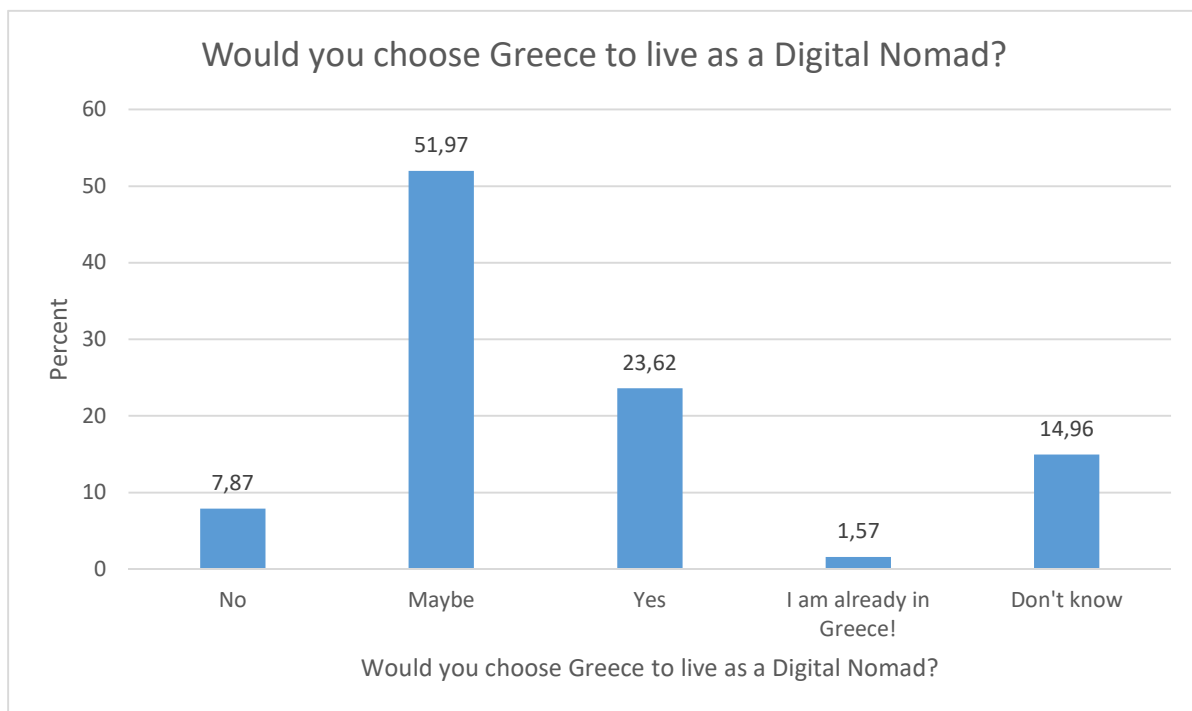
Γράφημα 23

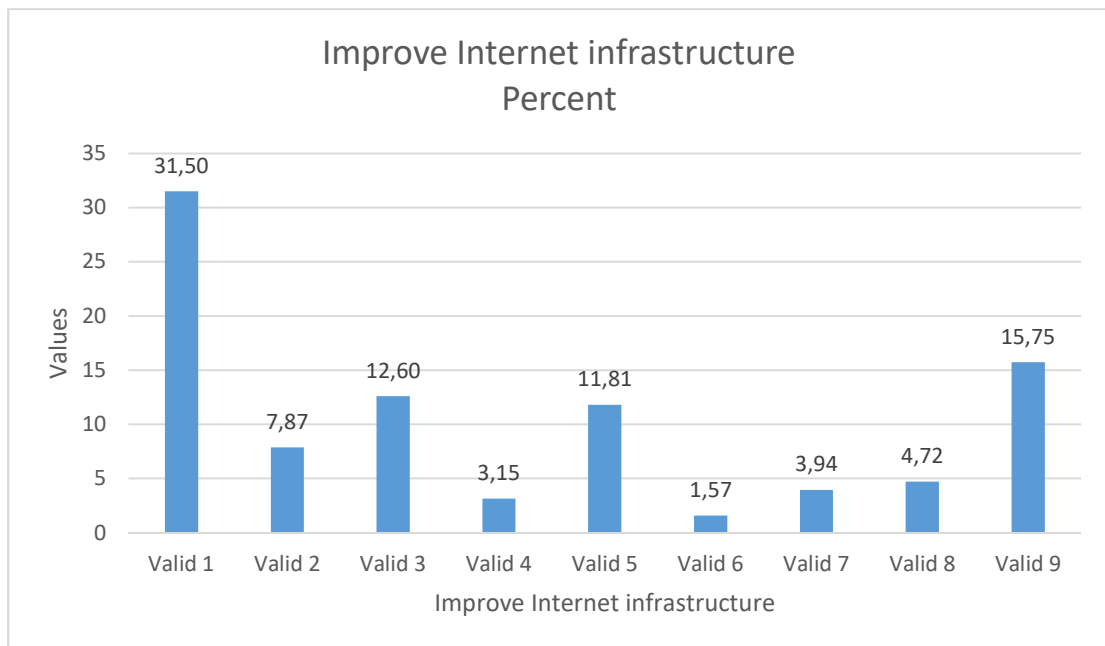
Γράφημα 24

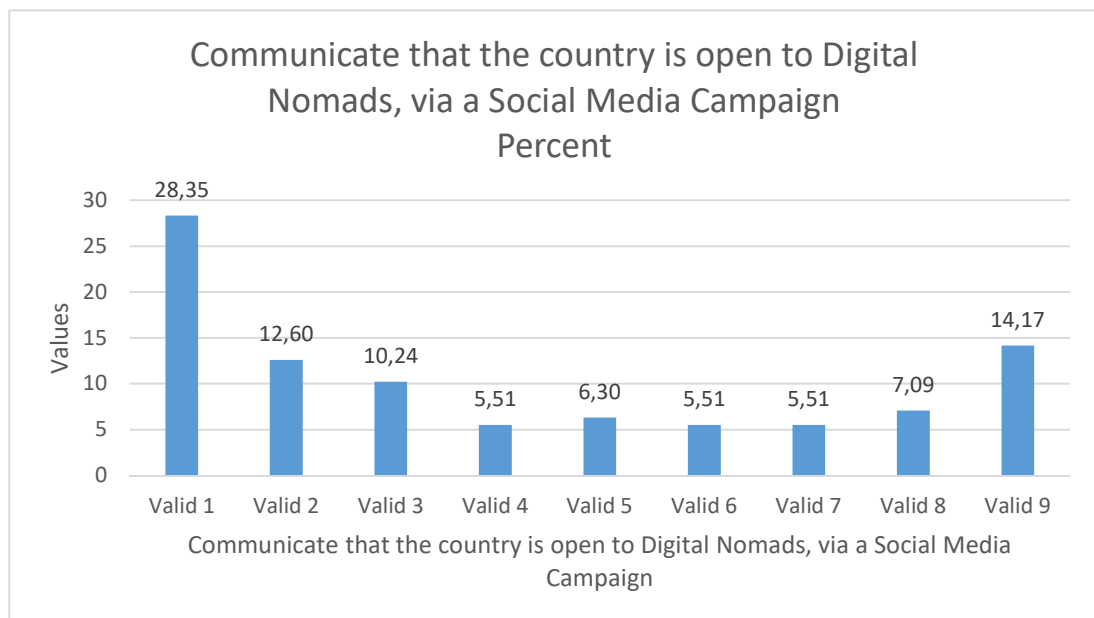
Γράφημα 25

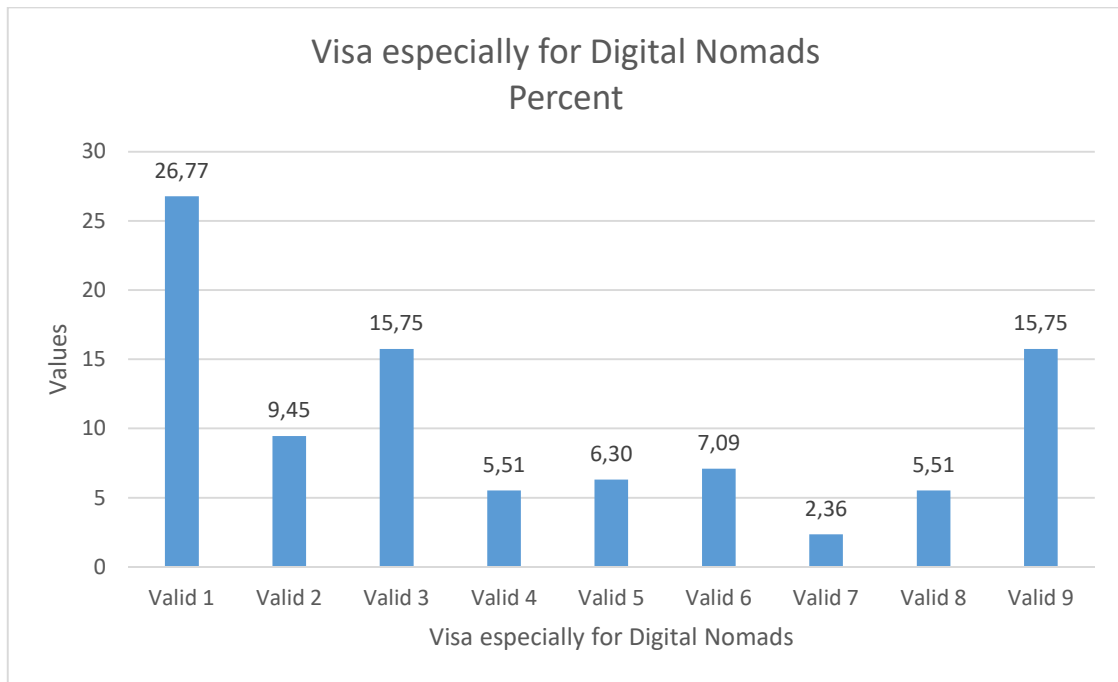
Γράφημα 26

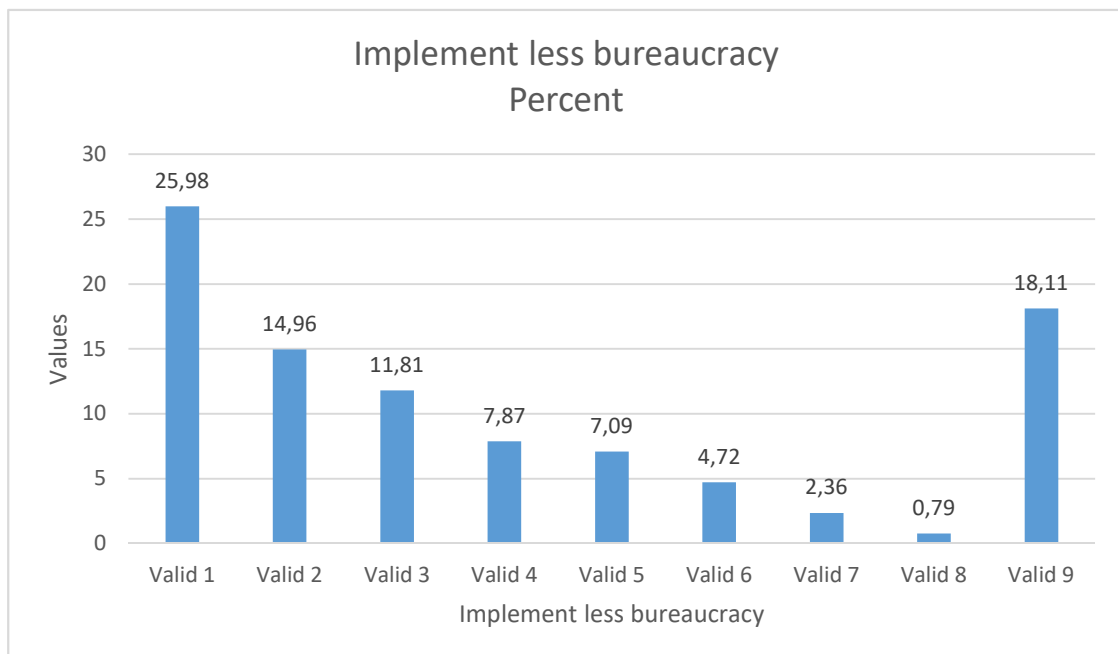
Γράφημα 27

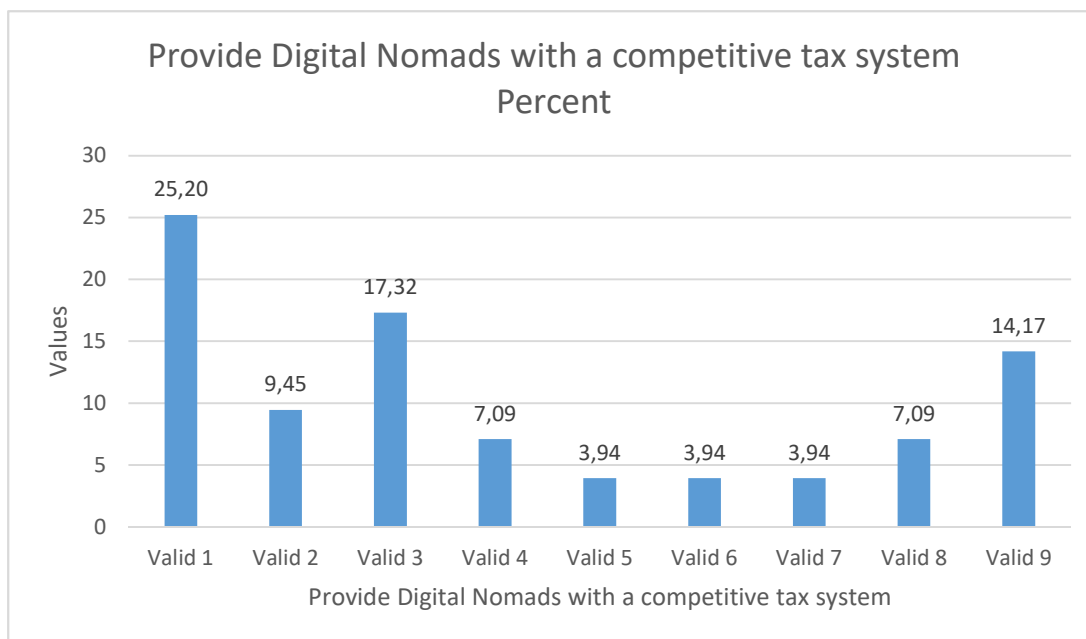
Γράφημα 28

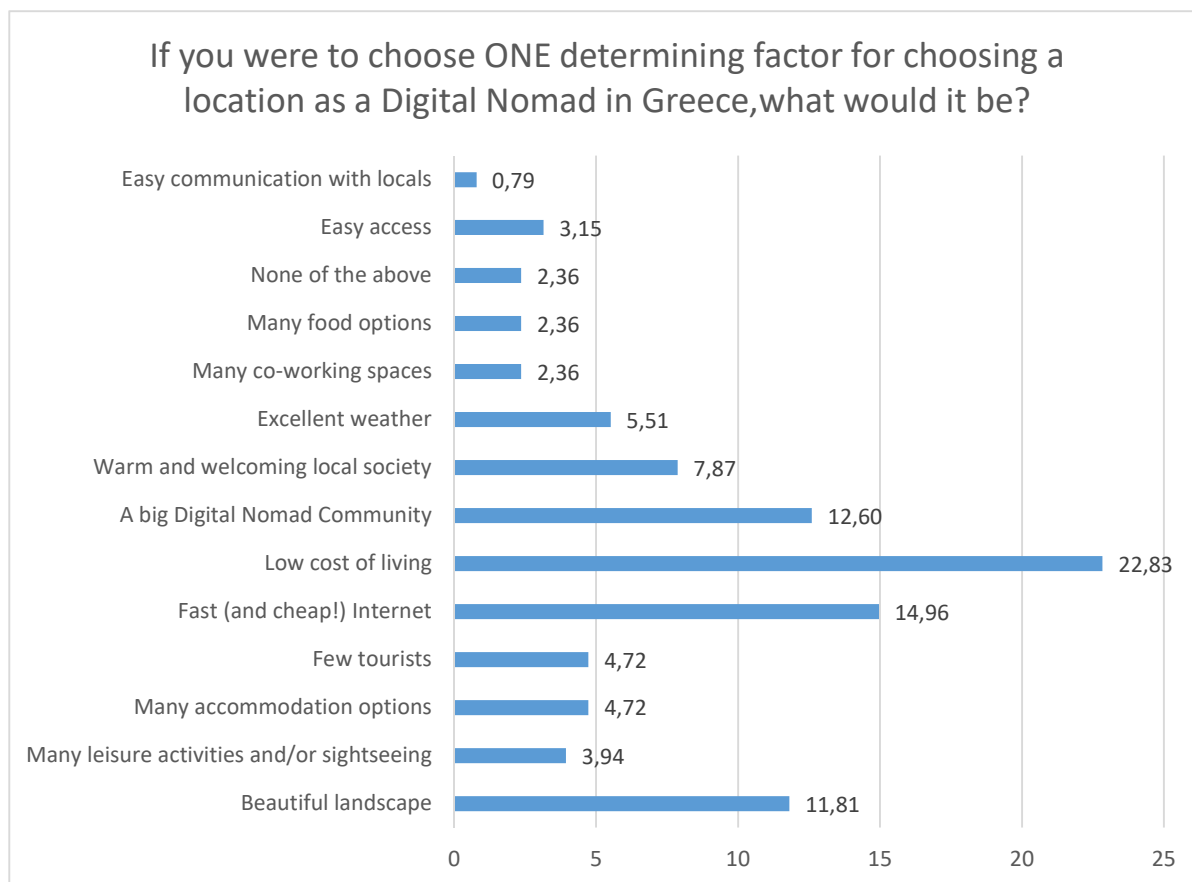
Γράφημα 29

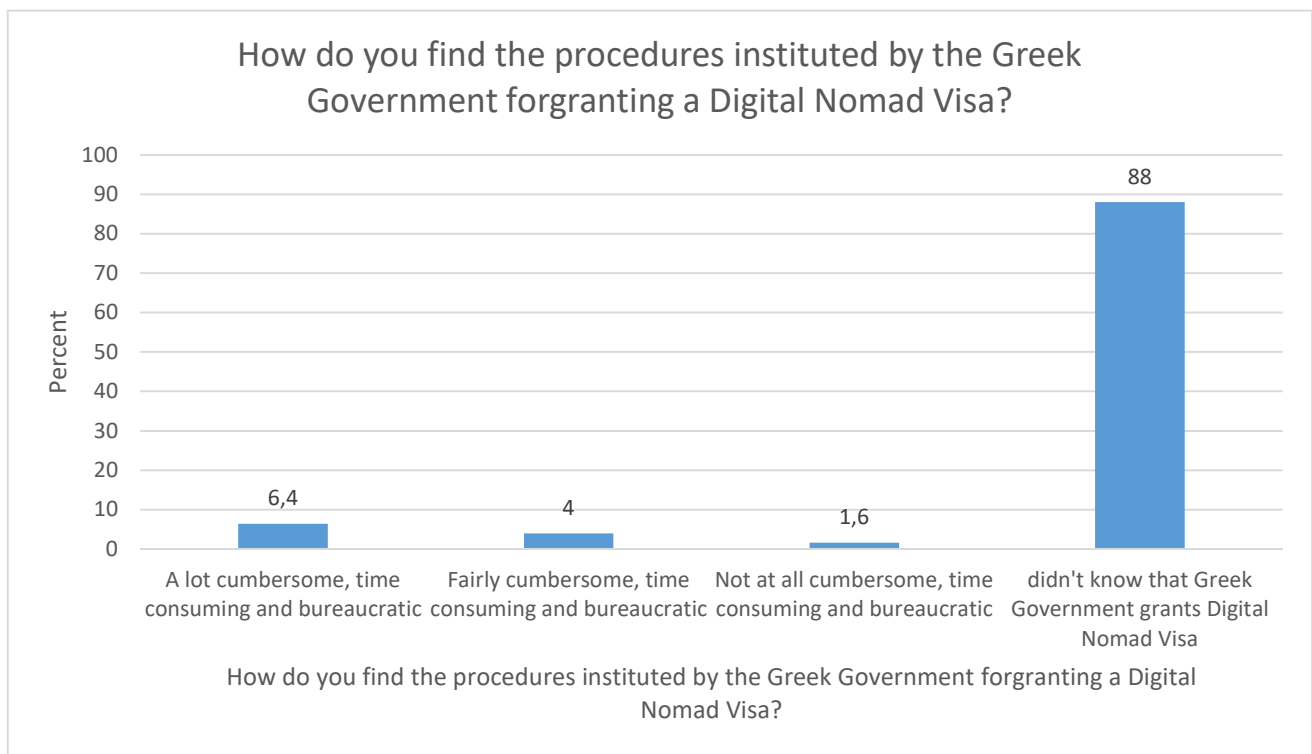
Γράφημα 30

Γράφημα 31

Γράφημα 32

Γράφημα 33

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ: ΠΙΝΑΚΕΣ

Current Occupation * Monthly Income (Eur) Crosstabulation

Count		Monthly Income (Eur)						Total
		0 - 500,00	501,00 - 1.000,00	1.001,00 - 1.500,00	1.501,00 - 2.000,00	2.001,00 - 2.500,00	>2.500,00	
Current Occupation	Business Owner	1	0	2	1	2	7	13
	Company Employee Working Remotely	2	1	3	8	6	22	42
	Entrepreneur	3	1	0	2	3	1	10
	Freelancer	7	7	7	6	4	17	48
	Unemployed	8	0	0	0	0	1	9
	Other	2	0	0	1	1	1	5
Total		23	9	12	18	16	49	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	58,470 ^a	25	,000
Likelihood Ratio	54,423	25	,001
Linear-by-Linear Association	17,458	1	,000
N of Valid Cases	127		

a. 27 cells (75,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,35.

Πίνακας 5

Monthly Income (Eur) * Do you feel financially secure? Crosstabulation

Count

		Do you feel financially secure?					Total
		Not at all	Little	Somewhat	Very	Rather not say	
Monthly Income (Eur)	0 - 500,00	6	7	8	2	0	23
	501,00 - 1.000,00	2	3	4	0	0	9
	1.001,00 - 1.500,00	1	4	4	3	0	12
	1.501,00 - 2.000,00	1	2	10	5	0	18
	2.001,00 - 2.500,00	1	3	7	5	0	16
	>2.500,00	1	1	18	27	2	49
Total		12	20	51	42	2	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	44,565 ^a	20	,001
Likelihood Ratio	49,241	20	,000
Linear-by-Linear Association	35,166	1	,000
N of Valid Cases	127		

a. 21 cells (70,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Πίνακας 6

Do you feel financially secure? * Which of the following describes you best as a Digital Nomad? Crosstabulation

Count

		Which of the following describes you best as a Digital Nomad?					Total
		I work remotely all the time and I travel a lot. I don't have a home base	I work remotely all the time, I travel a lot, but I still have a home base	I work remotely all the time and travel sometimes. I would NOT like to travel more	I work remotely all the time and travel sometimes. I would like to travel more	I work remotely all the time, but I don't travel at all	
Do you feel financially secure?	Not at all	3	2	3	2	2	12
	Little	8	0	0	11	1	20
	Somewhat	12	21	5	12	1	51
	Very	15	9	5	10	3	42
	Rather not say	0	0	1	0	1	2
Total		38	32	14	35	8	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,806 ^a	16	,002
Likelihood Ratio	39,166	16	,001
Linear-by-Linear Association	,584	1	,445
N of Valid Cases	127		

a. 15 cells (60,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,13.

Πίνακας 7

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2369,609 ^a	1462	,000
Likelihood Ratio	491,367	1462	1,000
N of Valid Cases	127		

a. 1539 cells (99,9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,01.

Country of Origin * In which country are you living right now? Crosstabulation

Count

[illegible]

Country of Origin * Age Group Crosstabulation

Count

		Age Group					Total
		Younger than 20 years old	20 - 30 years old	30 - 40 years old	40 - 50 years old	Older than 50 years old	
Country of Origin	USA	0	4	15	7	7	33
	Portugal	0	1	4	0	0	5
	Australia	0	0	3	0	0	3
	Italy	0	1	3	0	0	4
	Russia	0	2	3	0	0	5
	France	0	0	2	1	2	5
	Mexico	0	0	2	0	0	2
	Nigeria	1	0	2	0	0	3
	Poland	0	2	2	0	0	4
	Spain	0	0	2	0	0	2
	Bangladesh	0	0	1	0	0	1
	Belgium	0	0	1	1	0	2
	Brazil	0	0	1	0	0	1
	Bulgaria	0	0	1	0	0	1
	Canada	0	0	1	2	0	3
	Colombia	0	0	1	0	0	1
	Egypt	0	0	1	0	0	1
	Georgia	0	1	1	0	0	2
	Germany	0	5	1	1	0	7
	Greece	0	1	1	1	0	3
	Ireland	0	1	1	0	1	3
	Lebanon	0	0	1	0	0	1
	Lithuania	0	0	1	0	0	1
	Moldova	0	0	1	0	0	1
	Netherlands	0	0	1	1	0	2
	Philippines	0	0	1	0	0	1
	Singapore	0	0	1	0	0	1
	Sri Lanka	0	0	1	0	0	1
	Sweden	0	0	1	0	0	1
	United Kingdom	0	2	1	3	1	7
	Algeria	0	0	0	0	1	1
	Argentina	0	1	0	0	0	1
	Austria	0	0	0	1	1	2
	Belarus	0	0	0	0	1	1
	Croatia	0	0	0	0	1	1
	Hungary	0	1	0	2	0	3
	India	0	1	0	0	1	2
	Indonesia	1	0	0	0	0	1
	Israel	0	0	0	1	1	2
	Nepal	0	1	0	0	0	1
	Pakistan	0	2	0	0	0	2
	Peru	0	0	0	1	0	1
	Turkey	0	1	0	0	0	1
	Ukraine	0	1	0	0	0	1
Total		2	28	58	22	17	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	217,370 ^a	172	,011
Likelihood Ratio	151,119	172	,873
N of Valid Cases	127		

a. 217 cells (98,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

In which country are you living right now? * Age Group Crosstabulation

Count

		Age Group					Total
		Younger than 20 years old	20 - 30 years old	30 - 40 years old	40 - 50 years old	Older than 50 years old	
In which country are you living right now?	Georgia	0	5	16	1	3	25
	Mexico	0	5	7	4	3	19
	Spain	0	6	8	1	2	17
	USA	0	2	1	4	3	10
	Portugal	0	0	5	2	1	8
	Argentina	0	2	2	0	0	4
	Thailand	0	1	2	1	0	4
	Colombia	0	0	2	0	2	4
	Nigeria	1	0	2	0	0	3
	Germany	0	2	0	0	0	2
	Pakistan	0	2	0	0	0	2
	Greece	0	1	1	0	0	2
	India	0	1	0	0	1	2
	Italy	0	1	1	0	0	2
	Bulgaria	0	0	1	1	0	2
	Egypt	0	0	1	1	0	2
	Albania	0	0	1	0	0	1
	Austria	0	0	0	0	1	1
	Bangladesh	0	0	1	0	0	1
	Belgium	0	0	0	1	0	1
	Costa Rica	0	0	1	0	0	1
	Croatia	0	0	0	1	0	1
	France	0	0	0	1	0	1
	Indonesia	1	0	0	0	0	1
	Ireland	0	0	1	0	0	1
	Mauritius	0	0	0	0	1	1
	Moldova	0	0	1	0	0	1
	Morocco	0	0	0	1	0	1
	Nepal	0	0	1	0	0	1
	Netherlands	0	0	1	0	0	1
	Norway	0	0	1	0	0	1
	Peru	0	0	0	1	0	1
	South Africa	0	0	1	0	0	1
	Turkey	0	0	0	1	0	1
	United Kingdom	0	0	0	1	0	1
Total		2	28	58	22	17	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	194,124 ^a	136	,001
Likelihood Ratio	121,421	136	,810
N of Valid Cases	127		

a. 171 cells (97,7%) have expected count less than 5. The

Πίνακας 10

How long do you usually stay in a place? * Which of the following describes you best as a Digital Nomad?
Crosstabulation

Count

		Which of the following describes you best as a Digital Nomad?					Total
		I work remotely all the time and I travel a lot. I don't have a home base	I work remotely all the time, I travel a lot, but I still have a home base	I work remotely all the time and travel sometimes. I would NOT like to travel more	I work remotely all the time and travel sometimes. I would like to travel more	I work remotely all the time, but I don't travel at all	
How long do you usually stay in a place?	It varies	13	10	4	13	1	41
	Up to 3 months	8	9	2	5	0	24
	4 weeks	7	1	1	0	0	9
	4 months or more	7	3	2	8	0	20
	3 weeks	2	1	1	2	0	6
	Up to 2 months	1	5	1	2	0	9
	Up to 1 week	0	1	0	0	0	1
	2 weeks	0	2	1	0	0	3
	Check this box if you only work remotely and don't travel at all!	0	0	2	5	7	14
Total		38	32	14	35	8	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	83,738 ^a	32	,000
Likelihood Ratio	70,768	32	,000
Linear-by-Linear Association	12,977	1	,000
N of Valid Cases	127		

a. 36 cells (80,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,06.

Age Group * Do you feel financially secure? Crosstabulation

Count

		Do you feel financially secure?					Total
		Not at all	Little	Somewhat	Very	Rather not say	
Age Group	Younger than 20 years old	1	0	0	1	0	2
	20 - 30 years old	1	1	15	11	0	28
	30 - 40 years old	5	11	25	17	0	58
	40 - 50 years old	2	4	7	9	0	22
	Older than 50 years old	3	4	4	4	2	17
Total		12	20	51	42	2	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,128 ^a	16	,031
Likelihood Ratio	23,858	16	,093
Linear-by-Linear Association	,773	1	,379
N of Valid Cases	127		

a. 15 cells (60,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,03.

Πίνακας 12

Do you feel lonely as a Digital Nomad (with or without family)? * Do you feel financially secure? Crosstabulation

Count

		Do you feel financially secure?					Total
		Not at all	Little	Somewhat	Very	Rather not say	
Do you feel lonely as a Digital Nomad (with or without family)?	Not at all	5	5	15	14	0	39
	Little	3	10	18	15	0	46
	Somewhat	0	2	15	10	1	28
	Very	2	2	2	3	0	9
	Check this box if you only work remotely and don't travel at all!	2	1	1	0	1	5
Total		12	20	51	42	2	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	30,199 ^a	16	,017
Likelihood Ratio	25,943	16	,055
Linear-by-Linear Association	,332	1	,564
N of Valid Cases	127		

a. 17 cells (68,0%) have expected count less than 5. The

Πίνακας 13

Country of Origin * Would you choose Greece to live as a Digital Nomad? Crosstabulation

Count

		Would you choose Greece to live as a Digital Nomad?					Total
		No	Maybe	Yes	I am already in Greece!	Don't know	
Country of Origin	USA	1	16	11	0	5	33
	United Kingdom	0	5	1	0	1	7
	Germany	0	4	2	0	1	7
	Russia	0	4	1	0	0	5
	Portugal	0	3	0	0	2	5
	France	0	1	1	0	3	5
	Italy	0	4	0	0	0	4
	Poland	1	1	1	0	1	4
	Hungary	1	2	0	0	0	3
	Nigeria	0	1	2	0	0	3
	Australia	2	1	0	0	0	3
	Canada	0	1	0	0	2	3
	Greece	0	0	1	2	0	3
	Ireland	2	0	1	0	0	3
	Austria	0	2	0	0	0	2
	Israel	0	2	0	0	0	2
	Netherlands	0	1	1	0	0	2
	Pakistan	0	1	1	0	0	2
	Belgium	0	1	0	0	1	2
	Spain	1	1	0	0	0	2
	Georgia	0	0	1	0	1	2
	India	1	0	1	0	0	2
	Mexico	0	0	1	0	1	2
	Algeria	0	1	0	0	0	1
	Argentina	0	1	0	0	0	1
	Bangladesh	0	1	0	0	0	1
	Belarus	0	1	0	0	0	1
	Bulgaria	0	1	0	0	0	1
	Egypt	0	1	0	0	0	1
	Indonesia	0	1	0	0	0	1
	Lebanon	0	1	0	0	0	1
	Lithuania	0	1	0	0	0	1
	Moldova	0	1	0	0	0	1
	Peru	0	1	0	0	0	1
	Sri Lanka	0	1	0	0	0	1
	Sweden	0	1	0	0	0	1
	Turkey	0	1	0	0	0	1
	Ukraine	0	1	0	0	0	1
	Brazil	0	0	1	0	0	1
	Colombia	0	0	1	0	0	1
	Philippines	0	0	1	0	0	1
	Singapore	0	0	1	0	0	1
	Croatia	0	0	0	0	1	1
	Nepal	1	0	0	0	0	1
Total		10	66	30	2	19	127

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	222,935 ^a	172	,005
Likelihood Ratio	140,228	172	,964
N of Valid Cases	127		

a. 218 cells (99,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

Πίνακας 14